

FÖRR OCH NU

–Tidskrift för en folkets kultur och historia

INNEHÅLL NUMMER 3 2020

Ledare XIV Civilsamhälle eller medborgarsamhälle?.....	3
KONST & LITTERATUR: HISTORISKT OCH SAMTIDA	
Anne Lidén Palestinsk konst – uthållighet, spänst och kreativitet i motståndet mot ockupationen.....	7
Jan Käll Max Havelaar, Minke och kolonialismen i Indonesien.....	39
Per-Olov Käll Om drottningen av Navarra och hennes berömda bok.....	64
Örjan Magnusson Om Curzio Malapartes märkliga roman <i>Kaputt</i>	83
SPRÅK	
Björn Rehnström Dataspelet Minecraft översatt till älvdalska.....	90
RECENSIONER	
Henrik Linde Diana Johnstones memoarer.....	95
Jan-Olof Erlandsson Två läsvärda böcker om 2:a världskriget.....	100
PROLETÄRFÖRFATTARNA	
Röster om Martin Koch:	
(1) Per-Olov Käll & Anne Lidén Ett par ord om Martin Koch.....	104
(2) Birger Sjungargård Gåtan Martin Koch.....	108
Martin Koch Guds vackra värld (utdrag ur första kapitlet).....	115

Förr och Nu är en kulturtidskrift som tidigare utkom mellan åren 1974 och 1996. Tidskriften var den gången en papperstidning i A5-format och utgavs med fyra nummer per år. Detta är ett försök att åter väcka liv i tidskriften, nu som webbtidskrift. Webbadressen är www.forrochnu.se.

Förr och Nu:s program och inställning uttrycks genom de fyra parollerna:

- Försvar för yttrande- och tryckfriheten
- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Antiimperialism

Varje artikelförfattare svarar dock själv för de åsikter hen framför.

REDAKTION:

Ulla-Britt Antman, Jan-Olof Erlandsson,
Jan Käll, Per-Olov Käll (ansvarig utgivare),
Anne Lidén

KONTAKT:

Redaktionen nås på red@forrochnu.se
eller adress
Förr och Nu
c/o Käll
Nya Tanneforsvägen 38 C
58242 Linköping

**FÖRR OCH NU – Tidskrift för en
folkets kultur och historia**
ISSN 2003-329X

Digital lagring i LIBRIS tidskriftsarkiv,
Kungl. Biblioteket:
<http://libris.kb.se/bib/lw7c9nsdj55x455>

Ledare

SPLITEN I CIVIL- SAMHÄLLET, SOLI- DARITETEN I MED- BORGARSAMHÄLLET

Vad menas med "civilsamhället" och vad räknas – respektive inte räknas – dit? Publicisten och historikern Anders Björnsson diskuterar frågorna i denna artikel.

Anders Björnsson, historiker och publicist. Foto: Eva Wernlid

ANDERS BJÖRNSSON

Civilsamhället är en ofta brukad oklarhet. Till denna oklarhet bru-

kar räknas föreningslivet, men knappast näringslivet. Allt som inte tillhör den offentliga, lagligt reglerade makten hör uppenbarligen inte dit. Det är tveksamt om religiösa sammanslutningar ska anses ingå i civilsamhället: den svenska lutherska kyrkan var trots allt en statskyrka under många hundra år fram till 1999, och landets katoliker lyder under påven, en absolut monark i främmande land, en suverän stat.

Det händer att statsmakten som sådan delegerar vissa offentliga funktioner till exempelvis intresseorganisationer, som arbetslöshetsförsäkringen. Blir dessa organisationer mindre "civila" då?

Tanken tycks vara att det civila samhället består av grupper som inte styrs av den offentliga makten, såsom regering, riksdag och myndigheter. Men verksamheten där sker till betydande delar med hjälp av offentliga ekonomiska medel – så är det med det frivilliga bildningsarbetet. Också de politiska partierna, representerade i valda församlingar, är statliga eller kommunalt finansierade till den grad att man får se dem som statsorgan och motsvarande. De föreningar som inte uppstår av det allmänna förefaller att leva på lånad tid. I vitala hänseenden är den demokratiska maktutövningen i ett land som Sverige korporativt organiserad. Politik bedrivs både i myndighetsform och genom samverkan

med det så kallade civilsamhället och givetvis också med maktgrupperingar som inte är företrädade där.

Frågan är förstås om politisk makt alltid behöver utövas genom staten. Förr talade man om utomparlamentariska aktioner – och de kunde åstadkomma en hel del på det rent politiska planet: svensk diplomati och utrikespolitik påverkades för ett femtiotal år sedan av Vietnamrörelsen, vilket historikern Gunnar Åselius har påmint om i en aktuell, prisbelönt bok. För ett tag sedan vurmdes det för NGO:er, tills man fann att långt ifrån alla var så *non-governmental* som eventuellt önskvärt vore. Mycket frivilligt arbete, till exempel i bostadsrättsföreningar, måste idag vara certifierat för att det ska vara riktigt accepterat av omvärlden. Företagsekonomen Bengt Jacobsson uppgav för drygt tio år sedan att det 2006 i Sverige fanns 9 215 certifieringar enbart för så kallade företagsnära tjänster. Med samma utveckling som hittills skulle man 2016 vara uppe i cirka 30 000 certifieringar; oklart vad siffran är år 2020. Sammanhängande därmed har utvärderingar av även icke-offentlig verksamhet spritt sig som en löpeld. En annan företagsekonom, Lena Lindgren, har myntat termen ”utvärderingsmonstret”.

Sådana här utvecklingar innebär att distinktionen mellan *civilt*,

med Wikipedias förvisso något obetänksamma men ändå belysande ord ”en del av samhället där människor hjälper varandra utan inblandning av staten”, och *icke-civilt* blir suddig. (Och detta alldeles bortsett från att termen ”civil” ibland får stå som motsatsen – men därför inte i motsättning – till ”militär”; jfr civilförsvar, som det givetvis i sig är en av den offentliga maktens primära uppgifter att trygga.) Vad ”civil” också signalerar är – olika grader av – fragmentisering. I civilsamhället, som vi känner det, sker organisering på grundval av olikheter, i fråga om intressen och inriktningar. I ett medborgarsamhälle däremot förväntar man sig någonting annat: likhet trots olikheter, alltså jämlikhet i ordets klassiska betydelse, där individuellt skaplynne kommer till fullt uttryck utan att kuvas av grupp-egoism, ståndsskrankor eller påbjuden trångsynthet.

I dagens Sverige, med så många kulturella influenser och så stor differentiering avseende etnicitet, språk, religion, även ålder, skulle det behövas en diskussion om det moderna medborgarsamhällets innebörder. Det har anmärkts att tillskrivna kollektiva identiteter – vad är en upplänning, en invandrare, en alkoholist eller en sexslav? – paradoxalt nog tenderar att underminera tilltron till helheter, till det som borde vara gemensamt. Moral blir i denna identitetsjakt inte summan av indi-

videns enskilda avgöranden utan underställs normerande värdegrunder, svåra att dra sig undan. Det är inte självklart att sådant skapar handlingskraftiga medborgare; det kan tvärtom fostra människor i in- och underordning, en auktoritetsbundenhet som inte går att rucka på med de medel och metoder som står till rättsstatens förfogande. Klanen är inte bara statens utan också medborgarens fiende, en tes som flera bidrag till en relativt färsk forskarantologi ger uttryck för. Centralmaktens desintegration är både ett premodernt och ett postmodernt fenomen.

Lars Trädgårdh, historiker och en av dem som medverkar i antologin *Klanen*, har pekat ut tre händelser som underminerat sammanhållningen i den svenska nationalstaten: den segregerade friskoleformen, den allmänna värnpliktens upphävande och etermediernas avtagande roll som *public service*-institutioner. Det finns säkert andra utvecklingar som har pekat i samma riktning. Sammanhållning förutsätter, som den nyligen bortgångne finlandssvenske essäisten med mera Leif Salmén har påpekat, en föreställning om solidaritet. Solidaritet är någonting annat än lojalitet, lydnad, underkastelse. Solidaritet uppkommer när man har överlagt inom regelverkets ramar och enats om beslut som går att fördrå, och den kan även förändra dessa ramar. Det är så reformer

föds och tar sig fram. Medborgarsamhället skyddar sig självt; det behöver inte beskydd. Det ruckar inte nödvändigtvis på hierarkier, men man tar varandra i handen efter en tuff förhandling.

Det föreställda civilisamhället går på tvärs mot all gemenskapsanda. Där byggs det murar, inte i rent fysisk bemärkelse: mentala murar. Särartstänkande uppmuntras och frodas. Det är inte längre åsikten som skiljer utan tillhörigheten. Man bygger bastioner. Rasifiering befrämjas, glorifieras. Det vore fel att reducera denna manifesta eller upplevda verklighet till förekomsten av hederskulturer. Jag hävdar bestämt: normstyrningen i ett demokratiskt samhälle måste vara av sådant slag att alla kan ansluta sig till den. Att brottslighet faller utanför står klart. Och det måste finnas ett rum för avvikelser, variation, improvisation – som berikar bland annat därigenom att det gör normgivningen tydligare och samtidigt i positiv mening diskutabel. Den handlar om processer, en ständigt omförhandlad kanon av bud och förmaningar. ”I min Faders hus äro många boningar”, som det står i det kristna evangeliet (Joh. 14:21). Det handlar således om att resa och vårda ett hus, inte om att gräva ner sig i skyttegravar.

Medborgaren alltså – inte endast väljaren, klienten, intressenten, kunden. En gränsöverskridare.

Olof Palme talade om Sverige som en studiecirkeldemokrati. Folkrörelsearvet alltså. Det går knappast att hävda att detta förvaltas särskilt väl av vår tids platser för ”kommunikativt handlande” (Jürgen Habermas), de sociala medierna. Ty om studiecirkeln premierade den tålmodsprövande reflektionen, utlöser nätet alltför ofta förhastade reflexer, tanklösa framstötter, gärna kränkande, ogrundade påhopp. Det ovidkommande träder i förgrunden, det blir mindre plats för väsentligheter men också för det udda och det förbisedda. Den politiska kulturen har blivit extremt utlevelsepräglad, samtidigt hårdslimmad. Man tycker om identiteter, inte pluraliteter.

Civilsamhället är, enligt min mening, odugligt som metafor för ett arbete som siktar till en demokratis fortgående förnyelse. Det splittrar och spränger. Vi har behov av någonting annat, något som fogar samman, som på sitt sätt kan göra rådande klass- och inkomstskillnader uthärdliga. Ett växande antal så kallade tanke-smedjor är knappast lösningen – dessa är i allmänhet ideologiskt belastade, starkt profilerade, exkluderande. Går det att hitta plattformar som inte gynnar demagoger och vettvillingar? Hur bryta sig ut ur det kommersiella opinionsbildningsövertaget? Låt diskussionen få bli svaret på frågan, som det kunde stå i gamla protokollsböcker.

LITTERATUR

Per Brinkemo & Johan Lundberg (red.), *Klanen. Individ, klan och samhälle från antikens Grekland till dagens Sverige*. Stockholm: Timbro 2018.

Bengt Jacobsson, ”C som i certifiering”, i Anders Björnsson & Björn Rombach (red.), *Tidens tecken*. Stockholm: Santérus 2007.

Lena Lindgren, *Utvärderingsmonstret*. Lund: Studentlitteratur 2006.

Leif Salmén, ”Svaret är solidaritet”, i Nils-Erik Forsgård (red.), *Demokratins öde*. Helsingfors: Förlaget 2017.

Lars Trädgårdh, ”Nationalstaten är vägen framåt”. *Göteborgs-Posten* 15/4 2016.

Gunnar Åselius, *Vietnamkriget och de svenska diplomaterna*. Stockholm: Santérus 2019.

Palestinsk konst –
uthållighet, spänst och kreativitet i motståndet mot ockupationen

ANNE LIDÉN

Det Heliga Landet, Palestina, centrum för de tre abrahamitiska världsreligionerna, judendom, kristendom och islam, är nu sargat och sönderslitet av taggtråd och murar med militära vaktorn. Konflikten mellan Palestina och Israel, en ockupation som pågått i över 70 år, har skapat ett stort lidande för alla i regionen. De miljoner skaror pilgrimer och turistgrupper som färdas i bussar genom vägspärrar och checkpoints mellan de heliga platserna i Israel och Palestina på Västbanken, kan vittna om de svårigheter som palestinerna tvingas möta för att kunna leva och arbeta. Man kan fråga sig hur en sådan osäkerhet och psykisk press påverkar dem i deras dagliga liv? Den här artikeln visar samtida konst från en rad utställningar, bland annat i Jerusalem, Ramallah, Beirut och Dubai, där palestinska konstnärer gått samman för att visa den samtida palestinska konsten i all sin bredd och variation, med både aktuella och retro-

spektiva verk. Ett mindre urval av konstnärer tas upp, med presentation av deras verk, motiv och teman, vilka uppmärksammas i aktuell konsthistorisk litteratur. De har skapat sina bilder av visuella kollektiva minnen, upplevelser och känslor, hur palestinerna ser på sitt land, sin historia och sin nutid. Det är bilder av drömmar, hopp och motstånd som ger styrka och inspiration inför framtiden, men som också uttrycker sorg, isolering och utanförskap.

Bild 1 a. Revolutionen var början. Olja på duk. (200 x 500 cm). Sliman Mansour 2016. Många centrala symboler i målningen är representerade förutom den palestinska flaggan i täten och olivkvisten. Gruppen med fredsduvan bär även nyckeln, symbol för rätten att återvända, och bok, penna och penslar för rätt till utbildning och de konstnärliga uttryck samt geväret, symbolen för motståndskampen. I bakgrunden syns alla tält i flyktinglägret. (Foto med konstnärens tillåtelse).

”Hårdheten fann bördig jord i palestinernas hjärtan och motståndets fröer borrhade sig ner i deras hud. Uthålligheten utvecklades till ett flyktinglivets känne-

tecken.” (Morgon i Jenin, Abulhawa 2011, s. 137)

UTSTÄLLNINGAR MED PALESTINSK KONST

De senaste åren har palestinsk konst manifesterats i all sin bredd med retrospektiva och nyskapande verk på utställningar förutom städer i Mellanöstern även på flera platser runt om i världen. Museer, gallerier, kulturinstitutioner och universitet i Palestina, Bir Zeit, Ramallah, Betlehem och Jerusalem, men också i Amman, Beirut, Abu Dhabi och Dubai, har uppmärksammat den palestinska konstens roll i motståndet mot ockupationen. Palestinska konstnärer med ursprung från olika regioner i Palestina har gått samman i grupper och markerat sin konstnärliga gemenskap i flera samlingsutställningar, som presenterar en stor variation av konstnärliga tekniker, såsom målningar i olja, akryl och blandtekniker, grafik, affischer, skulptur och performances.

Utställningen *Challenges of Identity* i våren Beirut 2019 följdes av *Palestinian Art: Resilience and Inspiration* våren 2020 i Dubai, presenterade både i utställningskataloger och websidor. Tack vare visuell dokumentation online i *Zawyeh gallery* har många verk blivit tillgängliga för en bredare allmänhet. Min artikel bygger på aktuella källor och tidigare forskningslitteratur, men även på personliga intryck från min pilgrims-

resa hösten 2019 i Det Heliga Landet, från Kapernaum i norr till Masada i söder.

I denna artikel presenteras endast ett litet urval av de deltagande konstnärerna, deras motiv och teman, samt hänvisningar till aktuell konsthistorisk forskning. Under 2010-talet har många palestinska samlingar med konst och kultur rönt ett ökat internationellt intresse, exempelvis i Jordanien, Storbritannien, Frankrike, USA och Australien. På Västbanken har även den palestinska graffitin i gatumiljön i många år uppmärksamats i nyhets sammanhang, särskilt bilderna på separationsmuren runt Betlehem. I USA har palestinsk konst och konsthantverk ställts ut i Chicago, Washington och San Francisco, San Bruno. Våren 2020 har ett femtiotal kvinnliga konstnärer gått samman kring den internationella kvinnodagen 8 mars, med en fysisk och virtuell utställning 6 mars –13 september, dels i Washington, dels i New Haven.

Öppnandet 2017 av det nya Palestinska Museet i Bir Zeit, norr om Ramallah, har spelat en viktig roll för att stärka palestinska kultur- arvsinstitutioner, kulturliv och de palestinska konstnärernas konstnärliga ställning. Inför 70-årsmarkeringen den 15 maj 2018 av staten Israels bildande 1948 förbereddes flera olika palestinska konst- och museiprojekt kring *Al Nakba*, Katastrofen, som i pale-

stinsk historia betecknar sjuttio år av brutal fördrivning, rätts-löshet och ockupation. När detta skrivs i juli-augusti 2020 har hotet från den israeliska regeringens beslut om ytterligare annekteringar av Västbanken Palestina tillfälligt avvärijts. Det är i ljuset av de dagliga pågående trakasserierna mot det palestinska folket som man kan se de palestinska konstnärernas engagerande bilder, som ger inspiration och hopp för motståndet mot ockupationen. Den stora explosionen 4 augusti i Beirut ödelade flera av stadens museer och gallerier, dock är det i skrivande stund ovisst i vilken mån de palestinska kultursamlingarna klarat sig undan förstörelse.

KONSTNÄRER OCH KONSTINRIKTNINGAR

De palestinska konstnärerna på utställningarna kommer från flera regioner i Palestina, Jerusalem, Västbanken och Gaza och representerar både kristna och muslimska traditioner. Andra är verksamma i exilen, i olika länder i Mellanöstern, Europa, Australien och USA. Deras verk uppvisar en stor variation i konstnärliga tekniker och inriktningar. De har sina rötter i det palestinska konsthantverket, den bysantinska och den islamiska konsttraditionen, men följer också den s. k. västerländska konstens stilutveckling från impressionism, modernism och postmodernism. Traditionellt måleri med olja, akryl och blandtekniker, samsas med andra tek-

niker och stilar såsom grafik, affischer och skulpturer, installationer och performances. Många av de deltagande konstnärerna har också varit aktiva sedan 1970-talet som författare, kulturskribenter och pedagoger samt publicerat forskning om den palestinska konstens historiska bakgrund från den moderna rörelsen på 1800-talet (Shammout 1989; Boullata 2004; Ankori 2006; Gonzalez 2009; Gandolfo 2010; Fischer 2010; Makhoul 2013; Nastas Mitwasi 2015; Anani 2018). De har alla varit noga med att distansera sig mot den europeiska romantiserande synen på orienten, orientalismen, och att föra fram sitt eget perspektiv på den palestinska verkligheten. Grundandet av det palestinska konstnärsförbundet 1975, *Leage of Palestinian Artists in the occupied territories*, har haft en stor betydelse för deras konstnärliga och kulturpolitiska gemenskap. Organisationen *Artists Against Occupation* samlade både israeliska och palestinska konstnärer. *The Palestinian Association of Contemporary Art* bildades 2004 liksom *The International Academy of Fine Art in Palestine*, organisationer som betytt mycket för det internationella samarbetet.

Bland de äldre deltagande konstnärerna, födda under det brittiska mandatet av Palestina, kan nämnas Kamal Boullata (1942-2019), Nabil Anani (1943), Vera Tamari (1945) samt Sliman (Suleiman)

Mansour (1947), och de ställer ut en hel del retrospektiva verk från 70-talet och framåt. [**Bild 1 b**] Till en mellangeneration hör Mona Hatoum (1952), Tayseer Barakat (1959), Khalil Rabah (1961), Khaled Hourani (1965), Manal Deeb (1968), Jumana Emil Abboud (1971), Emily Jacir (1975) och Faten Nastas Mitwasi (1975) samt Wafa Hourani (1979). Till den yngre generationen kan räknas Dina Mattar från Gaza (1985) och Deborah Poole (1991).

Bild 1 b. Konstnärgruppen samlad 1988; Vera Tamari, Nabil Anani, Tayseer Barakat och Sliman Mansour. (Foto Inst. of Palestine Studies)

I kommande nummer av *Förr och Nu* har vi anledning att återkomma till Vera Tamari och de kvinnliga palestinska konstnärerna samt till mellangenerationen och de yngres motståndsbilder i gatumiljö, posters, populärkultur och i sociala medier. Flera av konstnärerna på utställningarna är nu verksamma i Ramallah och i Östra Jerusalem, aktiva kulturcentra

som präglas av ständiga hot mot de palestinska rättigheterna. Bland de konstnärer som presenteras här bör främst nämnas Sliman (Suleiman) Mansour som deltagit i många av utställningarna, både med retrospektiva och aktuella verk, i oljemåleri och blandteknik. [**Bild 1 a, b, c**].

Han växte upp i en kristen familj i en by i Birzeit norr om Ramallah, varefter han gick konstutbildningar i Betlehem, Jerusalem och även i Chicago, USA (Nastas Mitwasi 2008, 2015; Gonzalez 2009; Mansour 2011 a-b; Sherwell 2012). Han arbetar med teckning, grafik och oljemåleri, men också med olika blandtekniker, som lera och metall. De äldre oljemålningarna på utställningarna är figurativa, i mindre format, med en varm färgskala med ett hoppfullt uttryck och många av dessa har ofta tryckts upp som posters. Under senare år har nya motiv och ett nytt uttryck, en mörkare ton och ett vemod, präglat målningarna, där den klara varierande färgskalan satts samman med monokroma gråtoner och svartvita nyanser. På så sätt förstärks känslouttrycket hos människorna i bilderna, den dagliga psykiska stressen åskådliggörs, hur sammanhållningen har splittrats och individerna isolerats. Från de små formaten som kunde smugglas i en bil under flykt från militären för att kunna visas i skymundan, kan de nu göra målningar i stora format för en öppen offentlighet.

En monumental kolteckning "Homeland" 2010 ger en totalt nattsvart mörk bild av livet i checkpointens köer, medan andra bilder av muren och människorna visar en alienering av individerna, dock med en dov varm ton ("This week in Palestine" 228:2017).

Bild 1 c. Sliman Mansour framför målningen "Revolution was the Beginning" från 2016. Utställning på Zawyeh gallery Dubai 23 mars -30 juni 2020. (Foto Zawyeh gallery, publicerat med konstnärens tillåtelse).

MOTIV OCH TEMAN SPEGLAR PALESTINAS HISTORIA OCH REGIONER

Den samtida palestinska konsten relaterar till Palestinas historia från 1800- och 1900-talet till dagens 2020-tal. Motiven speglar utvecklingen från den mer fredliga perioden före världskrigen, imperiemakternas uppdelning med Balfour-deklarationen 1917 till det brittiska mandatet och andra världskriget. Bildandet av staten Israel 1948 med fördrivningen och flyktingkatastrofen, *Al Nakba*, utgör en vändpunkt och bildar ett huvudmotiv. Här vill jag hänvisa till tidigare nummer av *Förr och Nu* med Jan Källs

artiklar *Att skriva om Al Nakba I-II*, vilka ger en grundlig genomgång av historien bakom statens Israels bildande och fördrivningen av det palestinska folket från deras byar och städer (Käll, *Förr och Nu* nr 2 & 3, 2018). Hans artiklar illustreras med historiska foton tagna av de legendariska svenska fotograferna Lewis Larsson och Eric G. Matson, verksamma i dåvarande American Colony i Jerusalem. Vad innebar då denna katastrof för palestinierna personligen, hur kan berättelsen gestaltas? Käll tar upp några palestinska författare som gestaltat sina upplevelser av katastrofen litterärt. De palestinska konstnärerna har skildrat hur hela denna katastrof upplevdes av de som drabbades av den, i visuella uttryck och berättelser, i känslor och drömmar. Många av dem skildrar sina egna barndomsupplevelser.

Motiven med Fördrivning, Förlust och Sorg, Hopp och Drömmar om Återvändande uttrycker miljon-tals palestiniers förtvivlan över flyktinglivet och deras längtan tillbaka till sina hembyar och städer, drömmar om hur det en gång varit. Århundranden av gemensamma traditioner bildar ett kollektivt minne av deras palestinska rötter. Portnyckeln till det förlorade huset får en viktig roll i bildkonsten. Här spelar även de palestinska bykvinnorna, "*fellaheen*", och deras traditionella broderade dräkter en mycket stor roll i bildkonsten, som visuella vitt-

nesmål över alla de hundratals byar som blivit beslagtagna eller lagda i ruiner, städer som blivit bombade. Nya eskalerande katastrofer skulle följa i den olösta konfliktens spår.

Bild 2. "Where to?" Dödsmarschen i Lydda 1948. Olja på duk. Ismail Shammout 1953. (Foto Public domain).

Sexdagarskriget 1967 innebar en svår motgång, "Al Naksa", med förlusten av Jerusalem och Västbanken. Attackerna mot PLO i Jordanien och Libanon 1971–1973, Oktoberkriget samt invasionen i Libanon tio år senare 1982, speglas i bilder av de många dödade, fångslade och martyrer i striderna. I den första intifadan 1987 skapade de unga kvinnorna nya motiv på sina dräkter, s.k. "flagdresses" (Allenby 2002; Saca 2006; Gonzalez 2009). Fredsprocessen Oslo Accord 1993–1994 ledde till etableringen av Den Pal-

estinska Myndigheten, *The Palestinian Authorities*, som fick administrativt styre över vissa städer och delar av områdena på Västbanken och i Gaza. Ett omfattande arbete bedrivs sedan dess med att bygga upp egna kulturinstitutioner och skolor i det som skulle bli Staten Palestina. Bilderna av skördearbete, olivlundar och fiske skildrar hur bönder och fiskare fortsätter sitt dagliga arbete med att försvara mark och fiskevatten, helt enkelt genom att envisas med att leva som palestinier, "att vara palestinier". Denna existentiella envishet, "steadfastness" blir en del av den palestinska identiteten, *sumoud*, att hårdna ut (Nastas Mitwasi 2015 s. 27).

Under andra intifadan 2002 då flera palestinska städer attackerades av den israeliska militären (IDF), startade Israel byggandet av gränsmuren, The Separation Wall, helt i strid med FN. Konstnärernas bilder av den 8 meter höga muren visar också ungdomarnas aktiva motstånd i det dagliga förtrycket, under envis väntan och uthållighet. Det är under denna tid som graffitin utvecklas på murar och husväggar, men också det digitala bildskapandet i sociala medier. Många av verken på utställningarna på 2010-talet skildrar hur ockupationen, murens vägspärrar och vaktorn påverkar människorna. Grupper och individer föses ihop och övervakas i trånga check-

points och fängelser, i oviss väntan stöttar man varandra, ger uttryck av förlust och sorg.

PALESTINA: FÖRLUST OCH SORG – HOPP OCH DRÖMMAR

Konstnären och konsthistorikern Ismail Shammout (1930-2006) från Gaza tillhör föregångarna i den äldre generationen, vilka alla dock ej kan redovisas här (Ankori 2006; Nastas Mitwasi 2018). Hans mer traditionellt figurativa oljemålning "Where to?" 1953 skildrar hans barndomsupplevelse av Dödsmarschen från Lydda 1948, då invånarna fördrevs eller dödades och delar av staden lades i ruiner, se ovan. [**Bild 2**] Många av hans verk skildrar hur nära en miljon palestinier drevs på flykt efter *Al Nakba* 1948, bland annat från byn Deir Yassin, och hur de tvingades till ett statslöst liv i FN:s skyddsläger i grannländerna, utlämnade till humanitär hjälp. I den mer hoppfulla målningen *Dröm om morgondagen* i serien *Exodus* 1997-2000 bärs Landsmodern Palestina upp av det palestinska folket. [**Bild 3**] Kvinno- dräkten är formad som Palestinas karta, på samma sätt som han tidigare gjort i målningen "A Land Crucified" 1953, där kvinnan, landet Palestina, är korsfäst likt Kristus. Shammouts bilder har blivit ikoniska och de vädjar till betraktarens empati för flyktingtragedin, varför de har använts i många år i internationellt informationsmaterial och affischer på

50- och 60-talet. Till hans vanliga motiv hör stridande gerillakrigare, modiga män och kvinnor.

Bild 3. Dröm om morgondagen. Olja på duk. Ismail Shammout. 2000. Ingår i serien *Exodus and Odyssey* 1997-2000. (Foto Public domain).

När de palestinska konstnärerna på 70-talet gick samman skapades en rörelse för modern konst, som hade både figurativ och non-figurativ inriktning. Sliman Mansours oljemålningar från denna tid har också blivit ikoniska med vid spridning på vykort och affischer. Ett urval förekommer på flera utställningar, bland annat "Jerusalem in our Heart" 1976 och "Desert tunes" 1977 med en flöjtspelande kvinna. Hans allra mest kända målning är "Jamal al Mahamel", *Camel of Heavy Burdens*, som förekommer i olika versioner 1973, 1975 och 2005, kallas även *Camel of Hardship* (Nastas Mitwasi 2008 s. 24). [**Bild 4**]. Bildernas monumentalitet har understrukit den symboliska representationen, där vemodet och sorgen bär upp gestalternas uthållighet och hopp om framtiden.

Bild 4. “Jamal al Mahamel”, Kamel med tung börda. Olja på duk. Sliman Mansour Version III 2005. Originalen 1973, Version I, förstördes på 1980-talet. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Drömmen om Jerusalem framställs som en tung börda som den palestinske fattige arbetaren får bära på sina axlar i fördrivningens barfotavandring.

Den svävande allegoriska drömmen och visionen med Klippdomens gyllene kupol och Tempelberget, kvarteren i Jerusalems Gamla stad, har sammansmält i en surrealistisk form med tyngden av bärarens tjocka säck, kanske fylld med säd eller salt. Att drömmen är formad som ett öga uttrycker enligt arabisk tradition kärleken till den eviga staden. Hoppet om att en gång få åter-

vända till hemlandet ges en dubbel symbolik, kärleken till Jerusalem blir samtidigt både lätt och nästan kroppsligt övermäktig (Gandolfo 2010). Den ursprungliga målningen från 1973 som förstördes på 80-talet har ändrats något i den senare kopian 2005, den version III som nu visas på utställningarna (Seamann 2014). Mansour har istället för ett rep givit den hårt tyngda bäraren en kraftig bärrem och ett tillägg har gjorts med den korsprydda kupolen på Heliga gravens kyrka intill Klippdomen. Konsthistorikern Tina Sherwell betecknar bilderna ”Dreamscape” (Sherwell 2012). Drömmen om Jerusalem är central för alla tre världsreligionerna judendom, kristendom och islam, varför bilden kan sägas ha en allmängiltighet om att ”bära världens tyngd på sina axlar”. Världsarvet Jerusalem ställer krav på hela världssamfundet att försvara palestiniernas rättigheter till staden.

Trots alla enorma internationella hinder som rests för att förhindra flyktingarna att återvända till hemlandet, håller palestinierna fast vid denna dröm, som stöds av flera FN-resolutioner. Ett bärande tema i Mansours konst är bybornas ”steadfastness”, en orubblig ständaktighet, en uthållighet som i arabisk tradition betecknas ”*sumoud*” (Gonzalez 2009, s. 206; Nastas Mitwasi 2015 s. 27). En symbol för denna livshållning är kaktusen, den tåliga ökenväxten.

Bonden blir enligt Gonzalez en enande visuell symbol som tillåter palestinierna att skapa en hoppfull framtidsvision.

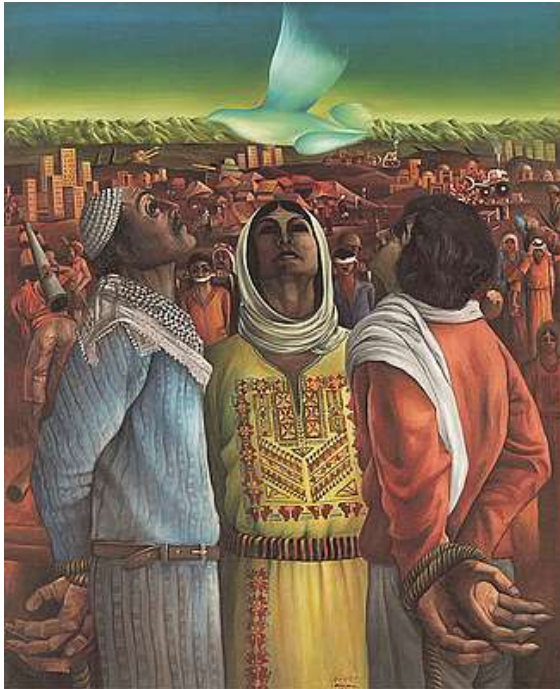

Bild 5. Uthållighet och Hopp. Olja på duk. Sliman Mansour 1976. Arab Art Museum, Doha, Qatar. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Målningen Uthållighet och Hopp, "Perserverence and Hope", med en symbolisk vit fredsduva i centrum skildrar en mer realistisk bild av utsattheten mitt i kriget, ett landskap i den nedgående solens ljus. [Bild 5]. Soldaterna har tillfångatagit en stor grupp palestinier, de skymtar i bakgrunden tystade av vita munkavlar. I förgrunden står en bondefamilj, far, mor och son, vilka lyfter blickarna mot fredsduvan över sina huvuden. Fadern och sonens händer är bakbundna med grova rep, så brutaliteten i övergreppet mot dem blir tydligt. Moderns gestalt i sin palestinska folkdräkt marker-

as genom den broderade bröstpanelens detaljer. Genom att blanda symbolism och realism gör Mansour bilden mer kraftfull.

Bild 6. Flykten till Egypten. FN-hjälp. Olja på duk. Sliman Mansour 1984. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Motiven med sörjande palestinska kvinnor med barn kan även ses i ljuset av Madonnabilder med Jesusbarnet, centrala bilder i den kristna ikonografin. [Bild 6, 7] Den heliga Marias sorg, oro och ängslan vid Flykten till Egypten kan överföras på Mansours målning med den nutida palestinska kvinnans förtvivlan i fördrivningen. Ensam på landsvägen mot Egypten omfamnar hon sitt barn, ovissheten och oron ökar när nattens kyla närmar sig. Ett bröd från FN är enda hjälpen.

En liknande modersbild finns bland verk av konstnären Nabil Anani. Han föddes i Latroun 1943, växte upp i Halhul i Hebron och fick sin utbildning i Alexandria i

Egypten, men har sedan varit verksam som målare och skulptör i Ramallah (Boullata 2009; Anani 2018). Han är nära vän och kollega till Sliman Mansour.

Bild 7. Moder i sorg. Olja på duk. Nabil Anani. (Foto med konstnärens tillstånd)

Ofta målar han i akryl på duk eller i akvarellteknik, men använder även blandtekniker, som bysantinsk vaxteknik. Ananis skildring av en moders sorg har en tydlig koppling till Maria-ikonografin, då solen är formad som en kristen gloria runt hennes huvud och hon omfamnar barnet likt madonnan omfamnar Jesusbarnet (Gandolfo 2010; Sherwell 2012). [**Bild 7**] De inramade barnansiktena intill henne kan tolkas som foton av döda barn, en närvaro av de tusentals barn som dog i fördrivningen och flykten.

Bilden med den palestinska bykvinnan, "fellaheen", utvecklades

till en representativ bild av Landsmodern Palestina i vykort och posters, som gav en positiv inspirerande och hoppfull kraft (Sherwell 1996, 2003, 2012; Elhajbrahim 2013).

Bild 8. Byn vaknar. Palestina landsmodern Olja på duk. Sliman Mansour 1987. (Foto med konstnärens tillåtelse).

I målningen "Byn vaknar" 1987 gestaltar Man-sour byn och den palestinska bykvinnan som en väldig urmoder för hela det palestinska folket, en senare variant har kallats Mother Intifada. [**Bild 8**]

Ur hennes sköte strömmar folket med sina redskap ut för att starta dagens arbete. Alla arbetar flitigt med plogning och sådd, skörd av frukt och säd, som mals med kvarnhjulet. Fiskaren fångar fiskarna som hoppar i sjön, hönan pickar vid hönshuset och åsnan trippar på gårdsplanen. En bak-

grund är säkert minnet om hur det en gång var på gårdarna i Birzeit där konstnären växte upp. Här har Mansour låtit konstnärliga yrken, hantverk och arkitektur stå i förgrunden. Bildhuggaren hugger med sin mejsel ut dekoren på tempelstenar och fasaddetaljer, medan arkitekten i bakgrunden mäter kupolens rundning. Landsmodern själv bär den broderade palestinska folkdräkten och håller en dekorerad kruka i famnen, och kanske har Mansour haft som förebild sin egen mor som var krukmakerska. Under intifadan valde Mansour i protest att skapa sina verk i material från hembyns jord, reliefer i lera.

LANDSKAP OCH BONDBYAR, ODLINGAR OCH OLIVLUNDAR

Motiv med landskap och årstider i Palestina återfinns ofta i många av Nabil Ananis målningar. [**Bild 9, 10, 11, 12**]. Genom sin utbildning i Alexandria influerades Anani av den islamiska konstens stiltradition. Landskapsbilderna präglas av den arabiska konstens tradition med ytans mönsterdekor till skillnad från europeisk tradition med centralperspektivets bilddjup. De böljande kullarna, bergen, träden och de olika odlingarna, vingårdar, olivlundar och apelsinlundar, bildar figurativa realistiska men också dekorativa former runt byarnas och städernas hus. Vinterlandskapets former breder ut sig i bildytans mönster vilket skapar en symfonisk

komposition av de ljusa färgnyanserna. Människor gestaltas som stillsamma betraktare snarare än i arbete på fält och åkrar, såsom i bilden av byn Al Jeeb, vilket rymmer en symbolisk dimension.

Bild 9. Vinter. Akryl på duk. Nabil Anani 2013. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Målningen Battir från 2013 skildrar kulturlandskapet i södra Jerusalem, där oliver och vin odlas på kullarna. Detta kulturlandskap har 2014 blivit listat som ett palestinskt världsarv av Unesco: *Palestine: Land of Olives and Vines* (whc.unesco.org). Till Palestinas världsarv hör även Gamla staden i Jerusalem (1981), Födelsekyrkan i Betlehem (2012) och staden Hebron (2017), vilket förvaltas av den palestinska myndigheten. (Se tidigare nummer av Förr och Nu, 1:2017 och 1:2019).

I dessa senare verk på 2010- och 2020-talet handlar det inte bara om de palestinska flyktingarnas drömmar om ett minneslandskap, liksom bilderna under 60/70-talet, utan målningarna skildrar de od-

lingar som palestinierna bedrivit under lång tid i byar och områden på Västbanken och i de palestinska territorierna som etablerats genom fredsprocessen 1994. Här gestaltar Anani genom sina bilder ett försvar för byarna och odlingarna, vilka utsätts för dagliga hot och trakasserier av den israeliska militären IDF. [**Bild 11, 12**]

Bild 10. Odlingslandskapet i Battir, Södra Jerusalem. Akryl på duk. Nabil Anani 2013. (Foto med konstnärens tillåtelse).

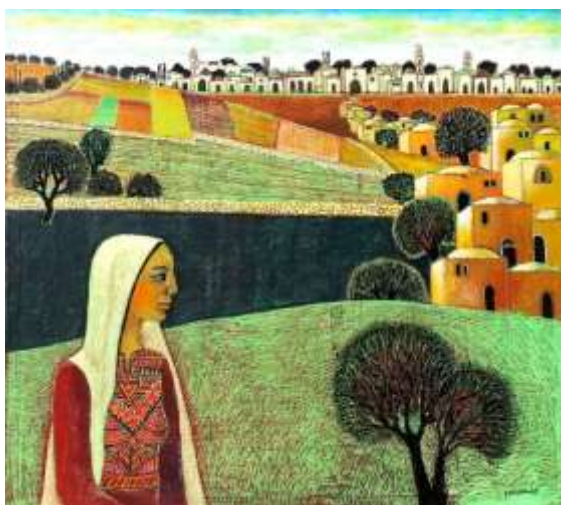

Bild 11. Byn Al Jeeb. Akryl på duk. Nabil Anani 2012. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 12. Olivlundar väster om Ramallah. Akryl på duk. Nabil Anani 2013 (Foto med konstnärens tillåtelse).

Böndernas egen mark och vägar blir avskurna genom nybyggda israeliska vägar som vaktas av IDF-soldater i ockuperade områden. När byarnas vägar blockeras kan de inte fara med skörden till marknaden, och när vattnet stängs av kan odlingen inte bevattas. Israel bedriver på så sätt ett ekonomiskt krig mot palestiniernas olivodlingar, vilka spelar en central roll för den palestinska försörjningen. Den palestinska bondekooperationen, PARC, liksom bondeunionen stöder de enskilda bönderna. IDF-militären konfiskerar palestinsk mark, river med bulldozers upp böndernas olivträd eller bränner ner olivlundar, för att istället bygga israeliska bosättningar med betongmurar och taggtråd, nu långt fler än en halv miljon (Emel 20 dec 2011; Palestina nu 2015). Anani har i intervjuer ofta uttryckt protester mot "burning and uprooting" av odlingarna, men invasionen av dessa fientligt aggressiva och illegala bosättningar gestaltar han relativt sällan i sina verk. Målningarna visar här

olivlundarna på böljande kullar mot en fri horisont – såsom Palestina borde få vara: att få odla sin jord i frihet och i fred. Olivträdet är centralt för den palestinska identiteten. På så sätt kan betraktaren se friheten som möjlig – liksom ett levande fredligt och fritt Palestina!

Bild 13. Dröm. Nabil Anani 2013. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Målningen *Dröm* 2013 understryker Ananis vision av olivlund och byn. Bilden med en kvinna i broderad dräkt i centrum anknyter tydligt till arabisk arkitektur, landskapet är komponerat som ett hus att träda in i, med bönemattan som dörr. [**Bild 13**] Bykvinnan i palestinsk dräkt omges av mattan dekorerad med arabiska skrivtecken, likt dekoren i en moské. Här kan jämföras med den installation av ett flyktingtält som den palestinska konstnären Emily Jacir ställde ut 2001 på Dokumenta 14 i Tyskland (www.dokumenta14.de). Hon föddes 1970 i Betlehem men är även verksam i USA. Mäniskor bjöds in till hennes studio i Ramallah att brodera in namnet

på de 418 palestinska byar som förstördes och ockuperades 1948. Deras berättelser och sånger dokumenterades i projektets performance. Besökarna fick gå in i tältet och höra berättelserna.

Konstnären, kuratorn och konsthistorikern Faten Natas Mitwasi, född 1975 i Betlehem och utbildad vid Bezalel Academy i Jerusalem, ställde 2006 ut sina verk i "The Olive project" som en installation. Verket som består av 250 papper, gjorda av olivträ och monterade med stygn på stora tavlor, åskådliggör tydligt vilken central symbolisk roll som olivträdet har i den palestinska kulturen. [**Bild 14 a, b**]. På ena sidan har blommor och växter applicerats, medan den andra sidan är försedd med pappersbitar, fragment av de inresepass som krävs av palestinerna för att få komma in i Jerusalem och Israel. Två sidor av konflikten och freden gestaltas. Duvan med olivkvisten i näbben är en internationell fredssymbol, och det var också en olivkvist som PLO-ordförande Yassir Arafat höll i handen när avslutade sitt tal i FN den 13 november 1974 inför det Internationella Kvinnoåret 1975: "*Låt inte olivkvisten falla ur min hand!*"

BÖNDER, SKÖRD OCH VARDAGSLIV

Många av palestinernas gamla apelsinodlingar och frukthandelsföretag längs Medelhavskusten beslagtogs av israeler när staten

Israel bildades 1948, och deras ensidigt instiftade lagar förhindrade sedan palestinierna att få tillbaka dem. Jaffa-apelsinerna skulle på så sätt bli ”typiska” israeliska frukter som skulle ge goda exportinkomster och förknippas med en israelisk framgångsrik företaganda.

Från 60-talet har det pågått bojkotter mot israeliska produkter men med inte alltid med lyckat resultat. Konstnären Kamal Boulata formulerar i sin bok *Konst under belägring* 2004 det problematiska för palestinier, att kunna skapa konst under dödligt hot och ovisshet om en eventuell belägring, när apelsinlundar och olivlundar systematiskt förstörs: ”In what way can an artist engage with the homeland’s landscape when ancient orange and olive groves are being systematically destroyed?” (Boullata 2004). Sliman Mansours målning från 1979 av apelsinodlingen i Jaffa och den palestinska kvinnan med sin apelsinkorg är en påminnelse om att den ursprungligen varit det palestinska folkets egendom. [**Bild 15**]. Olivskörden och skördearbetet i Palestina på hösten står i centrum för en serie målningar av Sliman Mansour åren 1986–1988. [**Bild 16, 17, 18**] Böndernas familjer går upp i gryningen för att skörda, alla familjemedlemmar deltar i arbetet. Mansours målning återger arbetsgemenskapen, hur presenningarna läggs ut

Bild 14 a. The Olive project. Sida med applikation av naturliga blommor och växter. Faten Natas Mitwasi 2006. (Foto med konstnärens tillåtelse)

Bild 14 b. The Olive project. Sida med applicerade passerkort till Jerusalem & Israel. Faten Natas Mitwasi 2006. (Foto med konstnärens tillåtelse)

under träden. Bonden och bondkvinnan håller de värdefulla olivkvistarna försiktigt med sina händer, de delar på arbetet gemensamt. Man ställer upp stegar för att plocka oliverna, eller slår med pinnar mot grenarna så att frukterna ramlar ner.

Bild 15. Apelsinskörd i Yaffa. Sliman Mansour 1979. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Oliverna samlas ihop i korgar eller säckar. Skördearbetet varar i flera dagar och skördefesten är en av årets stora fester. Man samlas i vilostunden med god mat och dryck under trädens skugga, sjunger och lyssnar till berättelser. Olivkorgar och säckar bärs iväg för transporten hem till byn, för tillverkning av olivolja, för matlagning och försäljning. Mansour ger ansiktena uttryck av ett stoiskt allvar, en stor skillnad mot den glädje som vanligen präglade skördefesterna före 1948. Bildserien hyllar också minnet av de förstörda byarna Yibna, Yalo, Imwas och Beit Dayan. Idag är många bönder och byar styrda av militären som reglerar vilka dagar de får tillträde till sina odlingar.

Bild 16. Olivskörd. Sliman Mansour 1986. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 17. Olivplockning. Sliman Mansour 1988. (Foto med konstnärens tillåtelse).

En av de senare målningarna från 2010-talet har även en symbolisk drömsk karaktär, där olivträdet vårdas hela året och behandlas med ömhet. [**Bild 18**] Några står på marken, kanske de kniper bort små skott vilket ska ske på våren,

medan andra svävar uppe runt träden och omfamnar det. De glada minnena från olivskörden präglar också boken *Morgon i Jenin* (Abulhawa 2011). Efter andra intifadan 2000–2002 då den stora och 8 meter höga muren, separationsbarriären, The Separation Wall, började anläggas, visar Mansour tydligt i bilden av Mur och olivlund 2011 hur den höga muren kastar sin skugga över de palestinska odlingarna och det palestinska dagliga livet. [Bild 19]. I flera målningar visar han hur de gråa betongmurarna och taggtråden lägger sin förödande dödsskugga över de gröna fälten.

Ett sorgset vemod och en outgrundlig smärta präglar de målningar av olivträdet som Sliman Mansour målar 2009, tjugo år efter skördeserien, nu med mer symboliska och surrealistiska inslag i det realistiska motivet. En ensam bykvinna i sin färgrika broderade folkdräkt sitter framför ett olivträd under skördetiden i oktober, "Stilla oktobermorgon" och "Oktoberaftermiddag". [Bild 20, 21]. Hon dricker sitt morgonkaffe och hennes ansiktsuttryck avslöjar djupa känslor av sorg. Och själva olivträdet lider, insnärjt och plågat av vass och hård taggtråd av metall, som skär in i barken. Här ges en koppling till den kristna ikonografin med Jesu lidande under Törnekronans taggar.

Bild 18. Olivträdetets omvårdnad. Sliman Mansour 2015. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 19. Mur och olivlund. Sliman Mansour. 2011 (Foto med konstnärens tillåtelse).

Mansour har i eftermiddagsbilden utnyttjat den svartvita tekniken som ett effektivt uttryck för att förstärka känslan av förlust visuellt. Kvinnans dräkt har nästan

Bild 20. Stilla morgon i oktober. Olja på duk. Sliman Mansour 2009. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 21. Oktobereftermiddag. Olja på duk. Sliman Mansour 2009. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Förlorat all färg, men bröstpanelen på dräkten lyser i klara färger. Ansiktet är grått och de svarta ögonen tunga av smärta. Gråtonerna har tagit över hela

olivträdet som förlorat sin gröna färg, men i en glipa skymtar en blek skymning, ett ljus finns ändå någonstans i fjärran.

KVINNODRÄKTEN OCH KLIPPDOMEN SOM PALESTINSKA LANDS-SYMBOLER

Den palestinska byarnas och städernas folkdräkter och särskilt den broderade kvinnodräkten har en tusenårig historisk bakgrund fram till 1800-talet, då de olika regionerna och byarna i Palestina har utvecklat egna traditioner i dräkttyg, färgval, motiv och broderistilar, mestadels korsstyggn. Här kan av platsbrist endast ges en kortfattad redogörelse. Bland de ledande forskarna inom internationell etnografisk och konsthistorisk forskning om dräkterna och broderiet under 1900-talet kan nämnas Shelagh Weir, ansvarig för arbetet med dräktsamlingen på British Museum (Weir 1970, 1988, 1989). Varje palestinsk region och dess byar och städer hade sin karaktär i både enklare vardagsdräkter och dyrare festdräkter; Norra Palestina med Nazareth, Kustregionen med Yaffa, den Centrala regionen med Ramallah, Jerusalem och Betlehem, den Östra regionen kring Jericho och den Södra regionen kring Hebron. De palestinska kvinnornas broderi och dräktkonst har rönt stor uppmärksamhet och samlingar finns nu runt om i världen, främst i Mellanösterns stora städer, men

många dräkter vårdas i kvinnornas egna familjearkiv. Sliman Mansour och Nabil Anani har båda lyft fram broderiet i sina målningar och de har deltagit i arbetet med att bygga upp ett palestinskt arkiv och museum för samlingarna.

Efter 1948 har de palestinska kvinnorna fortsatt sin broderitradition i de många flyktinglägren, byar och städer i Israel, i Gaza och på Västbanken. I flyktinglägren runt om i Mellanöstern byggdes broderiverkstäder upp för att hålla de äldre kvinnornas kunskap från sina uttraderade hembyar levande. Det var ett motstånd mot de israeliska företag som ständigt försökt ta över både hantverkskunskap och mönster. Detta systematiska plagierande, "continuous appropriation", har utsatts för internationell kritik (Gandolfo 2010 s. 485). Vid mitt besök hos kvinnorna i palestinska broderiverkstäder i Beirut 1973, kunde jag dokumentera hur tusentals små mönsterlappar på så sätt samlades in till ett gemensamt palestinskt mönsterarkiv som ett kollektivt minne. Detta immateriella kvinnliga kulturarv fick särskild uppmärksamhet under det internationella kvinnoåret 1975 (Lidén 1974, 1975). När vi detta år förberedde en utställning på SIDA i Stockholm med palestinskt broderi fick jag en kommentar från en manlig journalist: "Jaså, de broderar bonader för att samla in pengar till kampen" –

helt klart en association med svenska kyrkliga syföreningar. Mitt svar blev att det förhöll sig precis tvärtom: "Nej, de samlar pengar till striden för att kvinnorna ska kunna komma hem igen och brodera i sina hembyar igen!" Broderiet var inte ett medel utan själva målet! De broderade mönstren hade motiv från den egna hemtrakten, såsom sol och måne, regnbågar och stjärnor, fåglar och vilda kaktusar, som blev en viktig motståndssymbol. Byns träd återfinns med palmblad, cypresser, fruktträd och blommor som rosor. Frukter, kikärter och sädeskorn, liksom stegar, tält och kvarnstenar, djur och fjädrar berättade om kvinnans liv och arbete i hembyn. På så sätt fick kvinnornas sitt eget berättande bildspråk, ett visuellt uttryck med nål och tråd (Saca 2006). Efter katastrofen 1948 fick portnyckeln en viktigare roll i bildkonsten, den blev en samlande symbol för rätten till återvändande enligt FN-resolutionen 194 och för minnesdagen *Al Nakba Day*.

Det palestinska broderiets bildspråk utgör således ett fundament i den konstnärliga identiteten. Forskningen visar att det har fått en stark och viktig roll i den gemensamma kampen för en palestinsk kultur, som talande framställningar från de palestinska kvinnorna: "they are statements by the Palestinian village women" (Sherwell 1996, s 293; Sherwell

2012). Iman Saca och Jeni Allenby visar hur kvinnorna i flyktinglägren och städerna nu fokuserar mer på en gemensam palestinsk identitet, för att överbrygga skillnaderna mellan äldre historiska traditioner i de olika regionernas stilar och dräkttyper (Allenby 2002; Saca 2006). Den yngre generationen kvinnor utvecklar dräkterna och anpassar dem idag även för sina egna modeuttryck. Under första intifadans 1987 skapades de så kallade flaggdräkterna, "flagdresses", av enkla och billigare tyg och garn, där de tidigare landsbygdsmotiven ersattes med bilder av den gyllene Klippdomen på Tempelberget i Jerusalem och den palestinska flaggan. [Bild 22]

Bild 22. Klippdomen på broderad bröstpanel. Flagdress 1987. (Foto public domain)

Man kan jämföra bröstpanelen med Mansours målningar 1973–1979 med arbetaren som bär Drömmen om Jerusalem på ryggen, se ovan, eller med kvinnor som bär drömbilden i sitt hjärta eller på huvudet. [Bild 4].

Bild 23 a. Modersomfamning med Klippdomen. Nabil Anani 2013. (Foto med konstnärens tillåtelse).

På 70-talet hade nämligen Klippdomen blivit en motståndssymbol, "a muslim shrine emblematic of islamic identity" gentemot Israels anspråk på att Jerusalem skulle bli enbart deras eviga stad, "eternal city" (Ankori 2006). Bröstpanelens gyllene kupol blev ett tydligt politiskt visuellt uttryck, präglad av religiös symbolik. Nabil Ananis målning med en Moders omfamning 2013 gestaltar en mer känslomässig ömhet, att vårda minnet av Jerusalem, Klippdomen och Tempelbergets murar och portar [Bild 23 a]. Genom att forma nya figurativa mönster i den traditionella dräkten, bilder av familjer och barn,

kvinnor och män, skördearbete, ”en befolkad dräkt”, skapar konstnären en ny tröstefull representation av den palestinska kvinnan som Landsmoder. Hon vakar över och håller Jerusalems öde i sin famn. En liknande målning med Landsmodern Palestina i befolkad dräkt och utsträckta armar, kan jämföras med Shammouts målning från 1950-talet, som ovan nämnts visar en korsfäst kvinna vars vita dräkt är formad som Palestinas karta. [Bild 23 b] Genom den tydliga hänvisningen med Kristi lidande på korset skapas en förståelse för det palestinska folkets lidande. Dock har kritik riktats mot bilden av landsmodern, att den skapar en alltför begränsad och konservativ kvinnoroll för de palestinska kvinnorna, som moder och jungfru (Gandolfo 2010 s. 49; Elhajbrahim 2013). Miljoner skaror pilgrimer av många religioner och internationella turister besöker Jerusalem och låter sig fotograferas i solskenet framför den gyllene Klippdomen på Tempelberget, personliga fotografier som blir värdefulla minnen i familjearkiv runt om i världen. Omedvetna om att palestinska hus raseras, vandrar de i de trånga gränderna och lever sig in i Kristi Lidande på Via Dolorosa (Gröndahl 1997).

Mansour som levt och verkat i Östra Jerusalem i hela sitt liv skildrar i sin konst stadens förändring genom åren, kvarteren och de

heliga platserna, och de boendes villkor. Trots instängdheten tänker han inte flytta från sin ateljé och sin stad, han håller ut och bor kvar. I en målning med blandteknik, akryl och kol, har han fångat en minnesbild av en palestinsk familj i Jerusalem, uppe på taket på sitt hus. [Bild 24].

Bild 23 b. Jerusalem min huvudstad. Akryl på duk. Nabil Anani 2014. (Foto med konstnärens tillåtelse).

I bakgrunden lyser Klippdomens gyllene kupol. I skarp kontrast mot alla glättiga färgglada grupp-foton av turister, träder dessa familjemedlemmar fram i teckningens gråa streckfigurer, likt ett svartvitt gammalt släktfoto. Många familjeberättelser från tiden före *Al Nakba* vårdas och återberättas och blir till levande vittnesbörd i det kollektiva minnet. Dessa familjemedlemmar har berövats sina färger och sina liv, men den randiga mattan lyser dock i klara färger.

MOTSTÅND OCH FÄNGELSE, MURAR, ÖVERVAKNING OCH INSTÄNGDHET

I början på 1980-talet blev Sliman Mansour fängslad och en del av hans konst konfiskerades. Sina upplevelser av fängelsets övervakning och instängdhet, tortyr mot medfångar, har han skildrat i sin konst. En av bilderna, "Prisoner's Day", med den palestinska fredsduvan som spränger sig ut mellan gallren, har blivit vida spridd som vykort och affisch i samband med kriget 1982 och första intifadan 1987. [Bild 25]. Här förenas fredssymbolik med kamp mot occupationen, för duvan är fisknätsmönstrad, från den manliga huvudduken kaffiyeh, ett mönster som blivit en ikonisk symbol för det palestinska motståndet.

Bild 24. Familj utan skugga. Akryl och kol på duk. Sliman Mansour 2018. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Inom populärkulturen, graffittin och gatukonsten, låter man en lidande Kristus, en heroisk Che Guevara och alla palestinska martyrer bära kaffiyeh som halsduk. Bank-

sy skapade tjugo år senare på Murens grafitti sin fredsduva med en olivkvist i näbben, men han satte också på den en tjock skottsäker skyddsväst för säkerheten i skottlinjen.

Bild 25. Fångarnas dag. Prisoner's Day. Tempera på träpannå. Sliman Mansour 1980. The Palestinian Poster project (Foto med konstnärens tillåtelse).

I andra målningar från denna tid har Mansour skildrat fångarnas upplevelser av tortyr och hårda press i fängelset. Bilden Fängelse 1982 visar ett kallt och trångt rum med en grupp fångar som har fått händerna bakbundna med låsta handklovar. [Bild 26] Deras huvuden är täckta med huvor av säckväv och de står med ryggarna mot varandra, så att de inte ska kunna se varandra eller var de befinner sig. Beträktaren kan leva sig in i deras oro och skräck inför vad som kan komma att hända, den psykiska press som dagligen plågar dem.

På liknande sätt har Nabil Anani ägnat en serie målningar åt skildringar av intifadans mot-

stånd och demonstrationer, och hur familjerna solidariskt hjälper dem som fångslats. De anhöriga får besöka fången en timme och får tillbringa lång tid i väntan, under tiden är de övervakade av den beväpnade vakten. [Bild 27] Den långa trånga hallen liknar checkpointens ändlösa och trånga plåtkorridorer, där palestinska arbetare måste trängas varje dag och försas ihop i väntan på passage till och från sitt arbete i Israel. Den ovissa väntan i dessa trånga passager genom Separationsmuren har Anani gestaltat i sina bilder, bland annat av den kända checkpointen Qualandia.

Bild 26. Fångarnas dag. Prisoner's Day. Tempera på träpannå. Sliman Mansour 1980. The Palestinian Poster project (Foto med konstnärens tillåtelse).

Men han visar också vilken viktig roll som barn och unga har haft i motståndet mot ockupationen under 2000-talet, många tusen av dem föräldralösa och bosatta i flyktingläger. En liten grupp barn har samlats på en kulle utanför

gränsmuren kring Jerusalem, över muren ser vi Klippdomen, dit de ej får gå. [Bild 28 a]. Barnen är allvarliga och ledsna, och de riktar sina uppfordrande och sorgsna blickar mot betraktaren. En av dem håller en slangbellsa i handen. Man skulle kunna tro att de just har stannat upp i sin lek, men slangbellan har de kanske vänt i motståndet mot militärens gummikulor och vattenkanoner.

Bild 27. Besökstimmen i Fängelset. Akryl på duk. Nabil Anani 2015. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 28 a. Barn och ungdomar utanför gränsmuren. Akryl på duk. Nabil Anani 2014. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bilden av den ensamma och oroliga flickan i flyktinglägret fångar villkoren för deras uppväxt, i

undermåliga hus och skjul, många gånger utan vatten och el. [**Bild 28 b**].

Bild 28 b. Flyktinglägret. Akryl på duk Nabil Anani 2013. (Foto med konstnärens tillåtelse)

I bilden *Demonstration* har skolungdomar och barn samlats tillsammans för att protestera, de håller om varandra i gemenskapen. [**Bild 29**] Flickorna bär liknande dräkter, troligen skoluniform. Inte sällan utelämnar Anani mun och näsa för att endast markera ögonen på figurerna i förgrunden, vilket förstärker allvaret. Några höjer händerna men det är svårt att se om de knyter nävarna eller om de just ska kasta en sten. I Susan Abulhawas skildring i boken *Morgon i Jenin* av huvudpersonen Amal, vars föräldrar dör i striderna, framgår det väl vilken livsviktig roll släktens och samhällets stöd har genom skolan. Såväl Nabil Anani som Sliman Mansour har arbetat som konstpedagoger i skolorna och fört den palestinska konsten

och folkkulturen vidare till den unga generationen, berättelser, sånger, musik och hantverk. En av de yngsta i gruppen från 1988 är konstnären Tayseer Barakat som föddes i Gaza 1959 och gick i konstskola i Alexandria på 1980-talet. [**Bild 1 a**]. Likt många andra i gruppen är han nu verksam i Ramallah. Han har arbetat mycket med blandteknik som påminner mycket om modernismens grafiska tekniker, och hans akrylmålningar präglas av ett mörkare bilduttryck. De mörka nyanserna speglar också livets villkor i Gaza, där el och vatten stängs av under långa tider. Bilderna skildrar människorna i Gaza och deras upplevelser under den långa blockaden, striderna och bombattackererna [**Bild 30, 31**].

Bild 29. Demonstration. Akryl på duk. Nabil Anani 2016. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Gaza brukar idag betecknas som världens största utomhusfängelse, de är instängda av murar och checkpoints, barriärer med vaktorn och taggtråd, omringade i luften och på havet. Fiskare kan

inte gå ut med sina båtar till de fiskezoner som utlovades i fredsprocessen 1994, de blir stoppade av militären innan de kan få någon fångst. På de senare utställningarna har Barakat visat sin långa serie Shoreless Sea, där han skildrar Medelhavets båtflyktingar på farofyllda ofta dödsmärkta seglatser (Zawyeh gallery). Barakats måleri uttrycker allmänmänskliga existentiella frågor om individernas utsatthet.

Till mellangenerationen av de palestinska konstnärerna hör som ovan nämnts konstnären Khaled Hourani, även han nu verksam i Ramallah. Hourani föddes 1965 i Hebron, där han även började sin utbildning innan han flyttade till Jerusalem.

Bild 30. Fjärran röster, Distant voices. Akryl på duk. Tayseer Barakat 2014. (Foto Zawyeh gallery)

Han arbetar med många medieuttryck, såväl traditionellt måleri och olja som med performances och kommenterande relationella konstprojekt, som "Picasso in Palestine" 2011. På ett effektivt sätt visade det tvååriga projektet konstens villkor under ockupationen, när han sedan målade av Picassos verk omgivet av beväpnade soldater. [**Bild 32 b**]

Bild 31. Gaza under fiendeeld. Akryl på gammal träpannå. Tayseer Barakat 2016. (Foto Zawyeh gallery)

Det visuella uttrycket i hans målningar är kraftfullt och monumentalt och med sparsmakade färgfält som förstärker känslouttrycket i bilderna, såsom i målningen "Farväl" där en mor tar av-

sked av sin son. [**Bild 32 b**] De mörka starka penseldragen understryker tyngden av deras djupa sorg.

Bild 32 a. Picasso in Palestine. Målning av projektet Picasso in Palestine, med polisbevakning. Olja på duk. Khaled Hourani 2011. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Han skildrar enskilda individers utsatthet men också hur individer isoleras och alieneras inom stora grupper av människor. Utställningen med titeln Crowds 2019 ägnades åt en serie målningar med bilder av folksamlingar, grupper på gator och torg, människor som korsar varandras väg utan att riktigt möta varandra, kvinnor och män på väg hem eller till sina arbeten. [**Bild 33**]. Individerna träder fram, men är skilda och separerade, vilket understryks av färgfälten. Ett samhälle med konstant övervakning skapar osäkerhet inom gemenskapen, splittrar individerna, sår frön av misstroende och undergräver tilliten i arbetsgrupper och samhällsfunktioner. Khaled Houranis folksamlingar kan jämföras med

Mansours bilder från 1980-talet, "Waiting crowds" och "Barbed wire", där folksamlingar snärjs in av taggtråd.

Bild 32 b. Farväl. Akryl på duk. Khaled Hourani 2019. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Houranis målning "Suspicion", (Misstanke), där en kvinna på gatan stoppas av en beväpnad vakt, ger en stark bild av surrealistisk absurditet i upplevelsen av situationen. [**Bild 34**] Kvinnan visar upp sin väska där troligen identitetskortet finns. Men vakten hon

möter har ingen överkropp, fötterna syns i hans skugga. Och det är skuggan som är beväpnad! Bilden skildrar rädslan och skräcken inför att ständigt utsättas för plötslig kontroll, ett ögonblick av stark förnedring. Betydligt klarare och tydligare figurativa former präglar Khaled Houranis serie med Barn som hoppar över muren, en lång rad akrylmålningar som ställts ut under detta år 2020. [Bild 35 a, b, c].

Bild 33. Folksamling. Crowds. Akryl på duk. Khaled Hourani Serie och utställning 2019. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Hoppbilderna har redan fått vid spridning på internet och i olika tryckta posters. Med koncentrerade bildfält och klara färger får bilderna en monumental visuell styrka. Flickorna och pojkarna som i kraftfulla tag hoppar över muren uttrycker en glädje och en triumf, som inger hopp om fram-

tidens palestinier. De besestrar sorgen och kraftlösheten, vägrar att vara offer. En stor del av Palestinas befolkning är ungdomar som vill ha en bättre framtid.

Bild 34. Misstanke. Suspicion. Khaled Hourani 2019. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 35 a. Zeina hoppar över muren. Akryl på duk. Khaled Hourani 2020. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 35 b. Rihan hoppar över muren. Akryl på duk. Khaled Hourani 2020. (Foto med konstnärens tillåtelse).

Bild 35 c. Hasan hoppar över muren. Akryl på duk. Khaled Hourani 2020. (Foto med konstnärens tillåtelse).

AVSLUTNING

De palestinska konstnärernas gemensamma manifestationer under 2010-talet ger en stark, livfull och variationsrik bild av den framväxande samtida palestinska konsten och kulturen, med framgångar och motgångar, men också en hoppfullhet inför framtiden. Dessa färgrika och uttrycksfulla bilder skapar en tydlig motvikt mot alla äldre schablonbilder av palestinsk kultur, allt från orientalismens romantik till de konfliktfyllda scener som flimrar förbi i medias nyhetsflöde. Bakom nyhetsbilderna finns människor av kött och blod med en livaktig kultur. Det är ett klart eget palestinskt perspektiv på verkligheten som visas, en aktiv konst som står på egna ben och inte sneglar mot västvärldens konstmarknad. Med hjälp av konstnärernas bilder har vi kunnat få en inblick i palestiniernas dagliga liv och arbete, minnen och drömmar, upplevelser av förnedrande exkludering, men också deras uthållighet och starka framtidstro.

Den konsthistoriska och etnografiska forskningen om den palestinska konsten och konsthantverket uppvisar en bred enighet om den stora betydelse som de palestinska kvinnornas broderitradition och de broderade dräkterna har haft i utvecklingen av de palestinska konstnärernas val av motiv och teman, att broderiets visuella bildvärld utgör ett gemensamt fundament för den konst-

närliga identiteten. Ett tack vill jag rikta till konstnären och konsthistorikern Faten Nastas Mitwasi vid Dar-el-Kalima University College of Art & Culture i Betlehem som varit till stor hjälp i arbetet med denna artikel. Under 2010–2011 deltog hon i ett kultursamarbete mellan Palestina och Sverige, utställningen *Den Andre* med 13 palestinska konstnärer, som visades runt om i svenska kyrkor. I Förre och Nu ska vi nu framöver kunna presentera mer de kvinnliga palestinska konstnärerna mer utförligt, liksom de yngre generationernas samtida konst.

Att den palestinska kulturen länge haft en central roll i den palestinska rörelsen för nationell självständighet visar Yassir Arafats svar till den svenska arabisten Marina Stagh i Tunis 1985 (Stagh 1986). Hon ställde frågan om konstens och kulturens, poeternas och författarnas betydelse:

”De spelar en mycket viktig roll i vår långa marsch. Den bärs inte bara upp av geväret. Gjorde den det vore det en tragedi. Nej, det är poetens och författarens penna, doktorshatten, synålen i den broderande flickans hand, den klingande sången av Palestinas fana, arbetarnas och böndernas redskap, målarens pensel som utgör vår långa palestinska marsch; kristna, judar och muslimer tillsammans. Det är min historiska vision”. Han nämnde

palestiniernas långa historia i Det Heliga Landet och avslutade med orden: *”Vi är fortfarande på Via Dolorosa, Smärtans väg”.*

Sliman Mansours målning i artikelns inledning ovan, ”Revolutionen var början”, speglar väl hans ord om kulturens redskap. [**Bild 1 a**]. Den främste palestinske poeten Mahmoud Darwish (1941–2008) fångade den svåra fredsvisionens kärna i en av dikterna i samlingen *Tillstånd av belägring* (2005):

*Du har en mor
jag har en mor
vi har samma regn
vi har samma måne*

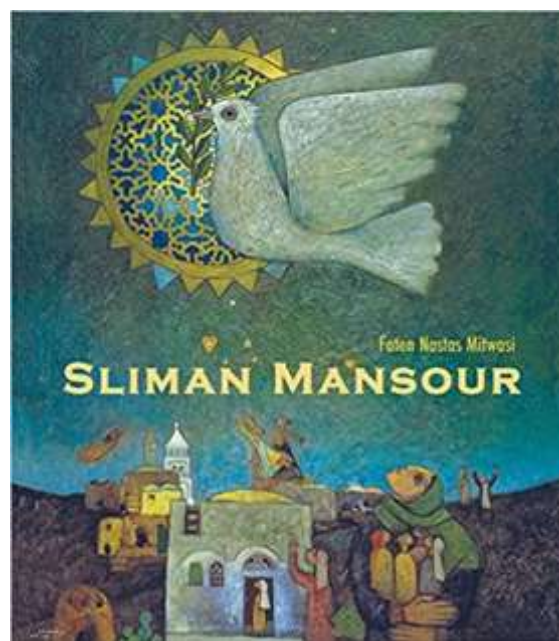

Bild 36. Hoppets symbol. Olja på duk. Sliman Mansour 1985. Omslag till boken *Sliman Mansour* av Faten Nastas Mitwasi 2015. (Foto Public domain).

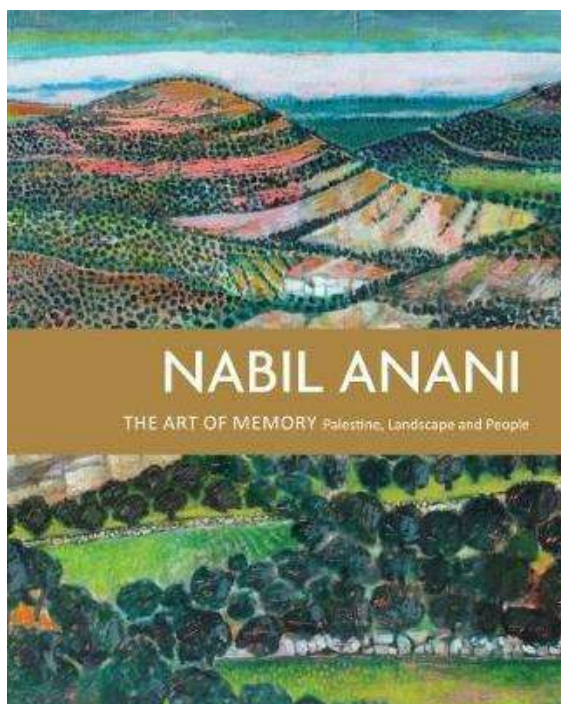

Bild 37. Bortom landskapet. Akryl på duk. Nabil Anani 2013. Omslag till Nabil Ananis bok Palestine, Land and People. The art of memory 2018 (Foto public domain)

REFERENSER

Abulhawa, Susan (2011). *Morgon i Jenin*. Stockholm: Norstedts.

Allenby, Jeni (2002). *Reinventing cultural heritage: Palestinian traditional costume and embroidery since 1948*. Textile Society of America Symposium Proceedings. University of Nebraska, Lincoln. 2002.

Anani, Nabil (2018). *Palestine, Land and People. The art of memory*. London. Saqi Books.

Ankori, Gannit (2006). "Re-Visioning Faith. Christian and Muslim Allusions in Recent Palestinian Art". (pp 379–390) *Third Text* Vol 20. Issue 3–4, May July 2006. Routledge.

Ankori, Gannit (2006) *Palestinian Art*. London: Reaktion Books.

Boullata, Kemal (2004). "Art under the Siege" (pp. 70–84). *Journal of Palestinian Studies*.

Boullata, Kemal (2009) *Palestinian Art: 1850–2005*. London: Saqi Books.

Challenges of Identity: A Talk and Art Exhibition by Four of the Founders — of the Modern Art Movement in Palestine. Exhibition catalogue April 30– May 11 2019. Institute of Palestine Studies Beirut.

"Christie's Dubai to offer Palestinian Artist's Iconic Work "Jamal Al Mahamel II"". *Financial Tribune* 23 Jan 2015.

Darwish, Mahmoud (2005). *Tillstånd av belägring*. (Övers. Henry Diab & Kerstin Eksell). Dar-El-Muna förlag, Djursholm. (Rec. Nielsen Lindberg. dagensbok.com).

Elhajibrahim, Samah (2013). *Citizenship in the absence of a state and Republican motherhood in the absence of a Republic*. DCC Paper Graduate Workshop. University of Pennsylvania, Andrea Mitchell Center. Philadelphia.

Fischer, Jean (2010). "Palestinian Art: From 1850 to the present. Review of Kamal Boullata 2009". *Third Text* Vol 24 Issue 4 July 2010 (pp 481-489).

FN-resolutioner: 181, 194, 242, 338, 1397, 1404, 1515, 2334. (<https://www.un.org/question-of-palestine>) (unscr.com)

Forslund, Kenneth G. & Johan Hassel (2020). "Katastrof om Västbanken annekteras". *SvD* 4 juli 2020.

”Fördjupning Israel-Palestina”. MSB (<https://www.sakerhetspolitik.se>)

Gandolfo, K. Luisa (2010) “Images of War, Resistance, and Identity in Palestinian Art. *Radical History Review*. Issue 106-2010. (pp 47-69)

Gonzalez, Olga (2009). *Culture and Politics in the Visual Arts in the Occupied Palestinian Territories*. Malacester International Vol 23. Malcester college, USA.

Gröndahl, Mia (1997) ”Slaget om Jerusalem”. *Folket i Bild/Kulturfront* nr 11-12-1997

”Här skall vi stanna”. *Palestina nu* nr 2-2015.

Kawar, Widad (1984). ”Traditional Costumes of Jordan and Palestine”. (pp 41-42) *Arts and the Islamic World* 2.

Käll, Jan (2018). ”Att skriva om Al Nakba I-II”. *För och Nu* nr 2-3 2018.

Lidén, Anne (1974). ”Palestinsk kultur”. *FIB/K* 1-1974.

Lidén, Anne (1975). ”Broderiets utveckling är den palestinska kvinnans historia”. *Utställningskatalog Palestina lever*. SIDA. Svensk-Arabiska Kvinnogruppen 1975. Stockholm.

Makhoul, Bashir & Hon, Gordon (2013). *The Origins of Palestine Art*. Liverpool university Press Nov 2013.

Mansour, Sliman (2011a). *Sliman Mansour*. Eds. Bashir Makhoul, Nicola Gray & Tina Sherwell. Palestine Art Court – Al Hoash.

Mansour, Silman (2011b). ”Art under ockupation”. *Emel* nr 87 June 30-2011. (<http://www.emel.com>)

Nastas, Faten Mitwasi (2008) *Sliman Mansour. An artist from Palestine. Steadfastness and creativity* Verlag Michael Imhof. Petersberg.

Nastas, Faten Mitwasi (2015). *Reflections on Palestinian Art: Art of Resistance or Aesthetics*. Dyar publisher. Beit Jala.

Nastas, Faten Mitwasi (2018). ”The Impact of Art. Reflections on the Works of Ismail Shammout”. *This Week in Palestine* nr 241-May 2018.

Palestinian Art: Resilience and Inspiration. Exhibition catalogue. Zawyeh Gallery Dubai March 23-June 30- 2020.

”Review of exhibition Challenges of Identity”. *Albawaba* 2019 May 8 (www.albawaba.com)

Saca, Imam & Saca, Maha (2006). *Embroidering identities. A century of Palestinian Clothing*. Oriental Institute Museum Publications No 25. (pp 1-47) The Oriental Institute Museum of the University of Chicago. (<http://oi.uchicago.edu>)

Seamann, Anna (2015). ”Highlight of auction”. *Nationel March* 17-2015.

Shabout, Nada (2007). ”Book Review. Gannit Ankori Palestinian Art 2006”. *Arab Studies Quarterly* 2-2007.

Shammout, Ismail (1989). *Art in Palestine*. Kuwait.

Sherwell, Tina (1996). "Palestinian Costume, the Intifada and the Gendering of the National discourse". (pp 293-303). *New Journal of Gender Studies* 3.

Sherwell, Tina (2003). "Imaging the Homeland: Gender and Palestinian National Discourses". (pp 123-145). Thamyras Intern. Seminar 10. *Jerusalem Quarterly*. Inst. For Palestine Studies.

Sherwell, Tina (2006). "Topographies of Identity, Soliloquies of Place. Topographies of Identity". (pp 429-443). *Third Text* Vol 20, Issue 3-4, May-July 2006. Routledge.

Sherwell, Tina (2012) "Jerusalem: City of Dreams". *Jerusalem Quarterly* 49, 2012.

"Sliman Mansour", *This week in Palestine* Nr 228/2017.

Stagh, Marina (1986). Arafat. "En bild land under solen till mitt folk". *FIB/K* 1986: 1. (s. 17-20)

This week in Palestine. Nr 241:2018, Nr 248:2020, nr 268:2020

The Revival of Palestinian Traditional Heritage; Documentation of 'Inash` Embroidery over Thirty Years Based on Traditional Old Palestinian Motifs Adapted to Modern Designs. Beirut, Inaash. 2001,

Weir, Shelagh (1970). *Palestinian Embroidery: A Village Arab Craft*. London: British Museum 1970.

Weir, Shelagh & S. Shahid (1988). *Palestinian Embroidery: Cross-stich Patterns from the Traditional Costumes of the Village*

Women of Palestine. London: British Museum 1988.

Weir, Shelagh (1989). *Palestinian Costume*. London: British Museum Publications 1989.

LÄNKAR

<http://www.ismail-shammout.com>

MUSEER, KONSTSAMLINGAR OCH KULTURARVSINSTITUTIONER

Birzeit University, Virtual Gallery, Bir Zeit.

Dar-el- Kalima University College of Art & Culture, Bethlehem

Dar -al- Nimer for Arts and Craft, Beirut

Dar el Tifl al Arabi, Jerusalem

In´Aash el Usra, Ramallah

Institute of Palestine Studies, Beirut

Kawar Arab Heritage Collection, Amman

Palestinian Art Court Al-Hoash, Jerusalem

Palestinian Heritage Foundation, USA

Palestinian Museum, Bir Zeit, Ramallah

Palestine Museum, New Haven, USA

The Palestine Costume Archive, Australia

The Palestinian Heritage Center,
Betlehem

Wasifi Art Center, Jerusalem

Zawyeh gallery, Jerusalem

Max Havelaar, Minke och kolonialismen i Indonesien

JAN KÄLL

Jan Käll, jurist och dramatiker. Foto PO Käll

1.

Osannolikt nog var det genom den svenske arbetarförfattaren Rudolf Värnlund jag blev bekant med *Eduard Douwes Dekker*, alias *Multatuli*. Jag är inte särskilt förtjust i Rudolf Värnlund, men jag är honom tack skyldig för att han satte mig i kontakt med Multatuli, som jag omedelbart blev förälskad i. Han tog mig med på en resa jag annars aldrig skulle ha gjort.

2.

Louis-Fredinande Céline talade ofta om vikten av att resa. Att resa

i fantasin. Enligt Céline var det ingen konst. Han påstod att vem som helst kunde göra det. Att det bara var att sluta ögonen.

För oss vars själsgåvor inte är fullt lika utvecklade går det också bra att läsa. Att läsa är också att resa. Jag tror till och med att Akademi-bokhandeln någon gång sålt en t-shirt med den texten, eller möjligen var det en bärkasse. Och då måste det ju vara sant. Hur som helst är det något som alla, som lärt sig läsa vill säga, verkligen kan göra. Även om det är svårt att göra det med slutna ögon.

3.

Få europeiska länder är så genuint småborgerliga som Nederländerna. Det vet alla som någon gång besökt landet, och särskilt den som rört sig utanför Amsterdam och besökt mindre städer som exempelvis Kampen eller Urk. Den som gjort det glömmer aldrig de små, lådliknande husen med sina överdimensionerade vardagsrumsfönster som, likt skyltfönster, vetter ut mot gatan. Den som varit där vet också hur svårt det är att motstå frestelsen att gå fram till fönstren och, i stort sett med näsan tryckt mot glaset, titta in i de där nästan alltid folktomma vardagsrummen och betrakta alla de på den lilla ytan inträngda möblerna, den med porslinsfigurer fullproppade eldstadsfrisen och de med målningar och fotografier övertäckta väggarna.

Det är allt bekant, men ändå främmande. Stilen är så intensivt småborgerlig att man nästan får känslan av att befinna sig i en leksaksvärld.

Samtidigt är detta leksaksland en av den europeiska kontinentens betydande kolonialmakter. Under 1500- och 1600-talen var det Europas centrum för såväl handel som avancerad finansiell verksamhet. Jag skrev en gång för ganska många år sedan en pjäs – en av de många som förblivit ospelade – om den hämningslösa spekulativen i tulpanlökar som drog över landet under några månader år 1632, och där en enda ovanlig tulpanlök i slutändan betingade ett lika högt värde som ett finare hus. Parallellt med detta upplevde Nederländerna också en sensationell period inom bildkonsten med företrädare som Rembrandt, Vermeer och Jan Steen, för att nu bara nämna några av de mest välbekanta.

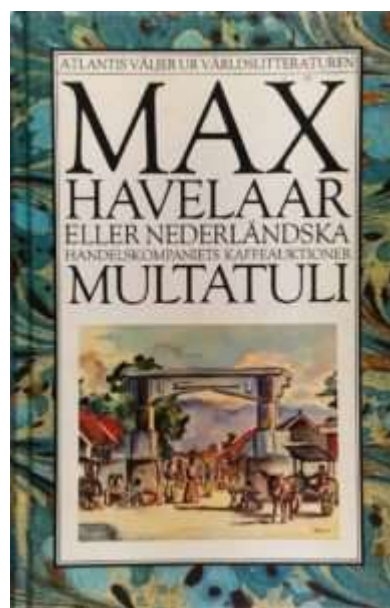
4.

Den holländske författaren Eduard Douwes Dekker skrev:

”Min olycka är att jag är född i Holland, där det bara finns en lag, en tro, en gud: penningen.”

Trots detta för det egna fosterlandet något nedvärderande omdöme räknas Dekker som den främste författaren på nederländska. Han är en klassiker. Huvud-

sakligen vilar det ryktet på en enda bok: romanen *Max Havelaar eller de nederländska handelskompaniets kaffeauktioner*, publicerad under pseudonymen Multatuli, förtjänstfullt översatt till svenska av Ingrid Wikén Bonde och utgiven på Bokförlaget Atlantis 1979. Det kan finnas anledning att förtydliga att *multatuli* på latin betyder ”jag har burit/lidit mycket”.

Nederländska Ostindiska Kompaniets högkvarter i Amsterdam. Företaget grundades de första åren på 1600-talet. Foto Eriksw. [Källa: Amsterdam Municipal Department for the Preservation and Restoration of Historic Buildings and Sites]

Nederländska Ostindiska Kompaniets (Vereenigde Oostindische Compagnie), **VOC**, logga.

5.

Eduard Douwes Dekker, som föddes 1820, var under 17 års tid, mellan 1839 och 1856, tjänsteman i den nederländska kolonialstyrelsen på Java i nuvarande Indonesien. Han var en duglig stats-tjänsteman som successivt avancerade och anförtroddes allt större ansvarsområde. Det var inte heller frivilligt han efter 17 år slutade sin tjänstgöring. Han tvingades bort, efter att ha hamnat i konflikt med sina överordnade. Han återvände till Holland och skrev sin roman om Max Havelaar, som till stora delar handlar om den holländska kolonialismen på Java.

Dekker visste således vad han talade om, och en av romanens stora förtjänster är att den skildrar det holländska kolonialsystemet inifrån, ur dess administrerande tjänstemäns perspektiv. Samtidigt är romanen en dräpande satir

över den holländska köpmansklass som byggde sina förmögenheter på detta kolonialsystem. Det är en märklig roman vars olika delar öppnar sig likt kinesiska askar.

Eduard Douwes Dekker (1820-1887) använde pseudonymen Multatuli, när han skrev romanen "Max Havelaar" (1860). [Källa: Public domain]

Den inleds med att kaffehandlaren Batavius Torrboll sätter sig ned för att göra något för honom så osannolikt som att skriva en romanliknande bok. Dess första stycke lyder:

Jag är kaffemäklare och bor på Lauriergracht nummer 37. Jag har inte för vana att skriva romaner och sådant, och det dröjde ju rätt länge innan jag bestämde mig för att ta hem några extra ris papper och påbörja det arbete som Du, käre läsare, just har tagit i din hand och som Du måste läsa om Du är kaffemäklare eller om du är någonting annat. Inte bara det att jag aldrig skrivit

någonting i romanväg, jag tycker inte ens om att läsa sådant där, jag är ju en man i affärer. Jag har i åratal undrat vad den sortens böcker tjänar till, och jag står paff inför oförskämdheten hos diktare och romanförfattare när de vågar inbilla folk saker som aldrig hänt, de mest omöjliga saker. Om jag i min bransch – jag är kaffemäklare och bor på Lauriergracht 37 – skulle lämna uppgifter till en detaljhandlare – en som har kaffe i sortimentet – där det förekom bara en liten del av de osanningar som utgör huvudsaken i dikter och romaner, ja så skulle han anlita Busselinck & Waterman direkt. De är också kaffemäklare, men Du behöver inte veta adressen. Jag aktar mig alltså noga för att skriva romaner eller lämna felaktiga uppgifter. Jag har ju också kunnat konstatera att det går dåligt för folk som ger sig in på sådant. Jag är fyrtio tre år gammal, har besökt börser i tjugo år och kan alltså träda fram om det är erfarenhet som efterlyses. Jag har sett många hus falla minsann! Och om jag undersökte orsakerna till fallissemanget, kom jag för det mesta på att det måste bero på den felaktiga påverkan som de flesta varit utsatta för i sin ungdom.

Impulsen till sitt bokprojekt har Batavius fått av en gammal skolkamrat som han av en slump stött samman med på gatan och, i tron om att det var en potentiell kund,

tagit kontakt med. Något han omedelbart ångrar eftersom den forne skolkamraten, som till råga på allt kallar sig diktare, visar sig vara utfattig och frågar Batavius om denne kan tänka sig att gå i borgen för tryckkostnaden för några manuskript. Detta gör Batavius mycket besvärad. Än mer besvärad blir han när skolkamraten några dagar senare sänder honom ett stort paket med diverse manuskript. Batavius första tanke är att omedelbart skicka tillbaka manuskripten. Men han känner inte till den forne skolkamratens adress, och inte heller hans namn, som han glömt; han kallar honom för *Schalman* på grund av sjalen denne ”istället för en ordentlig vinterrock” hade svept om axlarna när de träffades. Därför blir paketet liggande till dess Batavius son, Frits, upptäcker det och med stor framgång deklamerar en av de dikter det innehåller på en bjudning hos sockerhandlaren Rosemeijer. Även om Batavius finner Frits tilltag både pinsamt och besvärande leder det dock till att han själv börjar botanisera bland den stora mängd manuskript som hans forne klasskamrat skickat till honom.

Till sin stora förvåning finner Batavius mycket intressant bland Schalmans manuskript. Bland annat finns där detaljerade och sakkunniga uppsatser om kaffeodling i de holländska kolonierna på Java. Mer än så: där avhandlas frågor av betydelse för hela kaffe-

marknaden, ja hela det koloniala systemets fortlevnad som sådant.

Det är skälet till att Batavius Torrboll satt sig ner för att, med utgångspunkt från Schalmans manuskript, skriva sin bok. Det har blivit nödvändigt för honom. Den måste komma ut, för att rädda det rådande systemet.

Men Batavius märker ganska snart att det är svårt att skriva en bok. Som tur var kommer sonen Frits till hans undsättning genom att föreslå att det huvudsakliga arbetet ska överlåtas på den unge, tyske praktikanten Stern som Batavius tagit sig an på firman.

Även om Batavius är en smula skeptisk till Sterns medverkan, eftersom denne gör anspråk på att vara med och bestämma om bokens utformning, ger han med sig; främst på grund av att Sterns far är en viktig kund för firman, vilket för övrigt är skälet till att han över huvud taget tagit sig an sonen som praktikant. Ett avtal ingås av vilket framgår att praktikanten Stern ska leverera några kapitel i veckan och att titeln på boken ska vara: Det Nederländska Handelskompaniets kaffeauktioner. Av avtalet framgår också att Batavius själv förbehåller sig rätten att då och då skriva ett kapitel för att ge boken ”en viss soliditet”.

6.

Det är alltså praktikanten Stern som för pennen. Märkligt nog ikläder han sig som berättare rollen av bitter och desillusionerad kolonialtjänsteman. Eller det kanske inte är så märkligt. Redan i samband med att han och Batavius ingick sitt avtal deklarerade Stern att när hans bröst ”glödde av känsla för det sanna och sköna, så kunde ingen makt i världen hindra honom från att anslå de toner som överensstämde med den känslan”, och att han hellre teg än ”såg sina ord omgivna av all daglighetens vanärande bojor”. I Batavius öron lät det naturligtvis som stollerier, men eftersom firmans väl och ve går före allt lät han det passera.

Andries Beeckman (ca. 1628-1664), "Batavias borg", ca. 1661 (före 1949 var Batavia namnet på nuvarande Jakarta), olja på duk, Rijksmuseum Amsterdam. [Källa: Public domain]

Det är på så sätt Max Havelaar träder in i handlingen. Max Havelaar är givetvis identisk med den Schalman som försett Batavius med manuskripten. Eller är det inte så? Är Schalman istället iden-

tisk med Multatuli, den som står som verkets författare? Eller är de en och samma person? Det är inte helt lätt att veta. Som sagt: konstruktionen är sinnrik. Nya askar öppnar sig ideligen inuti de andra askarna.

Sterns berättarjag beskriver kyligt och exakt hur det koloniala system som inrättats för att tillgodogöra sig frukterna av den javanesiska befolkningens arbete är beskaffat. Överst i pyramiden finns generalguvernören som fungerar som en holländsk vicekung över den samlade koloniala besittningen. För de olika regeringsuppgifterna finns departement vilka vart och ett styrs av en direktör. Direktörerna utgör den förmedlande länken mellan generalguvernören och de residerter som är de högsta lokala befattningshavarna i besittningens olika provinser.

Provinserna är i sin tur uppdelade i distrikt som vart och ett styrs av en assistent-resident. Under assistent-residenten utövas makten av kontrollörer, uppsyningsmän och andra tjänstemän som ägnar sig åt att driva in skatter, kontrollera jordbruket, sköta polis- och rättsväsende etcetera.

I varje distrikt bistås assistent-residenten dessutom av en javanesisk adelsman med titeln regent som, titeln till trots, är underordnad assistent-residenten. Denna regent hämtas alltid från högadeln, och oftast från den familj som

tidigare härskade över området i egenskap av furstar. Den holländska kolonialismen bygger alltså i stor utsträckning vidare på de tidigare feodala strukturerna. Att utnämna furstarna till tjänstemän i den koloniala administrationen är effektivt eftersom det innebär att holländarna gentemot befolkningen företräds av personer som både hör hemma i området och genom sin klasstillhörighet står över sina landsmän.

Javaneserna är bönder. De odlar ris. Men i och med att holländarna gjort sig till herrar över landet tvingas bönderna ställa om sin produktion och odla sådant som ger större vinster på den europeiska marknaden, exempelvis kaffe eller sockerrör. Ersättningsnivåerna, som fastställs av den holländska regeringen, är beräknade så att bönderna nätt och jämnt kan hålla den värsta hungersnöden borta. De bönder som till äventyrs försöker sälja sina produkter till någon annan än regeringen straffas hårt.

Men även den gamla feodala ordningen, som innebär att de tidigare furstarna fritt äger att förfoga över sina underlydandes person och egendom, består. Det är sällan bönderna förstår att deras tidigare furstar och dessas ättlingar numera förvandlats till tjänstemän i holländarnas tjänst, och att de sålt både sina egna och folkets rättigheter för en viss inkomst. Alltså är bönderna inte medvetna

om att det uselt betalda arbetet med kaffe- eller sockerrörsodling ersatt de skatter de tidigare betalat till furstarna, utan regenterna fortsätter att utnyttja sina gamla rättigheter till böndernas person och egendom.

Praktikanten Stern låter sitt alter ego förklara:

Ingenting är alltså vanligare än att hundratals familjer kallas långväga ifrån för att bearbeta regentens fält utan betalning, ingenting är vanligare än att befolkningen utan betalning får tillhandahålla livsmedel åt regentens hovhållning. Och skulle regenten låta ett välvilligt öga falla på den ringe mannens häst, buffel, dotter, hustru, skulle man anse det oerhört om han vägrade att helt villkorslöst avstå från det eftertraktade föremålet.

Den holländska kolonialismen fördubblar således det underlydande folkets bördor. Samtidigt utfärdar den holländska regeringen en aldrig sinande ström av lagar och instruktioner i syfte att skydda den javanesiska befolkningen mot sin egen underordnade ställning och regenternas girighet. Assistent-residenterna är tvungna att svära en ed om att de som sin första och främsta plikt ska ta "en faderlig omsorg om befolkningen" och att de ska stävja allt missbruk.

Ändå är det ytterst sällan en regent anklagads för missbruk. Fak-

tum är att det verkar närmast omöjligt för assistent-residenten att hålla den ed han svurit, nämligen "att skydda den infödda befolkningen mot utsugning och rovdrift".

7.

Men Max Havlelaar, den nytilträdde assistent-residenten i distriktet Lebak, är inte beredd att acceptera detta sakernas tillstånd. Havelaar tar den ed han svurit på allvar. Han har för avsikt att bekämpa missbruket.

Han är inte heller någon naiv nykomling. Han har omfattande erfarenhet från tidigare befattningar i det nederländska Ostindien. Han inser problemens komplexitet, liksom svårigheterna att komma till rätta med dem. Han är väl förtrogen med hur systemet fungerar. Han är ingen Don Quijote som angriper väderkvarnar. Inte heller har Havelaar för avsikt att slå sönder det koloniala systemet. Han vill rädda det.

Ändå är han dömd att misslyckas.

Han är dömd att misslyckas eftersom det han ytterst kräver är att lagarna, föreskrifterna och instruktionerna ska efterlevas. I det koloniala systemet är det naturligtvis en orimlig ståndpunkt. Det koloniala systemet syftar till att sko sig på javanesernas arbete och naturtillgångar. Det koloniala sys-

temet syftar inte till att värna om den javanesiska befolkningens rättigheter, än mindre deras välmående, oavsett hur många lagar man stiftar i det syftet, snarare är det så att mängden föreskrifter står i omvänd proportion till deras betydelse i den praktiska verkligheten. Sådana lagar utfärdas för att blidka den inhemska opinionen i moderlandet. Lagarna och reglerna är blott en läpparnas bekännelse, ett sätt att döva det egna samvetet, en politisk proklamation i syfte att överskylla de verkliga förhållandena.

Gravyr av anonym konstnär, "Generalguvernörens residens innanför murarna i Bataviaborgen", publicerad av Jacob van Meurs 1682. Koninklijke Bibliotheek, Haag. [Källa: Public domain]

Men framför allt är Max Havelaar dömd att misslyckas för att han tror att de högsta företrädarna för den koloniala administrationen på Java kommer att handla anorlunda än hur systemet bjuder dem att handla.

Havelaar vänder sig egentligen inte mot kolonialismen som sådan.

Det är sättet den sköts på som upprör honom. Och i synnerhet det överseende som den holländska administrationen visar mot de inhemska regenternas och hövdingarnas övergrepp gentemot den underlydande befolkningen.

I det längsta försöker Havelaar komma till rätta med problemen på informell väg. Dock utan framgång. När han sedan får klart för sig att hans företrädare på posten troligtvis mördades för att han försökte komma till rätta med samma problem ser Havelaar ingen annan utväg än att vända sig direkt till provinsens högste företrädare, den holländske residenten. Havelaar skriver till residenten och meddelar vad han funnit angående regentens maktmissbruk och utsugning av befolkningen och ber om tillåtelse att inleda en utredning. Han ber också residenten att låta arresteras regenten för att denne inte ska kunna påverka utredningen genom att muta eller hota vittnena.

Svaret blir inte det Havelaar förväntat sig. Residenten beklagar att Havelaar skrivit honom ett officiellt brev. Residenten säger att Havelaar istället borde ha tagit upp saken mellan skål och vägg, att det då hade det funnits större möjligheter att "ordna" den. I övrigt meddelar residenten att Havelaars brev "störde honom i hans brådskande göromål". Men trots det meddelar residenten att han redan följande dag kommer att

besöka Max Havelaar för att överlägga om vad som behöver göras.

Residenten kommer också mycket riktigt för att tala med Havelaar. Residenten har uppenbarligen blivit uppskrämd över Havelaars förslag att beivra regentens maktmissbruk, något som ju ytterst skulle kunna innebära att saken kom till den holländska regeringens kännedom, och därmed också riskera att göra samma regering missnöjd. Residenten kan över huvud taget inte begripa hur man kan vara funtad så att man ägnar sig åt en sådan oerhörd pliktuppfyllelse som Havelaar. Residenten föreslår att Havelaar helt enkelt ska ta tillbaka de brev han skickat så att de inte behöver diarieföras och residenten kan betrakta dem som icke skrivna.

Men Havelaar vägrar att ta tillbaka breven och de anklagelser han framställt. Följden blir att residenten inte ger honom tillåtelse att inleda någon utredning, än mindre att låta arresteras regenten.

Havelaars krav på utredning har naturligtvis försatt residenten i en svår situation. Om han skulle låta Havellar få sin vilja igenom och rekommendera guvernementet att genomföra de förordade undersökningarna skulle även en hel del andra oegentligheter riskera att komma i dagen. År efter år av maktmissbruk och utsugning. Skulle det komma fram genom en

officiell undersökning skulle generalguvernören ställa residenten till svars och undra hur det kommer sig att denne inte tidigare upptäckt det Havelaar såg på en gång. Alltså måste residenten till varje pris försöka undvika att undersökningen kommer till stånd. Han agerar blott i enlighet med systemets inre logik och syfte.

Men av någon anledning har Max Havelaar fått för sig att generalguvernören kommer att visa större förståelse än residenten för hans begäran om en utredning kring det pågående maktmissbruket.

Det visar sig vara en felbedömning.

Generalguvernörens svar innebär istället att Max Havelaar entledigas från sin tjänst som assistent-resident i distriktet Lebak. På grund av sin tidigare visade redlighet erhåller han dock tills vidare ett förordnande som assistent-resident i ett annat distrikt. Men generalguvernören påpekar samtidigt att handhavandet av den nya tjänsten kommer att avgöra om Havelaar i framtiden kan räkna med att få tjänstgöra inom den koloniala administrationen. Underförstått: om han återigen gör något liknande kommer han definitivt att få sparken.

Ändå tror Havelaar att generalguvernören i grund och botten är en hederlig person, som dock bli-

vit förd bakom ljuset av sina underlydande. Men Havelaar inser också att det inte inifrån, som tjänsteman, går att komma till rätta med maktmissbruket och ut-sugningen. Havelaar begär därför "ett hedersamt avsked" från sin tjänst och beger sig sedan tillsammans med hustru och barn till Batavia (nuvarande Jakarta) för att försöka få till stånd ett personligt möte med generalguvernören.

Men generalguvernören tycks inte vilja ta emot honom. Först hindras generalguvernören av en fot-svulst och sedan har han inte tid.

Havelaar fortsätter att vänta. Men när han nästa gång framför sin begäran om audiens kan excellensen inte ta emot honom på grund av alla göromål i samband med sin nära förestående avresa från kolonierna. Havelaar vädjar om att få träffa honom bara en halvtimme, en kvart, några minuter mellan två göromål.

Till ingen nytta.

Till sist skriver Havelaar ett brev till generalguvernören där han ber honom betänka att han sanktionerat det systematiska maktmissbruk, rofferi och mördande som tynger javanen ned till marken och att det klibbar blod vid de pengar som tjänats ihop under hans tid som Ostindiens generalguvernör.

Till ingen nytta.

Generalguvernören avreser hem till moderlandet, och den efterlängtrade pensionen, utan att ha beviljat Max Havelaar audiens.

Även Max Havelaar återvänder tillsammans med sin familj till Holland där de i brist på kontakter och rekommendationer tvingas leva i fattigdom. Max Havelaar arbetar på sina manuskript om förhållandena på Java som han sedan utan framgång försöker få förlagt. Och så stöter han en dag ihop med Batavius Torrboll...

8.

Men det är något som saknas i min framställning. Perspektivet är allt för europeiskt. Det är ju också något som präglar berättelsen om Max Havelaar. Visserligen berättar praktikanten Stern den entoniga historien om javanen Saidjah i byn Badur. Men det är en saga, arketyrisk och distanserad. Även om Max Havelaar befinner sig mitt i så ser han skeendet utifrån, som europé.

Så minns jag plötsligt.

Det flöt upp till ytan. Jag hade under läsningen av Dekker haft känslan av att jag läst en skildring från Java och Indonesien tidigare.

Nu minns jag med ens under andra genomläsningen av Max Havelaar:

Pramodeya Ananta Toer och dennes Burukvartett.

Jag hade samtliga fyra volymer i bokhyllan. Men jag hade bara läst den första delen, *Människornas jord*.

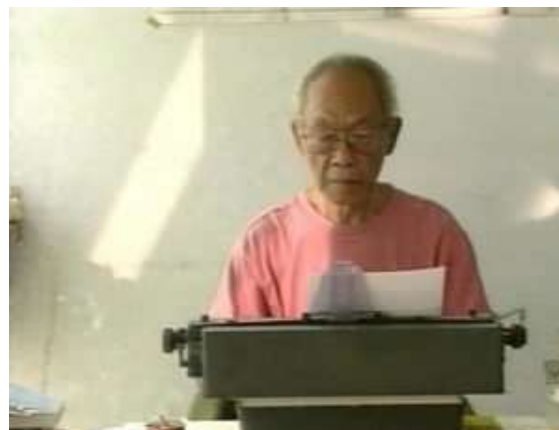
Fantastiskt nog finns alla fyra romanerna översatta till svenska. Utgivna mellan 2003 och 2011 av Leopard förlag.

Jag hade till och med talat om utgivningen av dem med förlagets numera framlidne förlagsredaktör Per Axelsson. Han hade berättat för mig att det inte varit möjligt att hitta någon som kunnat översätta böckerna direkt från indonesiska, varför översättningen istället gjorts från engelska respektive nederländska.

Nu började jag läsa de tre återstående böckerna. *Ett barn av alla folk*, *Fotspår* och *Glashuset*. Därefter läste jag också om den första delen, *Människornas jord*.

Och det var nu jag förstod den verkliga betydelsen av Eduard Douwes Dekkers Max Havelaar. För om den boken haft, och alltjämt har, ett betydande inflytande på den nederländska litteraturen är det ändå ett intet av det inflytande den utövat, och alltjämt utövar, på den indonesiska litteraturen. Max Havelaar är den klippa på vilken Toer rest sin romankvartett. Men Max Havelaar är inte enbart ett

litterärt verk som inspirerat andra skönlitterära författare. Boken spelade en central roll för att väcka det indonesiska nationella självmedvetande som i förlängningen skulle leda till såväl självständighet som befrielse från det holländska kolonialstyret.

Pramudya Ananta Toer (1925-2006) på 1990-talet. Foto: Lontar Foundation [Källa: Creative Commons Attribution]

Toer tar vid där Dekker slutar. Men med Toers skildring skiftar också perspektivet. Det javanesiska liv Dekker skildrar utifrån skildrar Toer inifrån. Det koloniala system Dekker skildrar ur kolonialtjänstemannens perspektiv skildrar Toer ur den koloniserades perspektiv. På så vis talar de två verken med och fördjupar varandra. Det är en påtaglig växelverkan som gör det till en anmärkningsvärd läsoplevelse.

9.

Pramodeya Ananta Toer (1925–2006) räknas som Indonesiens främste författare. Benämningen

Burukvartetten syftar på ön Buru i Indonesien där Toer från 1965 och under 15 år framåt satt inspärrad som politisk fånge under den dåvarande indonesiska diktatorn Suharto. Det sägs att Toer, som under sin fångenskap förnekades tillgång till såväl penna som papper, för sina medfångar dikterade de fyra romanerna som utgör kvartetten. Hans medfångar skrev ner berättelsen som sedan i omgångar smugglades från Buru till utlandet. I Indonesien var Toers verk förbjudna.

Burukvartetten är en skildring av Indonesiens moderna historia från 1890 fram till slutet av första världskriget. Det är en skildring av framväxten av den indonesiska nationalism som 1949 skulle leda fram till nationell frigörelse och självständighet.

Den indonesiska nationalismen började ta form runt år 1900, och med den även den indonesiska litteraturen, även om ordet Indonesien började användas först på 1920-talet. 1928 slogs det fast att indonesiska skulle vara det för nationen gemensamma språket. Regionens *lingua franca* är malajiska, varav indonesiska är en nationell dialekt.

Den malajiska pressen hade blomstrat sedan mitten av 1800-talet och med den, genom berättelser och följetonger, den malajiska litteraturen. Den malajiska pressen kom därmed att spela en

avgörande roll för spridandet av nationalismen. Det var dock först 1903, genom starten av tidningen *Soenda Berita*, som det uppstod en press som både ägdes och drevs av infödda. Tidningens förste chefredaktör var en viss Tirta Adhi Soerjo, son till en javansk högaristokrat och sedermera en inflytelserik nationalistledare, journalist och författare.

Det är denne Tirta Adhi Soerjo som Toer använt som förlaga för sin romankvartetts huvudperson och berättare Minke.

När historien tar sin början är Minke en ung man ur den infödda javanesiska överklassen. Hans far blir tidigt i den första boken utnämnd till buphati, alltså det som Dekker kallar för regent, det vill säga en kolonialmaktens handgångne man i form av infödd distriktshövding. Men Minke vill inte kännas vid sina föräldrar. Minke studerar som ende infödd vid den holländska skolan i Surabaya. Det är till det europeiska och det holländska Minke dras. Han har litterära ambitioner. Naturligtvis skriver han på holländska för en kolonial holländsk publik. Tanken att skriva på javanesiska, det språk som folket han tillhör talar, har aldrig ens slagit honom. Successivt blir det dock klart för Minke att språket är centralt för att kunna bryta sig ut ur kolonialismen och skapa grogrunden för en egen nationell identitet. En av de bärande delarna i Burukvartet-

ten är skildringen av Minkes utveckling från en hängiven anhängare av Europa och allt europeiskt till en ledande förkämpe mot den holländska kolonialmakten. Men det är ingen enkel skildring av gott och ont. Ingen vandring mot klarhetens ljus. Till det stora i Toers skildring hör att han lyckas gestalta hur motståndet mot kolonialismen föds ur den europeiska kultur som holländarna för med sig till Java. Inte egentligen i opposition mot den utan som en följd av den bildning och de impulser den förmedlar.

Pramudya Ananta Toers Burukvartett i svensk utgåva på Leopard förlag 2003–2011.

Holländarna bidrog delvis själva till denna utveckling genom den så kallade *etikpolitiken*, som innebar en omfattande satsning på grundläggande utbildning bland indonesierna. Den innebar ett tvärt brott mot hur kolonien under de tidigare dryga 250 åren hanterats och indonesierna mer eller mindre behandlats som djur. Grundläggande för etikpolitiken och den liberala falang som drev den var Multatulis skildring av kolonialismen i Max Havelaar.

Minkes liv speglar det koloniala samhället på Java. Genom en skolkamrat kommer han i kontakt

med en javanesisk konkubin, Nyai Ontosoroh (kallad Mama). Mamas herre och fader till hennes barn är en gravt alkoholiserad holländsk köpman som numera knappt syns till i det gemensamma hemmet. Hans affärsverksamhet är det sedan länge Mama själv som driver. Hon gör det med stor framgång. Samtidigt är hon i sin egenskap av konkubin socialt en persona non grata. Folk skyr det ståtliga hus där hon lever tillsammans med sin dotter och son. Samma sak är det med hennes legala ställning. Eftersom den holländske köpmannen aldrig gift sig med henne och gjort deras relation legal saknar hon i praktiken alla rättigheter, såväl över sin egendom som sina barn. När det sedan visar sig att den holländske köpmannen aldrig skilt sig från sin holländska hustru, och en son från det äktenskapet dyker upp på Java och gör anspråk på hennes affärsverksamhet, förlorar hon allt. Hon förlorar till och med sin egen dotter Annelies som mot sin egen och Mamas vilja skickas till Holland, där hon en kort tid senare avlider.

Annelies död är inte bara Mamas förlust. Den är även Minkes. Ty Minke och Annelies har blivit förälskade och gift sig med varandra. Annelies bortförande och död och behandlingen av Mama blir för Minke en symbol för hela den koloniala situationen. Det blir ett uppvaknande och en vändpunkt. För första gånger *ser* han på allvar

den kolonialism han tidigare bara haft teoretiska föreställningar om.

Det blir klart för honom att sådana liberala reformer som etikpolitiken bara tjänar till att upprätthålla det koloniala systemet. Han inser att vägen till befrielse – den franska revolutionen till trots – aldrig kan gå via européerna. Han inser att frigörelsen från kolonialismen måste komma från indonesierna själva, ur folkets – det vill säga böndernas – breda massa. Han ger sig ut på landsbygden för att lära känna folket. Där ser han för första gången med egna ögon hur bönderna hotas, misshandlas och plundras av de holländska kolonialbolagen.

Även om Minke påbörjar studier i medicin på skolan för infödda läkare så ägnar han sig hela tiden parallellt åt journalistik och litteratur. Skrivandet och det politiska arbetet tar successivt också överhanden och han överger medicinen. Han startar och redigerar en egen dagstidning. Han beundrar och är starkt influerad av den nationalistiska revolutionen i Kina. Han drömmer om att ena de indiska folken, både i och utanför Ostindien, i södra Asien och i Afrika på samma sätt som Sun Yat-sen gjort i Kina. Han grundar en organisation stöpt efter de kinesiska nationalisternas modell. Hans förhoppning är att kunna mobilisera massan av fattiga och svaga bönder mot de rika och

starka. Han experimenterar med bojkott som vapen. Han blir en av de främsta ledarna för de spirande nationalistiska krafterna i det blivande Indonesien. Det arbetet leder sedermera till att han vid tiden för första världskriget av de holländska myndigheterna förvisas från Java. När han återvänder tycks stora delar av de olika nationella rörelser han varit med om att bygga upp ha förfallit och förlorat sitt inflytande.

I romankvartettens avslutande del *Glashuset* är berättaren en annan. Då träder poliskommissarie Pangemanann fram i första person. Han har bara skymtat förbi i de föregående delarna. Han är den polisman som eskorterar Minke till förvisningsorten. Även Pangemanann är en infödd intellektuell, utbildad vid Sorbonne. Men han har valt motsatt väg och gått i kolonialmaktens tjänst.

Glashuset är Toers egna version av Max Havelaar. Det är en skildring av ett mänskligt sammanbrott. Pangemananns bitterhet och cynism är lika djup som hos praktikanten Sterns motsvarighet. Han har nått punkten när han, alla de liberala reformerna till trots, inte längre kan blunda för att det är ett systematiskt förtryck av sina egna landsmän som han administrerar. Etikpolitiken och dess paroller om holländarnas stora skuld till javaneserna är bara dimridåer, eftersom skulden i själva verket är så oändligt

mycket större än vad de liberala reformivrarna påstår, och utplundringen fortgår hela tiden. Men Pangemanann vet också att holländarna aldrig kan stoppa den nationalistiska befrielseörelse som Minke varit en av grundarna till. Han vet att både Holland, och han själv, i slutändan kommer att dra det kortaste strået.

Det är inte möjligt att i ett referat som detta göra Toers 1500-sidiga fresk rättvisa. Vi får nöja oss med de övergripande linjerna. Men Burukvartetten är en storslagen roman. Det är ett av de där verken som förändrar en, som ger en – för att låna Strindbergs formulering om Balzac – känslan av att ha levt ännu ett liv vid sidan av det egna.

10.

1942 ockuperade Japan Indonesien. Ockupationen kom att vara i tre och ett halvt år, fram till Japans kapitulation i andra världskriget. Det nationellt enande arbete som romanens Minke inlett hade då oupphörligt pågått i drygt fyrtio års tid. Ända sedan 1920 hade nationalistpartiet, kommunistpartiet och diverse islamiska grupper slutit sig allt tätare samman i sitt arbete för nationell självständighet. Vissa av de mest framträdande nationalistledarna, däribland Sukarno, samarbetade med den japanska ockupationsmakten. Med tanke på att japanerna gick hårt åt

holländarna och allt holländskt inflytande, bland annat förbjöds allt användande av det holländska språket, var det ett strategiskt riktigt val, inte minst eftersom den japanska ockupationen utlöste ett uppdämt folkligt behov av hämnd mot holländarna vilket Sukarno kunde utnyttja för att stärka sin egen politiska ställning.

Sukarno (1901–1970) var det självständiga Indonesiens förste president mellan åren 1949–1967. Okänd fotograf. [Källa: Universiteitsbibliotheek Leiden.] Sukarnos dotter **Megawati Sukarnoputri** (ej avbildad här) var Indonesiens första kvinnliga president mellan 2001–2004.

Men samtidigt användes ockupationsåren till att förbereda en nationell revolution. I och med den japanska kapitulationen uppstod ett gynnsamt maktvakuum. De förenade grupperna grep tillfället och utropade republiken Indone-

sien. Tre och ett halvt århundrade av holländsk ockupation var över.

Holländarna försökte visserligen liksom fransmännen i Indokina att efter den japanska kapitulationen återta sin förlorade besittning. De invaderade Indonesien med syfte att återställa det koloniala styret. Under fyra år kämpade indonesierna mot holländska trupper och dessas ”polisinsatser”, den officiella benämningen på återerövringsförsöket. Först 1949 gav Holland slutligen upp sina anspråk på Indonesien.

Nationalistpartiets ledare Sukarno blev den nya republikens president och skulle så förbli fram till 1965. Till skillnad från Toers Minke kom Sukarno inte från den javanesiska eliten. Men han fick ändå möjlighet att studera vid framstående koloniala skolor. Officiellt studerade han arkitektur. Men hans intresse för politisk filosofi tog snabbt överhanden. Han började röra sig i nationalistiska kretsar. Den centrala nationalistiska organisationen vid tiden var *Sarekat Islam* (Islamska unionen) som rymde allt från konservativa islamistiska tänkare till rena kommunistympatisörer. I Toers roman skildras uppbyggandet av och det tidiga arbetet inom Sarekat Islam i vilket Minke spelar en framträdande roll. Minke själv är inte mer än pliktskyldigt troende men inser betydelsen av islam som enande kraft.

På samma sätt betraktade det indonesiska kommunistpartiet (PKI) muslimsk enighet som en grundläggande revolutionär och antikolonial kraft. Till skillnad från många av sina motsvarigheter på andra håll var det indonesiska kommunistpartiet inte överdrivet Moskvatroget utan lydde bara Moskvas direktiv i den utsträckning dess ledare ansåg det lämpligt. Partiets medlemmar var hängivna muslimska kommunister som, i varierande grad inspirerade av Marx och koranen, ville skapa ett jämlikt samhälle. Men de upplevde att de i denna deras ambition hindrades och hölls tillbaka av de otrogna utlänningar som ockuperade deras land. För dem var ordet socialism synonymt med motstånd mot utländsk dominans och stöd för ett självständigt Indonesien.

Sukarnos styrka var att han förmodade ena dessa disparata krafter. Redan 1926 hade han skrivit en artikel med titeln ”Nationalism, Islam och Marxism” där han retoriskt frågade om dessa tre kunde förenas i en enda enande kraft. För Sukarno var svaret givet eftersom kapitalismen var en fiende till både islam och marxismen. Året därpå, 1927, grundade han det indonesiska nationalistpartiet (PNI) som sedan kom att utgöra själva navet i kampen mot den holländska kolonialmakten. Sukarnos program vilade på fem principer:

tron på en enda Gud;
likhet inför lagen;
indonesisk enighet;
demokrati; och
social rättvisa.

Vad gäller tron på Gud skulle ordföranden för det indonesiska kommunistpartiet senare rättfärdiga sitt partis ställningstagande i den frågan genom att säga att den utbredda gudstron i Indonesien var ett "objektivt faktum", och att kommunister såsom varande materialister måste acceptera detta objektiva faktum.

11.

Enighet genom mångfald var den slogan som republiken kom att anta. Det var en följdriktig slogan. Den övärld, bestående av cirka 13 000 öar, som genom utropan- det av republiken kom att enas var utspridda över drygt fem miljoner kvadratkilometer hav och rymde hundratals olika nationaliteter som sinsemellan talade mer än sju hundra olika språk. Under Sukarnos ledning lyckades det dessutom den unga republiken att anta och genomdriva användningen av ett gemensamt officiellt språk, det som idag kallas indonesiska och är en dialekt av malajiska. Inom en generation eller två behärskade de flesta av republikens medborgare det nya språket. I en nation som är den fjärde folkrikaste i

världen är det onekligen en anmärkningsvärd bedrift.

Den i grunden enande kraften var dock varken nationalism eller socialism. Den enande kraften var islam. Det indonesiska kommunistpartiet omorganiserades 1948 och blev därefter en integrerad del av president Sukarnos nya Indonesien. Sukarno manövrerade skickligt och spelade med stor framgång ut kommunistpartiet och de islamistiska partierna och de motstridiga intressen de representerade mot varandra. Någon dominerande ställning eller avgörande inflytande fick aldrig kommunistpartiet. Det hade inte ens några representanter i Sukarnos regering. Ändå var det kommunistpartiet som kom att motivera västvärldens förnyade ingripande i Indonesien.

12.

Min far brukar ibland säga att styrkan hos de tidiga svenska socialdemokraterna var att de vågade avvika från de politiska dogmerna och tänka själva, att det var det som lade grunden för deras politiska framgångar. Något liknande skulle kunna sägas om Indonesien under Sukarno. Men den avgörande skillnaden var att medan uppkomsten av socialdemokratiskt styrda välfärdsstater i Europa accepterades av USA, accepterade

man inte en sådan utveckling i Indonesien.

13.

Sukarno var fast besluten om att upprätthålla goda relationer med såväl USA som Sovjetunionen. För den amerikanske ambassadören förklarade Sukarno att han förvisso var en nationalist, men ingen kommunist.

Man bör dock komma ihåg att för Indonesien, liksom för många andra länder i Tredje världen vid samma tid, var nationalism det samma som antikolonialism. Och även om USA i efterdyningarna av andra världskriget tidigare gentemot holländarna förespråkade nationellt oberoende för Indonesien fanns det, särskilt med tanke på det kalla krigets ständigt tilltagande intensitet, en gräns för hur mycket oberoende USA ansåg sig kunna tillåta.

Det som dock i grunden förändrade USA:s inställning till Indonesien var den konferens som Sukarno anordnade i Bandung i april 1955.

Bandungskonferensen samlade 29 afrikanska och asiatiska stater eller blivande stater. Tillsammans representerade de 1,5 miljarder av världens vid den tidpunkten 2,8 miljarder invånare och hälften av Förenta nationernas medlemmar.

Det kan nämnas att bland annat Indiens premiärminister Jawaharlal Nehru och Kinas premiärminister Zhou Enlai var närvarande vid konferensen.

I sitt inledningsanförande sa Sukarno att det var världshistoriens första interkontinentala konferens för färgade människor. Han gav också uttryck för en framåt-syftande syn när han bad sina åhörare att inte enbart tänka på kolonialism i sin klassiska form, såsom den utövats i Asien och Afrika. För, som Sukarno sa:

Kolonialismen har också en modern form, genom ekonomisk kontroll, intellektuell kontroll, direkt fysisk kontroll genom en liten men främmande samhällsgrupp inom en nation. Den är en skicklig och målmedveten fiende som uppträder i många olika förklädnader. Den ger inte lättvindigt upp sitt byte. Men varhelst och närhelst den uppträder är den av ondo, och den måste utrotas från jorden. [1]

Att Sukarno med detta i första hand syftade på USA och dess pågående inblandning i bland annat Guatemalas och Irans inre angelägenheter var tämligen uppenbart. Samtidigt var Sukarno mån om att inte stöta sig med USA. Det vittnade själva datum, som Sukarno valt för öppnandet konferensen, tydligt om: den artonde april 1955. På dagen 180 år sedan silversmeden Paul

Revere red genom New Englands landsbygd för att varna och förbereda sina landsmän för de analkande brittiska trupperna och det som skulle komma att utvecklas till det amerikanska självständighetskriget.

Konferensbyggnaden **Merdeka** i Bandung, Indonesien, där Bandungkonferensen ägde rum 1955. Idag är konferensbyggnaden, uppförd 1926 i **art-deco**-stil och ritad av de holländska arkitekterna Van Galen och C.P. Wolff Schoemaker, ett museum. Foto: Ron4. [Källa: Public domain]

”Historiens första framgångsrika antikoloniala krig”, som Sukarno i sitt tal formulerade det.

Men USA – eller rättare sagt president Eisenhower och hans utrikesminister och högste underrättelsechef, bröderna John Foster och Allen Dulles – lät sig knappast blidkas av sådana gester.

Den amerikanska administrationens inställning förbättrades knappast av att Bandungkonferensen blev en stor framgång i båda Asien och Afrika och gav upphov till mängder av nya antikoloniala organisationer. Även i Europa och USA väckte konferensen uppse-

ende. Den amerikanske författaren Richard Wright skrev en hel bok om den. [2] Det var genom Bandungkonferensen som *Tredje världen* etablerades som begrepp.

Framträdande ledare vid Bandungkonferensen 1955. **Vänster bild:** Zhou Enlai, Folkrepubliken Kinas utrikesminister. Fotograf: Lisa Larsen (1925–1959)[Källa: <https://www.icp.org/browse/archive/objects/zhou-enlai-bandung-conference>] **Höger bild:** från vänster Egyptens premiärminister Gamal Ab-del Nasser, Indonesiens president Su-karno och Indiens premiärminister Jawaharlal Nehru. Obekant fotograf.

[Källa: <https://afrolegends.com/tag/bandung-conference/>]

Vad gäller den amerikanska administrationens inställning till Indonesien så förbättrades den knappast heller av utgången av det indonesiska val som hölls senare samma år och där kommunistpartiet blev fjärde största parti med 17 procent av rösterna.

14.

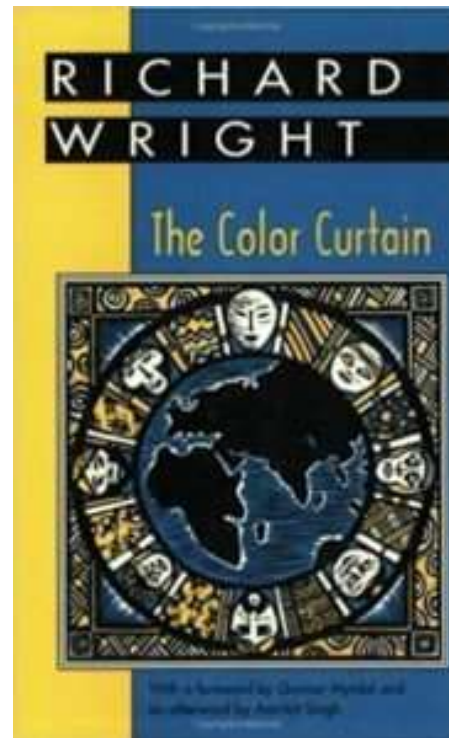
Två år senare, i valet 1957, gick kommunistpartiet framåt ytterlig-

are. Partiet var den mest effektiva och professionella organisationen

Författaren Richard Wright 1939. Fotograf: Carl van Vechten (1880–1964) [Källa: Library of Congress]

i landet. Dess ledare var disciplinerade och hängivna och desutom framstod partiet som tämligen obefläckat av den utbredda korruption som kännetecknade stora delar av det indonesiska samhället i övrigt. Den amerikanske ambassadören noterade att kommunisterna verkligen uppfyllde de vallöften de gav, i synnerhet gentemot bönder och fattiga människor. Även den amerikanske vicepresidenten Richard Nixon insåg detta, vilket föranledde honom att dra slutsatsen att "ett demokratiskt styrelseskick nog inte var det bästa för Indonesien, eftersom kommunisterna var så välorganiserade att de troligtvis inte skulle kunna gå att besegra i en valkampanj". [3]

Omslag till Richard Wrights bok The Color Curtain från 1956. Boken försågs med ett kort förord av Gunnar Myrdal.

Det var därför administrationen gav CIA i uppdrag att aktivt underblåsa spänningar och motsättningar inom Indonesien. Kort därefter utbröt uppror nordöst om Java och Bali och på Sumatra. Upproren var både ideologiskt och ekonomiskt motiverade, och uttryckligen riktade mot Sukarnos styre. Upprorsmännen krävde större kontroll över sina egna regioners inkomster. De krävde också att kommunistpartiet skulle förbjudas. Upprorsmännens var beväpnade med moderna vapen av amerikanskt fabrikat.

CIA understödde aktivt upproren redan från början. Amerikanska piloter anställda av CIA genomförde till och med flygbombningar av såväl militära som civila mål på

ön Ambon. Angreppet innefattade även mjukare, ideologisk påverkan. Genom sin organisation *Congress for Cultural Freedom* tryckte och distribuerade CIA utgåvor av bland annat George Orwells *Djurfarmen* och den antikommunistiska samlingen av essäer *The God That Failed* på indonesiska. Syftet var att störta regeringen eller att splittra landet. Indonesien kunde inte tillåtas bli ett framgångsrikt exempel på nationellt oberoende, i synnerhet inte under en vänstervriden regering med stöd av ett starkt kommunistparti.

Även om de av USA understödda regionala upproren slogs ner redan 1959 fick de ändå omfattande återverkningar på den politiska situationen i Indonesien. De fick Sukarno att röra sig bort från det demokratiska systemet. Sukarno deklarerade att den västerländska liberala demokratin med sitt partiväsende enbart tjänade till att underblåsa människors själviska egenintresse, och att detta inte var det indonesiska sättet. Hans alternativ var något som kallades "vägledad demokrati", som i praktiken innebar att Sukarno permanentade sin egen ställning som regeringschef och exkluderade övriga stora partier från inflytande. De som högljuddast protesterade mot Sukarnos reform var kommunistpartiet, av den enkla anledningen att den parlamentariska demokratin gett partiet stora framgångar. Men un-

der Sukarnos styre skulle det inte komma att hållas några ytterligare val i Indonesien.

Istället kom den indonesiska militärens inflytande att öka, dels för att Sukarno efter sitt övergivande av den parlamentariska demokratin var beroende av militären som en motvikt mot kommunisterna, dels för att USA nu växlade strategi och istället närmade sig och började understödja militären i syfte att skapa en antikommunistisk front i Indonesien.

Kommunistpartiets ställning var mycket prekär. Trots att partiet var det största kommunistpartiet i världen utanför Kina och Sovjetunionen, och genom sina medlemmar och underorganisationer hade stöd av närmare en fjärdedel av Indonesiens vid tiden dryga hundra miljoner invånare, var dess inflytande på det nationella planet helt och hållet beroende av Sukarno. Eftersom partiet hade hållit fast vid sin icke-våldsprincip hade det avstått från att beväpnas sig. Och efter det att Sukarno genomfört sin *vägleda demokrati* hade partiet inte heller tillgång till valurnorna. Och som 50-talet övergick i 60-tal hårdnade trycket alltmer.

15.

USA:s tidigare ingrepp i Guatemala och Iran hade inte utfallit

helt och hållet till Washingtons belåtenhet. Guatemala hade störtats ner i ett blodigt inbördeskrig och den regim som med Washingtons hjälp hade kommit till makten i Iran hade i en oroväckande hög grad alienerat sig från såväl sin egen befolkning som grannländerna.

Den metod som Washington tillämpade i Indonesien (och för övrigt också i Brasilien) var betydligt mer framgångsrik. Genom utbildningsprogram och massivt ekonomiskt stöd byggde Washington upp en stark antikommunistisk front inom den indonesiska militären. Denna front kunde sedan användas till att slå ned inte bara kommunister utan alla krafter som förespråkade en verklig politisk och ekonomisk frigörelse för Indonesien. För till syvende och sist handlade det om att bevara den koloniala situation som gav västerländska affärsintressen fri tillgång till Indonesiens råvaror och arbetskraft.

Washingtons stöd medförde också att den indonesiska militärens politiska inflytande ökade markant, och därmed också spänningarna inom landet. De kulminerade den 30 september 1965 när sex generaler under oklara omständigheter mördades. Händelsen blev inledningen på en successiv statskupp genom vilken general Suharto tog över ledningen av landet.

Även om Suharto och hans generaler inte var några Washingtons lydiga marionetter så motsatte de sig i vart fall inte, till skillnad från Sukarno, att Indonesien fullt ut inkorporerades i det västerländska ekonomiska systemet. Suharto hade inga tankar på att ändra de existerande reglerna för världshandeln eller på att ena den Tredje världen i syfte att skifta över makten till de som utgjorde majoriteten av världens folk. Suharto och hans administratörer tog sina råd från experter från västvärlden. De öppnade dörrarna på vid gavel för utländska investeringar, vilka förvisso medförde att Indonesien började uppleva en viss ekonomisk tillväxt, vilket i sin tur gjorde det möjligt att lansera regimskiftet som en ekonomisk framgångssaga. De inhemska frukterna av den ekonomiska tillväxten tillkom dock bara en ytterst liten elit. Men i och med att Suharto anammat antikommunismen som den styrande ideologin kunde all opposition och alla legitima klagomål mot denna tingens ordning avfärdas, och slås ned, såsom varande skadlig och farlig kommunism. På det sättet krossades effektivt Indonesiens nationella frigörelse och den koloniala ordningen återställdes. Vad gäller kommunistpartiet så utplånades det fullständigt. Hundratusentals människor mördades eller försvann under de år Suharto etablerade sitt styre. Tusentals människor, däribland Toer, fängslades utan rättegång.

Den amerikanska administrationen lät sedermera det indonesiska förfarandet bilda modell för framtida insatser av liknande karaktär. Den gick under namnet *Jakarta-metoden*.

16.

Suharto förblev vid makten ända till 1998, med tiden alltmer korrumperad och impopulär. Den ekonomiska krisen i Asien 1997 urholkade den allra sista gnuttan av det stöd han åtnjöt. När han året därpå återigen (utan motkandidater) lät utropa sig till president utlöste det våldsamma folkliga protester som snabbt stegrades till en revolutionär nivå. Suharto avgick och överlämnade makten till sin vicepresident. Genom att hänvisa till sin svaga hälsa undgick Suharto att ställas inför rätta för de brott han begått under sin tid som president. Utöver den dryga miljon människor vars blod han hade på sina händer är Suharto enligt *Transparency International* det statsöverhuvud som stulit mest allmänna medel i världen, (mellan 15 och 35 miljarder dollar).

17.

Den sociala struktur Suharto skapat förblev dock intakt efter att han lämnat ifrån sig makten.

Samma elit som på 1950- och 60-talet kände sig hotad av de folkliga nationalistiska befrielseörelserna förblev vid makten och – viktigast av allt – Indonesien förblev väl integrerat i det globala kapitalistiska systemet i sin roll som tillhandahållare av råvaror och billig arbetskraft.

Samtal mellan från vänster utrikesminister Henry Kissinger och president Gerald Ford från USA samt Indonesiens president Suharto och utrikesminister Adam Malik. Fotot taget den 6 december 1975, en dag innan Indonesien invaderade Östtimor. Fotograf: David H. Kennerly (1947–) [Källa: Public domain]

Så hänger således allt samman och bildar en helhet. En skildring av Indonesiens historia från 1860-talet fram till våra dagar. Vi kan konstatera att Sukarno fick rätt i vad han sa i sitt inledningsanförande vid Bandungkonferensen 1955. Kolonialismen uppträder i många olika förklädnader. De 350 åren av direkt och formell kontroll genom holländsk ockupation övergick i en mer indirekt och informell amerikansk kontroll. Kolonialismen skiftade mask och uppträdde i ny skepnad under

namnet kapitalism och frihandel. Eller annorlunda uttryckt: den europeiska kolonialismen ersattes av den amerikanska imperialismen. Det indonesiska självständighetskriget resulterade blott i ett ögonblick av verkligt nationellt oberoende.

18.

Det är klart att Batavius Torrbolls bok under den tyske praktikanten Sterns redigering tar en helt annan riktning än Batavius tänkt sig. Batavius hade föreställt sig att det skulle bli en bok om kaffeodlingen på Java, en bok som skulle lämna viktiga förslag på hur det koloniala systemet kan bevaras och bli än mer lukrativ. Istället upptäcker han att det knappast förekommer någon kaffeodling i den provins som Stern utifrån Schalmans manuskript skriver om, eftersom jordmånen inte är särskilt lämplig för det. Och vad det gäller bevarandet av kolonialismen sitter han nu istället med något som inte kan beskrivas som annat än en lidelsefull anklagelseskrift mot kolonialismen.

Dessvärre stadgar avtalet Batavius ingått med Stern om boken att Batavius inte får ändra något som Stern skrivit. Batavius gör vad han kan för att påverka Stern och Frits (som han misstänker är djupt involverad i författandet) att vrida boken i rätt riktning. Han

åberopar moralen och religionen. Men utan större framgång.

Sedan öppnas den sista asken och författaren själv, Multatulis, träder fram. Han hejdar Batavius Torrboll mitt i en mening. Han föser praktikanten Stern åt sidan och meddelar att han "som burit mycket" nu fattar pennan och förkunnar att han skrivit det han skrivit för att han vill bli läst.

Han förkunnar att han inte är någon "diktare som räddarflugor, inte någon blid drömmare som den stackars illa behandlade Havelaar som gjorde sin plikt med ett lejons mod och som svälter med murmeldjurets tålmod om vintern".

Han förkunnar att han vill bli läst för att fästa läsarens uppmärksamhet på hur den holländska kolonialismen behandlar javaneserna.

Han skriver för "att protestera mot de ändlösa straffexpeditionerna och hjältedåden mot stackars eländiga varelser som man först har tvingat till revolt genom en skändlig behandling".

Han skriver för att få folk i alla huvudstäder att sjunga sånger med refränger som:

*Det ligger en rovstat vid havet,
mellan Ostfriesland och Schelde!*

Han vänder sig direkt till självaste Vilhelm III av Oranien, konung, storhertig, prins och kejsare över det nederländska Ostindien och frågar om det är hans kejsarliga vilja att ”mer än trettio miljoner undersåtar skall förtryckas och sugas ut” i hans namn.

För övrigt kan nämnas att Karl Marx höll Dekkers roman högt. Han lär till och med ha försökt läsa honom direkt på nederländska.

NOTER

[1] Citerad hos Vincent Bevin, *The Jakarta Method; Washington's Anticommunist Crusade & The Mass Murder Program That Shaped Our World*, Public Affairs, New York, 2020, s. 54f.

[2] Richard Wright, *The Color Curtain: A Report on the Bandung Conference*, Banner Books, 1956.

[3] Citerad hos Bevin, s. 64.

Om drottningen av Navarra och hennes berömda bok. Vidare om hennes bror kungen av Frankrike och deras dugliga mor.

”–Och vad betyder det?, sade Oisille, jo, att vi har större lust att skratta åt tokerier än att höra om kloka människors handlingar.

–Helt visst, sade Hircan, det är trevligare för oss emedan det mera överensstämmer med vår natur, ty av naturen är vi inte visa och förståndiga; var och en rosar sin vattvälling, narren tycker om narraktigheter, den vise om visdom, men jag tror att det inte skall finnas någon narr eller vis som inte skulle skratta åt denna historia.”

Margareta av Navarra *Heptameron*, XXXIV:e historien

Jean Clouet, teckning av drottning Margareta av Navarra, Bibliothèque nationale de France (BnF), Paris. [Källa: Project Gutenberg]

Jean Clouet (1480–1541), ”Porträtt av Margareta av Angoulême”, målning, ca. 1530, Walker Art Gallery, Liverpool. [Källa: Public domain]

PER-OLOV KÄLL

Det var en gång en drottning som hette Margareta och som växte upp i ett slott, vilket drottningar inte sällan gör. Ska vi vara noga var hon inte döpt till det svensklingande Margareta (ett namn som lär härröra från det persiska ordet för ”pärla”) utan till namnets franska variant *Marguerite*, mer precist *Marguerite d’Angoulême* eller – ännu mer precist – *Marguerite de Valois-Angoulême*, vilket anger att hon inte bara var född i den gamla sydvästfranska staden Angoulême med rötter i Romartiden och kanske ännu längre tillbaka utan därtill tillhörde den kungliga ätten Valois. Ätten hade år 1328 besittit den franska tronen genom Filip VI av Valois och därefter be-

hållit den i rakt nedstigande led ända fram till 1498, ett år då en annan gren av ätten, *Valois-Orléans*, tog över tronen genom Ludvig XII. Men då var Margareta, som föddes den 11 april 1492 på slottet Château d'Angoulême, redan 6 år gammal. Av det en gång så imposanta slottet återstår idag endast en mindre byggnad samt ett eller två torn, som numera ingår i kommunen Angoulêmes stadshus (*Hôtel de Ville*, bild).

Stadshuset, Hôtel de Ville, i dagens Angoulême med de ruinrester, bl.a. ett torn, som en gång ingick i det imposanta slottet **Château d'Angoulême** i staden. Foto JLPC. [Källa: Creative Commons Attribution]

Men grenen Valois-Angoulême skulle snart vara tillbaka på den franska tronen. Ty när Ludvig XII avled på nyårsdagen 1515 saknade denne tronarvingar (endast män kunde ärva den franska tronen) och Margaretas två år yngre bror blev då Frankrikes nye kung med namnet Frans I (*François Ier*). Någon usurpator var han inte, eftersom han personligen hade utnämnts av den just avlidne monarken. Kröningen ägde rum i

katedralen i Reims den 25 januari 1515. Syskonparet Margareta och Frans I skulle snart framträda som något av ett radarpar i franskt kulturliv och fransk politik. De tycks ha hyst ett stort förtroende för varandra, också när de roller de av politiska och kulturella skäl kom att spela utvecklades i olika riktningar.

LOUISE AV SAVOJEN

Jean Clouet (1480–1541), "Porträtt av Louise av Savojen, moder till Frans I", målning, 16:e årh., Foundation Bemberg, Toulouse. [Källa: Public domain]

Men alla syskon har föräldrar och är man av kunglig börd blir föräldrarna särskilt viktiga, vad än man må tycka om dem. Ett par ord om Margaretas och Frans föräldrar, i synnerhet deras mor, är därför på sin plats. Hon hette Louise av Savojen (1476–1531),

var *suo jure* (i egen rätt) hertiginna av Auvergne och Bourbon samt av Nemours. Elva år gammal hade hon gifts bort med Charles d'Orléance, greve av Angoulême (1459–1496). Makarna började dock – vilket låter lämpligt – inte leva tillsammans förrän Louise fyllt femton. Hennes make Charles, som alltså dog när hans dotter endast var fyra år och sonen två, fick till skillnad från sin hustru måhända ingen större direkt betydelse för sina barns intellektuella fostran men lämnade inte desto mindre efter sig en mycket praktfull så kallad **tidebok**, (*Heures de Charles d'Angoulême*)

Israël van Meckenem (ca.1445–1503), ”S:t Göran och draken”, ca. 1503, färglagd gravyr, ill. ur **Heures de Charles d'Angoulême**, Bibliothèque nationale de France (BnF). [Källa: Open domain]

En tidebok kan beskrivas som en personlig bönbok, där tiden motsvaras av den katolska kyrkans kanoniska timmar [1]. I Charles fall rör det sig om en påkostad och utsökt illustrerad skrift, som numera förvaras i det franska nationalbiblioteket i Paris (bilder). En av Charles älskarinnor, Antoinette de Polignac med vilken han hade två illegitima döttrar, kom att arbeta som hustrun Louises hovdam och förtrogna.

Israël van Meckenem, ”Judas kyss”, ca. 1503, ill. ur **Heures de Charles d'Angoulême**, Bibliothèque nationale de France (BnF). [Källa: Open domain]

Efter Margaretas födelse flyttade familjen till Cognac och det var på slottet Château de Cognac (bild) som brodern Frans föddes. Familjen kom att bo på detta slott i

två år och där blev Louise änka endast arton år gammal. En vinterdag i slutet av 1495 hade, berättas det, hennes make Charles (Karl på svenska) begett sig ut på en ridtur under vilken han insjuknade och senare avled.

Israël van Meckenem, "Jesus inför Kajafas", ca. 1503, ill. ur **Heures de Charles d'Angoulême**, Bibliothèque nationale de France (BnF). [Källa: Open domain]

Louise flyttade då till slottet Château de Romorantin, beläget i vad som idag är kommunen Romorantin-Lathenay (bild) och som väl nära nog kan beskrivas som Frankrikes geografiska mittpunkt. Där ska hon ha bestämt sig för att viga sitt liv åt sina barns skolning, en uppgift hon var påtagligt väl skickad för.

Château de Cognac där Margareta av Navarras två år yngre bror, Frans I av Frankrike, föddes 1494. Foto: rosier [Källa: Creative Commons Attribution]

Château de Romorantin. Foto: sboissay [Källa: Creative Commons]

Château d'Amboise i Loiredalen. Foto: Владимир-Шеляпин [Källa: Creative Commons]

År 1499, då Ludvig XII intagit tronen, inbjöds hon att tillsammans med sina barn bosätta sig vid hovet i slottet Château d'Amboise i Loiredalen (bild), nuvarande de-

partementet Indre-et-Loire. Detta slott har genom historien varit ett av de franska monarkernas favoritslott och spelade en särskilt framträdande roll under den franska renässansen, då det kom att präglas av Louise av Savoien och hennes barn. Efter hugenottstriderna i mitten av 1500-talet gick slottets status som kungligt viste förlorad och det demolerades delvis under den Franska revolutionen.

Louise hyste ett stort intresse för den italienska renässansen, var personligen bekant med flera av epokens ledande företrädare och uppges själv ha undervisat sina barn i italienska och spanska. Dottern och sonen kom i sin tur att föra den italienskinfluerade renässansstraditionen vidare. Margareta i sin egenskap av en av epokens ledande franskspråkiga författare och centralgestalt vid ett intellektuellt livaktigt hov; Frans i sin egenskap av stor konstsamlare och främjare av den italienska renässansstilen inom arkitektur och konstnärliga utsmäckningar.

När Frans kröntes gav han sin mor slottet Amboise och de fyrtiosex förläningar som tillhörde det i gåva. Louise kom nu att spela en alltmer framträdande politisk roll, inte minst inom den europeiska diplomatin. När hennes son befann sig på utrikes ort trädde

hon in som vikarierande regent (bild).

Noel Bellemare (d. 1546), allegorisk bild som visar hur den franska regenten Louise av Savoien håller i statsrodret och sluter ett fördrag med det Ottomanska väldets sultan Süleyman den magnifike. Illumination på pergament. Bibliothèque nationale de France (BnF). [Källa: Public domain]

I juni 1519 hade Frans I misslyckats att i det kejserliga valet i Hamburg utses till ny kejsare för det Heliga Romerska Riket. (Ett rike om vilket Voltaire senare skulle anmärka att det varken var heligt, romerskt och knappt ens ett rike, men det är en annan historia.) Kejsartiteln hade istället tillfallit Karl V av Spanien, en medlem av ätten Habsburg och bitter rival till Frans. I det efterföljande Italienska kriget, även

benämnt Fyraårskriget (1521–1526), där Frans I i maskopi med Republiken Venedig ställdes mot den nyligen utropade habsburgske kejsaren och dennes bundsförvanter Henrik VIII av England och den av påven styrda Kyrkostatens, led Frans i slaget vid Pavia i februari 1525 ett svårt nederlag. I stridstumultet hade han slungats av sin häst, tagits till fånga och blivit förd till Madrid som kejsarens fånge. Karl V uppställde stränga villkor för hans frigivande. I det diplomatiska spelet att försöka få Frans frigiven spelade hans mor en huvudroll. Hon kontaktade på hemliga vägar sultanen för det Ottomanska väldet, Süleyman den magnifike (1494-1568), och bad om dennes hjälp i konflikten med den tyskromerske kejsaren.

Att få en anledning att slå mot den dominerande ätten Habsburg var något sultanen inte hade något emot. I sitt svarsbrev skrev han: ”Dag och natt är vår häst sadlad och vår sabel redo för strid” [2]. Bland annat genom ett ultimatum från sultanen ställt till Karl V kunde Frans frigges i mars 1526. Louise av Savojens skickliga spel brukar anses ha lagt grunden till den historiskt betydelsefulla alliansen mellan Frankrike och det Ottomanska väldet, som upprättades några år senare och kom att bestå i drygt tvåhundra år, från 1536 till 1798. Praktiskt taget

till tröskeln av Napoleon Bonapartes statskupp.

FRANS I AV FRANKRIKE

Jean Clouet (1480-1541), ”Frans I, kung av Frankrike”, olja på pannå, ca. 1527–30, Louvren, Paris. [Källa: Public domain]

Frans blir kung i en tid av stora förändringar. Inte bara blir de franska monarkerna alltmer tydligt enväldiga; de intellektuella och kulturella impulserna från den italienska renässansen sätter sin prägel på det franska hovlivet, inte minst genom den energiska Louises försorg. Humanismen med sin betoning av den enskilda människans värde och betydelsen av bildning sprider sig inom universiteten och vid hoven. Vid ett tyskt universitet, det i Wittenberg, träder den orädda prästen och teologiprofessorn Martin Lut-

her fram och initierar den kristna reformationen genom att 1517 publicera 95 teser i vilka han bland annat angriper kyrkans försäljning av avlatsbrev [3]. Det är dock omdiskuterat huruvida Luther, som vi lärde oss i skolan, verkligen lät spika upp sina teser på porten till slottskyrkan i Wittenberg den 31 oktober 1517. I vilket fall upprörde hans ifrågasättande av påvens ofelbarhet den regerande påven Leo X å det starkaste och i fördraget i Worms 1521 låter denne lysa sin teologiska antagonist i bann. Även Karl V känner sig tvungen, antagligen främst av politiska skäl, att gå på samma linje och förklarar den envise prästen fredlös.

Men tiden är ändå lite annorlunda än hundra år tidigare. Då hade reformatorn Jan Hus bränts på bål för i stort sett samma idéer som Luther nu framför. Istället har man inför Wormsmötet gjort upp bakom kulisserna att Luther ska garanteras fri lejd till och från Worms. Fördömandet av Luther är för de världsliga makterna – om än troligen inte för påven – ett spel för galleriet. Vid det franska hovet entusiasmeras man av humanismens idéer och känner sympati för Luthers och hans anhängares kamp.

Som den renässansfurste han var förde Frans I upprepade krig om territorier och inflytande. I detta liknade han andra samtida furs-

tar. Han drog sig inte för att bränna kättare och andra syndare på bål, när den politiska nödvändigheten såg ut att kräva det. De medeltida furstarna saknade sällan hårda nypor. Denna sida av Frans verksamhet lämnar vi här därhän. Hans stora insats för Frankrike låg i att han medvetet sökte inympa den italienska renässanskulturen på fransk jord. Han bjöd in genier som Leonardo da Vinci och guldsmeden Benvenuto Cellini att verka i Frankrike. Beträffande Leonardo var denne utled på alla intriger kring påvepalatset i Rom och tackade gärna ja till att slå sig ned i Frankrike där han möttes av stor uppskattning. Frans lät honom disponera den kungliga herrgården Clos Lucé, belägen endast 500 meter från slottet Amboise (och förbunden med detta genom en underjordisk gång) (bild).

Herrgården **Clos Lucé** i Amboise. Här bodde Leonardo da Vinci sina tre sista år. Foto: Nadègevilla [Källa: Creative Commons Attribution]

Leonardo kom att bo de tre sista åren av sitt liv på denna plats. Med sig i bagaget hade han några av de målningar som numera

tillhör Louvrens allra mest kända mästerverk, "Mona Lisa" och "Anna själv tredje" (bilder). "Anna" syftar på jungfru Marias moder och är således "den tredje" i kedjan Jesusbarnet, jungfrun och jungfrumodern.

Leonardo da Vinci (1452-1519), "Porträtt av Mona Lisa del Giocondo", 1503-06, olja på pannå. Louvren. [Källa: Public domain]

I maj 1519 avlider Leonardo på Clos Lucé och konstnären Dominique Ingres har med sin pensel tre århundraden senare velat skildra dödsögonblicket i "Frans I mottar Leonardo da Vincis sista suckar" (*François Ier reçoit les derniers soupirs de Léonard de Vinci*, bild). Målningen hänger idag på Petit Palais i Paris och återger sannolikt en myt snarare

än en verklig händelse. Det anses obevisat att Frans I verkligen befann sig i Clos Lucé när Leonardo dog.

Leonardo da Vinci, "Anna själv tredje", (alt. "Jungfrun och barnet med S:t Anna"), ca. 1503, olja på pannå. Louvren [Källa: Public domain]

Jean Auguste Dominique Ingres (1780-1867), "Frans I mottar Leonardo da Vincis sista suckar", 1818, olja på duk. Petit Palais, Paris. [Källa: Public domain]

Möjligen råder en viss oklarhet även om Leonardos grav. Han begravdes efter egen önskan i kyrkan Saint Florentin i Amboise i augusti 1519, men kyrkan blev illa åtgången under Franska revolutionen. Efter att ha låtit en ingenjör undersöka platsen ansåg även Napoleon Bonaparte, som då hunnit bli kejsare, att det som återstod av kyrkan var i så dåligt skick att det inte var värt att bevara. 1863 påträffades dock ett skelett som har bedömts kunna vara Leonardos och idag kan hans grav beskådas i kapellet Saint-Hubert i Amboises slottsträdgård (bild). Gissningsvis anstränger man sig för att med DNA-teknik försöka bestämma om lämningarna är äkta.

Kapellet Saint-Hubert i **Château d'Amboises** slottspark där Leonardo da Vincis förmodade grav finns. Foto: Claudev8 [Källa: Creative Commons Attribution]

Leonardo da Vincis förmodade grav inuti kapellet Saint Hubert. Foto: Claudev8 [Källa: Creative Commons Attribution]

Andrea del Sarto (1486–1530), "Pietà med helgon", olja på pannå, 1523–24, Palazzo Pitti, Florens. [Källa: Public domain]

Frans kulturella intressen begränsades inte till konst och arkitektur. I likhet med sin syster ivrade han för det franska språket och

för bildning. Han stödde aktivt olika framstående författare och kallades för *le Père et Restaurateur des Lettres* (ung. Skrivkonstens fader och återupprättare). Han lär även ha försökt sig på att skriva poesi, något han inte anses varit särskilt framstående på. (Jag har inte läst hans dikter.) Han byggde upp ett stort kungligt bibliotek och räknas som en föregångare genom att vinnlägga sig om att biblioteket skulle stå öppet för lärda från hela världen som ville komma dit och studera.

Francesco Primaticcio (1504-1570), "Bebådelsen", freskomålning i klosterkapellet i Chaalis i Frankrike. Målningen restaurerades av Paul Balze (1815-1884) år 1875-76. [Källa: Creative Commons Attribution]

Rosso Fiorentino (1494-1540), "Nedtagning från korset", 1521, olja på pannå, Pinacoteca, Volterra, Italien. [Källa: Public domain]

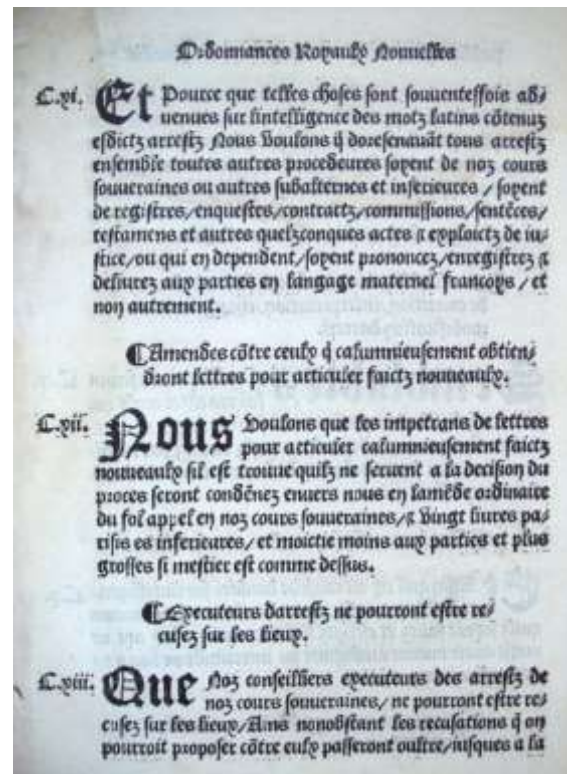
Av än större betydelse var troligen Frans ansträngningar att motarbeta latinets monopolställning inom den lärda världen. För att ge eftertryck åt denna sin ambition lät han år 1530 grunda skolan *Collège Royal* ("Kungligt kollegium") i Paris. Skolan skulle inspireras av humanismens anda och vara fristående från universitetet Sorbonne. Till de centrala undervisningsämnena hörde hebreiska, grekiska och matematik, så småningom även arabiska. Skolan existerar alltjämt, numera under namnet *Collège de France*. Skolan utfärdar inga examina men undervisningen är avgiftsfri och öppen för alla och man förfogar över ett av Europas förnämsta forskningsbibliotek. Allt enligt Wikipedia. Collège de Frances ori-

ginella och stolta inriktning mot äkta tankefrihet och obunden forskning har formulerats av en tidigare lärare, filosofen Maurice Merleau-Ponty: ”Vad Collège de France förmedlat allt sedan grundandet är inte etablerade sanningar utan en tanke om fri forskning.” Man skulle önska att fler universitet/högskolor sade så om sig själva. Merleau-Ponty (1908–1961) ingick för övrigt i redaktionen för Jean-Paul Sartres tidskrift *Les Temps Modernes* (Moderna Tider).

I sin strävan att säkerställa franskan som officiellt språk tog Frans år 1539 initiativet till ett omfattande lagstiftningsarbete, det som kommit att kallas för Förordningen (*Ordonnance*) av Villers-Cotterêts. Villers-Cotterêts är en mindre kommun belägen omkring nio mil nordost om Paris, och slottet där några av Frankrikes äldsta, och enligt uppgift alltjämt gällande, lagar stiftades heter Château François Ier. Av de 192 stipulerade förordningarna har särskilt artiklarna 110 och 111 blivit berömda (bild).

110. På det att dekret må bli tydliga och begripliga. Och för att det inte skall finnas anledning till tvivel om vad innebörden av sagda dekret är. Önskar och befaller vi att de formuleras så klart att det inte skall kunna uppstå någon tvetydighet eller osäkerhet, inte heller någon

grund för att begära tolkning av dem.

Tryckt version av artikel 111 i Förordningen av Villers-Cotterêts, som föreskriver att franska ska användas i alla officiella dokument. Förordningen tillkom i augusti 1539. [Källa: Creative Commons Attribution]

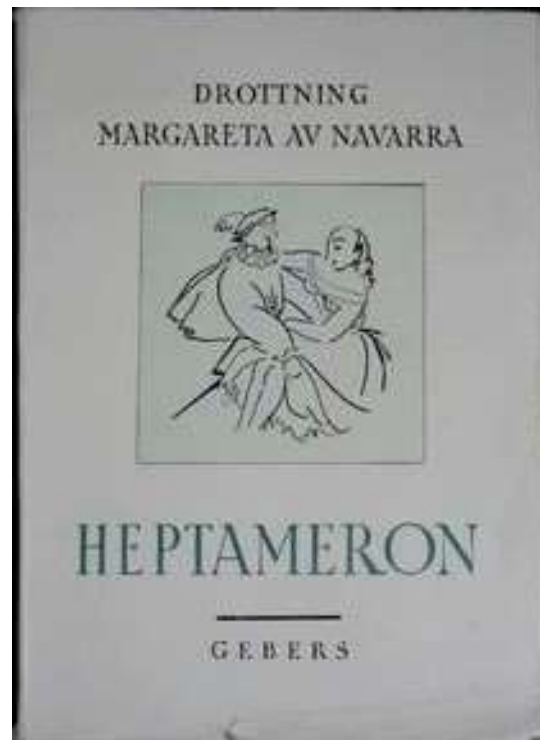
111. Betoning av att alla lagliga dokument nedtecknas på det franska språket. Och på grund av att så många saker beror av betydelsen av latinska ord i sagda dokument. Det är vår önskan att i fortsättningen alla dekret i likhet med alla andra föreskrifter, oavsett om de utfärdas av vårt kungliga hov eller underordnade [organ], oavsett om de innehåller nedtecknade uppgifter, undersökningar, kontrakt, uppdrag, belöningar, testamenten liksom alla andra juridiska hand-

lingar och gärningar skall ges till inblandade parter i muntlig eller skriftlig form på det franska språket och inte på något annat sätt.

HEPTAMERON

Böcker har, som ordspråket säger, sina öden och drottning Margareta av Navarras mästerverk *Heptameron* utgör inget undantag. Boken sägs ha tillkommit på Clos Lucé, alltså den herrgård där Leonardo da Vinci som vi berättat om ovan bodde under sina sista år, men uppgiften får nog anses som rätt osäker. Med sina närmare åttio berättelser bör *Heptameron* ha skrivits under flera år och Margareta av Navarra var genom sina officiella uppdrag en person som ständigt befann sig på resande fot. I själva verket påstås hon ha nedtecknat berättelserna medan hon satt i sin vagn, en uppgift som lär härröra från en av hennes hovdamer som själv följde med i vagnen. Renskrivandet av berättelserna får förmodas ha skett under mindre skakiga omständigheter. Det var dock inte Margareta själv som publicerade boken och gav den dess titel. När Margareta avled i december 1549 förelåg manuskriptet huvudsakligen som ett utkast och bestod av sjuttiofem berättelser, vilka numreras från I–LXXII. Sedermera har man hittat ytterligare fem berättelser och i den, såvitt jag vet, enda existerande svenska översättningen har dessa fem tillagts i ett ”Bihang” och där numrerats I–

V. Den svenska översättningen utfördes av Holger Petersen Dyggve (1880–1954) och utgavs på Gebers förlag i Stockholm 1954 (bild). Rent språkligt känns Dyggves översättning påtagligt äkta, även om det inte skulle skada om drottningen av Navarras verk fick möjligheten att återuppstå i en något modernare språkdräkt. I väntan på det duger Dyggves översättning gott och går åtminstone ännu att hitta på antikvariat.

Drottning Margareta av Navarra, *Heptameron*, sv. övers. Holger Petersen Dyggve, Gebers förlag, Stockholm 1954, 561 sidor.

Att Giovanni Boccaccios novellsamling *Decamerone* från 1353 utgör en förlaga – eller kanske vi ska säga inspirationskälla – för *Heptameron* behöver inte diskuteras. Margareta av Navarra redo-

visar själv i bokens ”Prolog” sin skuld till den store italienaren:

”Var och en av eder har säkert läst Boccaccios *Hundra noveller*, vilka nyligen översatts från italienskan till franskan [4] och som konung Frans, den första med detta namn, den franska kronprinsen och hans gemål samt prinsessan Margareta värdera så högt att Boccaccio, om han i sin grav kunnat höra dem, vid detta beröm av så höga personer skulle ha uppstått från de döda. På den tiden hörde jag de båda ovan nämnda damerna jämte flera andra vid hovet tala om att skriva någonting liknande, blott med den skillnaden att alla dessa berättelser skulle ha sin motsvarighet i verkliga händelser.” (Dyggve, s. 19f)

En skillnad mellan *Decamerone* och *Heptameron* är att medan berättarna i den förra är fiktiva gestalter – eller kanske verkliga personer dolda bakom fiktiva namn – använder sig Margareta i stor utsträckning av i sin tid välkända personer, inte minst från sin egen familj. Ibland väljer hon att nödtorftigt dölja en persons identitet bakom ett påhittat namn, t ex är personen ”Oisille” hennes egen mor Louise av Savoien.

Ramberättelsen är så gott som identisk i de två verken. I *Decamerone* har de tio berättarna flytt undan böldpesten i Florens och

slagit sig ner på ett slott, där man underhåller sig med utsökta måltider, sång och dans samt med att berätta historier för varandra. De hundra historierna berättas under tio dagar varav titelns *deca* (tio).

I Margareta av Navarras bok får vi i inledningen veta att:

”Under de första dagarna i september, då baden i Pyrenéerna börjar bli fulla med folk, befann sig i Cauterets [5] flera personer från Frankrike och Spanien, somliga för att där dricka brunn, andra för att genomgå en badkur, en del åter för att ta dessa gyttjebad, vilka är så undergörande att sjuka som redan övergivits av läkarna återvinner full hälsa. Det är emellertid inte min avsikt att här beskriva för eder alla dessa kurorters läge och förtjänster, jag vill endast berätta det som hör till saken. På dessa orter stannade de sjuka vanligen i dryga tre veckor, ända tills de kände sig så friska att de kunde återvända hem. Men just vid den tiden för hemresan föll det året så kraftiga, skyfallsliknande störtregn, att det såg ut som om Gud hade glömt sitt löfte till Noa att aldrig mera någon regnflod skulle få förstöra jorden, och alla hyddor och bostäder i Cauterets var så översvämmade av vatten att det blev omöjligt att längre stanna där.” (Dyggve, s. 10)

Att det av och till kan bildas störtflodslignande regn i södra Frankrike vet alla som vistats där. Att

vägarna i Pyrenéerna då kan bli farliga att färdas på torde vara sant den dag som är och var det naturligtvis i ännu högre grad på 1500-talet. I Margareta av Navarras berättelse får det till följd att kurortsgästerna misslyckas med att ta sig hem och istället samlas ett sällskap i ett kloster i Sarrance (bild), en anhalt på pilgrimsleden till Santiago de Compostela. För att fördriva tiden medan de väntar på att vattnet ska sjunka undan, rasade broar repareras och vägarna åter bli farbara berättar de historier för varandra. (Inom parentes kan påpekas att tyska Wikipedia föreslår att det var när Margareta befann sig i klostret i Sarrance som hon "ihren Heptameron geschrieben haben soll" [6], men som antytts ovan får nog även den uppgiften anses osäker.)

Innergården i klostret Notre-Dame i Sarrance. På klostret var berättarna i Heptameron inackorderade i väntan på att de översvämmade vägarna åter skulle bli farbara. Foto: Capbourrut. [Källa: Creative Commons Attribution]

Den första tryckta versionen av Margaretas berättelser utkom 1558, nästan en decennium efter

hennes död, med titeln *Histoires des Amans Fortunez* (ung. Berättelser om lyckliga älskare). Versionen omfattade endast 67 av de 72 berättelserna och utgivaren, skriftställaren Pierre Boaistuau, hade tagit sig friheten att ändra ordningen mellan berättelserna. Än värre var att han uteslutit hela stycken ur berättelserna och ändrat på författarens formuleringar. Margaretas omsorgsfullt utmejslade och realistiska prosa substituerades med ett "stilfullare" och för den goda smaken mindre stötande *beau langage* (vackert språk). Något senare utkom ännu en version som redigerats av översättaren, romanisten med mera Claude Gruget. Gruget återställde visserligen den ursprungliga ordningen mellan berättelserna och gav verket titeln *Heptameron* [7] men gjorde inga ansträngningar för att rätta till Boaistuaus omskrivningar av texten. Istället införde han nya "förbättringar". Grugets version kom inte desto mindre att gälla som den "definitiva" och låg till grund för åtskilliga utgåvor och översättningar ända in i mitten av 1800-talet.

Den som har äran av att ha återställt Heptameron i dess ursprungliga skick var bibliotekarien vid Arsenalen i Paris, Antoine Le Roux de Lincy (1806–1869). Han kände till att de nedtecknade originalmanuskripten fanns beva-

rade på Frankrikes nationalbibliotek (*Bibliothèque nationale de France*, BnF) i Paris och tog på sig uppgiften att jämföra de publicerade utgåvorna med de arkiverade texterna. Tack vare Le Roux de Lincys och senare forskares insatser vet vi idag inte bara vad Margareta av Navarra verkligen skrev (om vi antar att det är hon som är författaren) utan att hon även var en mycket betydande författare, som förmådde skriva ett inom den franska litteraturen klassiskt verk.

Charles Ransonette (1793–1877), teckning av Arsenalens bibliotek i Paris betraktat från Boulevard Morland, 1848. Byggnaden finns kvar och ligger vid samma gata, se NOT [8]. Bibliothèque nationale de France (BnF). [Källa: Public domain]

Vissa berättelser i Heptameron har likheter med berättelserna i Decamerone. Det är inte fråga om plagiat, då Margareta ger sina historier sin egen litterära utformning och moraliska twist. Den brittiska kritikern George Saintsbury (1845–1933), som intresserade sig för Heptameron, fastslog att verket ”lånar från sin förebild bokstavligt talat ingenting utom själva dispositionen” [9]. Boccaccio är fräckare och mer

festligt uppsluppen – och nog också en större författare – än vad Margareta, som ju var drottning av Navarra, vågade eller kunde vara. Margareta hade blivit drottning genom sitt giftermål med Henrik II, kung av den (numera) nordspanska provinsen Navarra – ej att förväxla med kung Henrik II av Frankrike, son till Margareta av Navarras bror Frans I. Det gäller att hålla den historiska kompassen rätt, när man manövrerar bland 1500-talets franska kungligheter.

Jag tar bara ett exempel. Decamerone och Heptarone bör givetvis läsas som de klassiker de är och inte sammanfattas i något slags kompendieversioner. Den Fjärde dagens II:a berättelse i *Decamerone*, ”Broder Alberto som ängeln Gabriel”, motsvaras i *Heptameron* av den XXXIII:e historien, även den berättad den ”Fjärde dagen”. Boccaccio sammanfattar sin berättelse om den förslagne franciskanermunken i en ingress:

”Broder Alberto intalar en dam att ängeln Gabriel är förälskad i henne. Förklädd till ängeln ligger han flera gånger med henne. I rädsla för hennes släktingar kastar han sig ut genom fönstret och tar sin tillflykt hos en fattig man. Följande dag för denne honom, klädd som vilde, till torget där han blir igenkänd, grips av sina klosterbröder och kastas i fängelse.” [10]

I Heptameron, som också använder sig av ingresser, läser vi:

”Skenheligheten och ondskan hos en kyrkoherde, vilken under fromhetens täckmantel hade gjort sin syster havande, upptäcktes tack vare grevens av Angoulême skarpsinne, vilken överlämnade honom i rättvisans händer.” (Dyggve, s. 301)

Medan Boccaccio berättar en dråplig historia – vars eventuella verklighetsunderlag vi inte kan veta mycket om – är Margareta moraliskt stramare. Den skarp-sinnige ”greven av Angoulême”, som avslöjar det incestuösa syskonparet, är ju ingen annan än hennes egen far! Margareta av Navarra är en god dotter som berömmar sina dagars upphov, även när denne överlåter åt rättvisan att straffa kyrkoherden och dennes syster genom att bränna dem på bål. Sedan barnet väl fötts.

Närvaron av Margaretas egen familj i berättelsen kan peka mot att historien har sin grund i en verklig händelse:

”När greve Karl av Angoulême [*Charles d’Angoulême*, Margaretas pappa], konung Frans I:s fader och en gudfruktig furste, uppehöll sig i Cognac berättade någon för honom att det i den närbelägna byn Cherves fanns en jungfru som levde så strängt sedligt att hon var föremål för allas beundran. Icke

desto mindre var hon med barn. Hon gjorde ingen hemlighet därav utan försäkrade alla människor att hon aldrig hade inlåtit sig med någon man och inte förstod hur detta kunde ha hänt henne, om inte möjligen den helige Ande hade besökt henne. Folket trodde detta och såg i henne en andra jungfru Maria. Var och en visste ju också att hon från sin tidigaste barndom hade varit god och snäll och aldrig visat någon böjelse för värdsliga ting. Hon iakttog inte blott de påbjudna kyrkliga fastorna utan fastade av egen drift flera gånger i veckan och vid varje, även den minsta, gudstjänst såg man henne i kyrkan. Alla och envar aktade henne i så hög grad för hennes fromma leverne att man kom för att besöka henne liksom vore hon ett helgon och var lycklig bara man fick röra vid hennes klädning. Byprästen var hennes broder, en man i stadgad ålder och av sträng vandel som var avhållen och uppskattad av sin församling och ansedd såsom en from och oförvitlig man. Han förfor med stränghet mot flickan och stängde in henne. Detta väckte församlingsbornas missnöje och gav anledning till så mycket bråkande och prat att, såsom jag redan sade, ryktet därom kom till grevens öron. Då denne såg på vilket sätt folket bedrogs ville han befria detsamma från det missbruk man här gjorde av dess tro. Han sände därför sin sekreterare och sin allmoseutdelare, två ansedda män, till i fråga varande by för att forska i

saken. De begav sig till ort och ställe och gjorde förfrågningar överallt; de vände sig också till prästen, för vilken saken var så plågsam att han bad dem vänta till följande dag och vara närvarande vid det förhör han då ämnade anställa.” (Dyggve, s. 301f)

Det är svårt att inte fångas av Margaretas nyktert sakliga – man frestas nästan säga *kvinnliga* – prosa.

I historia II, som berättar om att hustrun

”till en mulåsnedrivare från Amboise ville hellre dö på ett grymt sätt för sin drängs hand än gå in på dennes skamliga förslag.”

”I staden Amboise levde en mulåsnedrivare i tjänst hos konung Frans I:s syster, drottningen av Navarra, som vistades i Blois och nyss nedkommit med en son [11]. Till denna stad begav sig nu vår mulåsnedrivare en dag för att lyfta sin kvartalslön, medan hans hustru stannade kvar i deras bostad i Amboise. Redan under en längre tid hade en av hennes mans drängar lidelsefullt älskat henne, och en gång hade han inte kunnat lägga band på sig och hade talat med henne om sin kärlek. Men hon var en hederlig kvinna och hade tillrättaviserat honom så strängt och hotat med att hennes man skulle ge honom ett kok stryk och köra honom på porten, så att han sedan dess inte hade besvärat

henne med sitt tal, och hans uppförande hade varit fullt korrekt. Han gömde emellertid glöden av sin kärlek i djupet av sitt hjärta till den dag då hans herre reste bort och dennes hustru hade gått för att höra mässan i S:t Florentinus-kyrkan, som låg ett gott stycke från deras bostad i närheten av slottet. När han nu satt där ensam i hela huset grep den tanken honom plötsligt att han med våld skulle kunna uppnå vad han kunnat vinna varken genom böner eller undergivenhet. Och han ryckte lös några plankor från den vägg som skilde det rum där han låg från hans husmors.” (Dyggve, s. 32)

Redan i första meningen knyts berättelsen till Margaretas egen familj och de slott i Amboise och Blois som tillhörde familjen. Ett sådant berättarknep kan ha till syfte att öka känslan för berättelsens ”autenticitet”; men det kan faktiskt också vara så att historien baseras på en verklig händelse, dramadokumentär säger vi nuförtiden. Hur som helst är det en mörk historia, som slutar med att den ståndaktiga hustrun huggs ihjäl med drängens sabel:

”I hela sällskapet fanns det inte en enda dam vars ögon inte var fulla av tårar av medlidande med anledning av mulåsnedrivarens olyckliga hustrus hjältemodiga död. Envar av dem föresatte sig att de, om ett liknande öde träffade dem, skulle bemöda sig om att

följa hennes exempel. När nu fru Oisille [Margaretas mamma, Louise av Savoien; POK] märkte att det inte ville bli någon ända på lovprisandet av den arma kvinnan, sade hon till Saffredent: ”Om ni inte nu berättar någonting som kan få sällskapet att skratta kommer ingen att förlåta mig min oskicklighet att ha rört alla till tårar. Därför lämnar jag nu ordet till eder för att berätta den tredje av dagens historier.” Saffredent hade nog mycket god lust att berätta någonting trevligt som kunde falla sällskapet, framför allt en av damerna, i smaken.” (Dyggve, s. 35)

KATOLIK ELLER PROTESTANT

På vilken sida stod Margareta av Navarra i den stora religiösa och politiska konflikt som dominerade hennes livstid liksom de därpå följande decennierna? Att hon kände sympati med reformationen och ifrågasättandet av påvens makt är säkert. Mer än en gång ingrep hon för att förmå sin bror kungen att rädda protestanter som hotades av bålet. I trettioårsåldern lät hon själv publicera ett urval av sina dikter, *Miroir de l'Âme Pécheresse* (ung. Den syndiga själens spegel), som av kollegiet på Sorbonne tolkades som ett otillåtet fritänkteri och ett angrepp på katolicismen. Universitetets rektor riktade så stark kritik mot författaren att Frans I kände sig tvungen att inskrida för att skydda sin syster

och slå vakt om hennes rätt att yttra sig. Men George Saintsbury menar att Margaretas gudstro närmast var av pietistisk karaktär och att hon saknade intresse för teologiska dogmstrider [12]. Troligen övergav hon aldrig sin katolska tro, kanske för att hon fann ett sådant steg filosofiskt meningslöst. Ett sådant steg skulle dessutom ha försatt hennes omhuldade bror i ett politiskt mycket besvärligt läge.

Inte desto mindre skulle religionsstriden fortsätta att prägla familjens öden. Margaretas dotter, drottning Johanna III av Navarra (1528–1572), slöt upp på reformationens sida, förklarade kalvinismen som statsreligion i Navarra, och blev de franska hugenotternas främsta politiska ledare. I hennes äktenskap med Anton av Bourbon (*Antoine de Bourbon*) föddes sonen Henrik som 1572 – vid sin mors död – besteg Navarras tron som Henrik III för att sjutton år senare krönas som kung Henrik IV av Frankrike. Margareta av Navarra blev således mormor till den förste bourbonkungen på Frankrikes tron. Denne intressante monark sade om sig själv att han var hugenott, utom ibland då han kallade sig katolik och förklarade det med att ”Paris är väl värt en mässa”. Ätten Bourbon skulle regera Frankrike i rakt nedstigande led i tvåhundra-tre år till 1792, då den olycksalige Ludvig XVI av ätten Bourbon och kung av Frankrike och Navarra

samt dennes gemål Marie-Antoinette avsattes som regenter och strax efter giljotinerades på *Place de la Révolution* (idag *Place de la Concorde*) i Paris.

Men också det är en annan historia.

NOTER

[1] Exempel på den katolska kyrkans kanoniska timmar är *laudes* (morgonbön, 06:00), *sext* (middagsbön 12:00), *vesper* (aftonbön 18:00) osv. Se <https://sv.wikipedia.org/wiki/Tid%C3%A4rd#B%C3%B6nestunderna>

[2] https://en.wikipedia.org/wiki/Franco-Ottoman_alliance

[3] Idén med avlatsbrev lanserades av påve Leo X (1475–1521; påve 1513–21). Brevet visade sig snabbt vara en för kyrkan lysande affärsidé för att finansiera olika angelägna projekt såsom färdigställandet av Peterskyrkan i Rom och annat. Den som köpte ett avlatsbrev erhöll en av påven garanterad syndaförlåtelse och därmed en mindre plågsam tillvaro i livet efter detta. Verksamheten blev så pass lukrativ att påven fann det praktiskt att låta det hela skötas genom olika bankirhus, till exempel huset Fugger.

[4] Översättare var Antoine Le Maçon (ca. 1500–1559) och den franska översättningen publicerades, enligt Dyggve, år 1554, (Dyggve s. 542). Eftersom Margareta avled 1549 får hon förmodas ha läst *Decamerone* tidigare på italienska, ett språk hon behärskade. Det är också möjligt att översättningen innan publiceringen cirkulerade i manuskriptform inom det franska hovet, särskilt med tanke på att Le Maçon var

anställd som Margareta av Navarras sekreterare.

[5] Kommunen Cauterets ligger i sydvästra hörnet av regionen Occitanie i Sydfrankrike. (Regionen bildades formellt 2016 genom en sammanslagning av regionerna Languedoc-Roussillon och Midi-Pyrénées.) Trakten är känd för sina heta källor, vars vatten anses besitta läkande egenskaper.

[6] <https://de.wikipedia.org/wiki/Sarrance>

[7] Titeln Heptameron antyder att historierna berättas under sju (*hepta*) dagar, men det stämmer inte riktigt eftersom historierna 71 och 72 (LXXI & LXXII) berättas under den åttonde dagen, som Margareta alltså inte hann avsluta innan hon dog. Å andra sidan känns det inte rimligt att döpa om hennes bok – vars titel för övrigt inte var hennes egen idé – efter fyrahundra sextio år!

[8] https://www.google.se/maps/place/Biblioth%C3%A8que+de+l'Arsenal/@48.8502121,2.3635887,3a,75y,90t/data=!3m8!1e2!3m6!1sAF1QipPDNVSMXHoxK37N7d35rzsjeUUeqBouMmzdosx_!2e10!3e12!6shttps:%2F%2Flh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipPDNVSMXHoxK37N7d35rzsjeUUeqBouMmzdosx_%3Dw101-h86-k-no!7i2896!8i2456!4m5!3m4!1soxo:oxa2062f936fe7752d!8m2!3d48.8502121!4d2.3635887

[9] https://www.gutenberg.org/files/17701/17701-h/17701-h.htm#link2H_4_0009

[10] Giovanni Boccaccio, *Decamerone*, övers. av Paul Enoksson, Bokförlaget Atlantis, Stockholm 2011, s. 339. Om detta verk se även Förre och Nu, nr 2 2020.

[11] Margareta av Navarras son föddes i augusti 1530 och döptes till Jean. Han blev dock inte mer än två månader gammal. (Dyggve, s. 543)

[12] Se NOT 9.

Fascisten som vittnade om Förintelsen och gjorde en ideologisk resa

– om Curzio Malapartes roman *Kaputt*

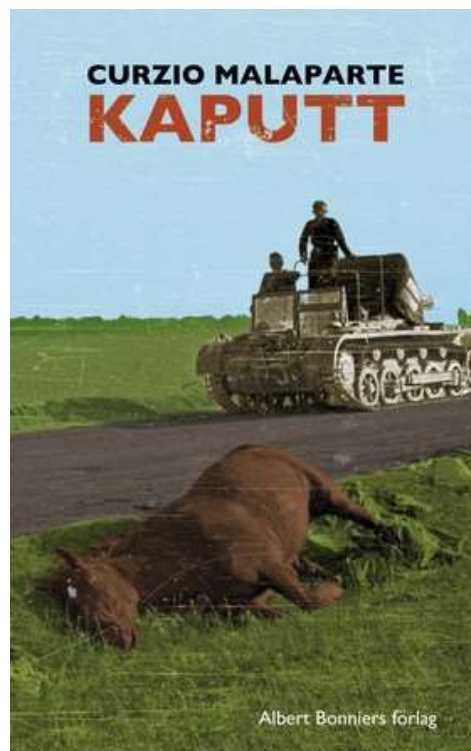
Örjan Magnusson

Örjan Magnusson har arbetat som journalist. Till hans intressen hör svensk och europeisk historia, politik, språk och litteratur. Frankofil.

ÖRJAN MAGNUSSON

Intresset för andra världskriget tycks inte upphöra. Nya böcker, nya filmer, nya tv-serier, nya analyser och ibland till och med nya fakta kommer med mer eller mindre jämna mellanrum. En viss mättnad, om uttrycket tillåts i detta sammanhang, kan kanske även en över genomsnittet historieintresserad känna.

Men när en bekant berättade om boken *Kaputt* av Curzio Malaparte blev jag nyfiken och efter avslutad läsning kan jag inte annat än instämma i beskrivningen i förordet till boken: ”en av de märkligaste skildringarna av andra världskriget.”

Författare: Curzio Malaparte

Titel: Kaputt

Översättare: Viveca Melander

Originalutgåvans utgivningsår: 1944

Förordsförfattare: Mikael van Reis

Förlag: Albert Bonniers förlag

ISBN 9789100120771

Curzio Malaparte föddes år 1898 i Toscana. Hans ursprungliga namn var Kurt Erich Suckert. Fadern var från Sachsen och modern från Lombardiet. Efter att ha provat olika pseudonymer tog sig den unge skribenten år 1925 författarnamnet Curzio Malaparte.

Men varför Malaparte, den onda delen?

Jo, Bonaparte var upptaget!

I Kaputt skildrar Malaparte sina resor på östfronten från Rumänien till Finland åren 1941–1943. Genom sina iakttagelser som korrespondent för tidningen *Corriera della Sera* ger han oss en bild av ett, inte bara materiellt utan också psykiskt och moraliskt, illa sargat Europa.

WALDEMARSUDDE

Kaputt kom ut 1944. Manuskriptet till boken hade Malaparte gömt på de mest osannolika ställen under sina resor, mellan dubbla skosulor eller insytt i pälsfoder, och i flera delar anförtrott olika personer som lyckades smugla det till Italien.

Boken blev en internationell succé och gavs ut på svenska 1948 i en förkortad version. År 2010 kom Kaputt ut i en fullständig svensk utgåva i utmärkt översättning av Viveca Melander.

För en svensk läsare blir det kanske extra intressant att boken inleds med att Malaparte en septemberkväll befinner sig hos prins Eugen på Waldemarsudde i Stockholm. Samtalet mellan de två, som förs på franska, böljar fram och tillbaka om skilda ämnen och personer.

Citat på franska är för övrigt mycket frekventa, ibland ganska långa och översätts alla i slutet av boken. Malaparte kryddar genomgående texten med fraser på olika språk. Uttryck och fraser på finska, rumänska, tyska, ryska och polska framstår som en viktig del av Malapartes litterära stil. Boken är full av miljöbeskrivningar som för tankarna till måleriet. Det man skulle kunna kalla språklig realism ger här även "ljudbilden" färg.

ISHÄSTARNA

I första kapitlet berättar Malaparte för prinsen om de infrysta hästarna i sjön Ladoga, den mest omtalade av alla groteska vidrigheter i Kaputt. I december 1941 omringas de sovjetiska trupperna, inklusive ett tusental hästar, av finska förband nära den stora sjön. Till slut flyr hästarna i panik ut i sjön som är på väg att frysa till. Innan hästarna drunknar lägger sig isen, vilket sker mycket snabbt.

När Malaparte besöker platsen i sällskap av en finsk officer på senvintern året därpå känner han först en obehaglig lukt från sjön. När han kommer fram till stranden förstår han varifrån stanken kommer; hela viken är fylld av hästhuvuden som likt stubbar sticker upp ur isen. Malaparte och en finsk officer sätter sig trots den obehagliga lukten på varsin "stubbe" och dricker kaffe. Officeren knackar

dessutom ur sin pipa mot en av ”stubbarna”.

LÄSKUNNIGA AVRÄTTAS

Hästarnas makabra död är närmast ett kuriosum i jämförelse med de utstuderade grymheter som Nazityskland begår mot människorna i de ockuperade länderna. Malaparte skildrar bland annat hur tyskarna låter fångna partisaner i Ukraina genomgå regelrätta läsförståelseprov. De unga pojkarna gör sitt bästa. Man har fått dem att tro att de som klarar sig bra ska få fysiskt lindriga arbeten. I själva verket är det tvärtom. De som visar sig kunna läsa betraktas som farliga och förs till omedelbar avrättning.

En av de värsta vidrigheterna i boken utspelas i Bessarabien, nuvarande Moldavien. Till en militärbordell i staden Soroca har tyskarna tagit de vackraste judiska flickorna i staden. Flickorna, som ofta är under 18 år, tvingas ”tjänstgöra” under några veckor. Malaparte förevisas bordellen av en tysk officer. Han får tala med några av flickorna och blir, liksom läsaren, äcklad och upprörd. Några av dem tror att de ska få komma hem till sina familjer efter tiden på bordellen men i själva verket förs de bort på lastbilsflak, en färd som Malaparte redan då förstod var den slutade.

En av höjdpunkterna är Malapartes möte med Hans Frank, tysk generalguvernör i Polen, även kallad Polens slaktare. Här visar författaren hur kulturell förfining kan existera samtidigt med grymhet och sadism. Frank beordrar blodiga aktioner mot polacker. Strax därefter framför han känslösamt pianostycket av Chopin.

FÖRRUTTNELSE

Ett genomgående tema i boken är förruttelse. Djurkadaver och människolik ruttnar förstås men även lastbils- och stridsvagnsvrak luktar ruttnande metall. Malaparte menar att Europa och den europeiska kulturen befinner sig ett tillstånd av förruttelse. Det tyska ordet ”kaputt”, som ursprungligen kommer från hebreiskan, kan översättas med ”trasig, slut, i bitar, förlorad”.

Boken kan knappast genrebestämmas. Är det en roman, ett reportage, en reseskildring? Det är svårt att tro att Malaparte själv har upplevt allt han berättar. Det handlar säkerligen i stor utsträckning om berättelser som han hört från andra. Detta förtar dock inte behållningen av boken, förutsatt att man står ut med alla groteskerier och grymheter.

Ofta skildrar Malaparte vidrigheterna på ett egendomligt glatt sätt. Det betyder inte att han försvarar eller njuter av dem. Tvärtom. Det är snarare hans be-

rättarglädje och målande beskrivningar som ger det intrycket. Hans sätt att berätta förstärker faktiskt känslan av meningslöshet och uppgivenhet inför den mänskliga naturens värsta sidor.

Boken saknar inte komiska poänger, till exempel när en fiskande tysk officer, efter timmar av kamp med att få upp en stor lax ur ett vattendrag i nordligaste Finland, till slut beslutar sig för den för honom naturligaste lösningen: skjut laxen!

Man kan se Malaparte som en slags inbäddad reporter men han har främst ett litterärt förhållningssätt. Eller som Mikael van Reis skriver i förordet, citerande vad den franske författaren André Malraux sade i ett annat sammanhang: ”inte sant, inte falskt men upplevt”.

EN IDEOLOGISK RESA

Curzio Malaparte gör även en annan slags resa. I det fylliga och lärda förordet redogörs för Malapartes personlighet och ideologiska utveckling: fascist, kommunist och katolik. Malaparte ansluter sig till Mussolinis fascistparti redan 1922 och är en av svartskjortorna under ”marschen till Rom”. Han drar sig dock inte för att kritisera företeelser han ogillar, både i Italien och utomlands. Redan före nazisternas maktövertagande i Tyskland skriver han bland annat att Hitler har

en ”kvinnlig” personlighet och att det snarare är drifterna än idéerna som driver den blivande diktatorn.

Curzio Malaparte på Capri. Okänd fotograf.

FÖRVISNING OCH UTESLUTNING

Mycket riktigt utesluts Malaparte 1931 ur fascistpartiet. Samma år avskedas han från posten som chefredaktör för tidningen *La Stampa* och blir istället korrespondent för *Corriera della Sera*. Det är alltså i den egenskapen han skaffar sig material till Kaputt.

Efter ett bråk med en högt uppsatt fascist döms Malaparte år 1933 för förtal till fem års förvisning på de lipariska öarna norr om Sicilien. Men han har även högt uppsatta beskyddare. Ett ingripande från Galeazzo Ciano, utrikesminister och svärson till Mussolini, förkortar förvisningen avsevärt. Även senare under 1930-talet är

han obekväm för den fascistiska regimen vilket renderar honom ett antal fängelsevistelser.

KOMMUNISTPARTIET OCH VATIKANEN

Sedan de västallierade intagit södra Italien 1943 arresteras han två gånger men lyckas snabbt bli frigiven, bland annat genom att hänvisa till att han fängslats av fascisterna som avfälling. Malaparte hade tidigare visat beundran för Röda armén, Sovjetunionen och Lenin. År 1944 söker han medlemskap i italienska kommunistpartiet. Ansökan avslås.

Efter kriget är Malaparte föraktad av såväl fascister som antifascister men lyckas så småningom återvinna respekt och beundran. Han är verksam både som författare och journalist. Han besöker Kina 1956. Kort före sin död året därpå testamenterar han den spektakulära villan *Casa Malaparte* på Capri till Folkrepubliken Kina att användas som kulturcentrum. Huset, som han märkligt nog fick tillstånd att bygga under Mussolinis regim, uppfördes mellan 1938 och 1942. Viljan i testamentet förverkligas dock inte. Om inte förr så vid sjukbädden står det klart att Malaparte åter tagits till nåder. Han uppvaktas både av kommunistledaren Togliatti och representanter för Vatikanen. Det påstås att Malaparte slutade sina dagar som döpt katolik. Av Togliatti fick

han i alla fall till slut den eftertraktade partiboken.

Curzio Malaparte dör den 19 juli 1957. År 1998 avbildas han på ett frimärke i valören 800 lire, en återkomst så god som någon.

Villa Malaparte på Capri. Foto: Peter Schüle [Källa: Creative Commons Attribution]

FÖRINTELSEN

Det står utom allt tvivel att Malaparte mycket väl kände till vad som hände de europeiska judarna. I boken finns bland annat skildringar från Warszawas getto och av en massaker på judar. Malaparte är en av de första som på ett litterärt sätt skildrar Förintelsen. Att det är just litterärt skulle kanske kunna vara ett skäl till ett ifrågasättande av texten. Vad är fakta? Vad är hörsägen, rykten eller rena skrönor? Är det moraliskt rimligt att med sådan berättarglädje skapa ett vittnesmål om så unikt vidriga händelser?

Jag tycker det. Kaputt är mycket läsvärd och gav mig en om möjligt ännu starkare insikt om hur omvälvande vidrigheterna under andra världskriget var för vår världsdal och vilka återverkningar de har än idag.

Curzio Malaparte på ett italienskt frimärke. [Källa: <https://www.ibolli.it/php/em-italia-2618-Curzio%20Malaparte.php>]

Om älvdalska

Dataspelet *Minecraft* översatt till älvdalska – jättestora Microsoft hjälper det lilla, hotade språket

Björn Rehnström

Björn Rehnström flyttade till Älvdalen från Stockholm 1977 och upptäckte en helt ny värld och ett nytt språk. Han var med om att starta föreningen *Ulum Dalska*, som jobbar mycket framgångsrikt för älvdalska språkets framtid. Själv jobbade han under nära 40 år som lokalredaktör för *Mora Tidning* i Älvdalen

BJÖRN REHNSTRÖM

Nu är det äntligen färdigt. Nu finns det världsberömda dataspelet **Minecraft**, som ägs av Microsoft, även på **älvdalska**, det mycket hotade, men avancerade

och välutvecklade språket i Älvdalen, norra Dalarna.

Inom föreningen **Ulum Dalska** och i projektet **Wilum og Bellum** är man jublande glada. Men vägen hit har varit minst sagt ojämn och lång.

Det var för tre år sedan som amerikanen Christopher Pennington kom med förslaget att översätta det otroligt populära spelet Minecraft till älvdalska, ett språk han kommit i kontakt med genom vänner i Sverige.

Han flyttade till Sverige och tillsammans med sin dåvarande hustru Emilia Stjernfeldt och föreningen Ulum Dalska drogs projektet igång, sedan Christopher fått tillstånd av Microsoft till översättningen.

Tillsammans med några andra Minecraftspelare började översättningen. Efter en tid fick Christopher andra saker att ta hand om och projektet gick i stå. Ända till hösten 2019 då projekt Wilum og Bellum åter drog igång översättningen. Totalt handlade det om 15 000 ord som skulle översättas, kontrolleras och dubbelkollas. Och godkännas. Men den ende som hade befogenhet att godkänna översättningen gick inte att nå längre och hela projektet såg ut att rinna ut i sanden.

Men problemen löste sig och nu är allt klart.

Inom föreningen Ulum Dalska är man otroligt glada att det lilla, utrotningshotade språket nu får chansen att få en ännu högre status. Tack vare det stora, världsomspännande dataspelet Minecraft. Som nu alltså kan spelas på älvdalska, var i världen man än befinner sig.

På Älvdalens kommun, som sedan flera år helhjärtat stödjer kampen för att rädda älvdalskan från utdöende, är kommundirektör Stefan Linde nästan lyrisk över nyheten om att spelet nu också finns på älvdalska.

–Det är en helt fantastisk milstolpe för språket här.

–Att ett så litet språk som älvdalskan nu blir ett så betydande inslag i ett världsomfattande spel betyder att världen tagits hit till Älvdalen, spelets ägare Microsoft och spelarna finns ju över hela världen.

–Nu ökar chansen att ungdomarna tycker att det är häftigt att lära sig älvdalska.

På Microsoft är man också glada över att Minecraft nu också finns på älvdalska.

Företagets Senior Gameplay Developer, Minecraft (kan väl översättas till spelutvecklingschef ungefär, på svenska), Agnes Larsson, säger:

–För oss är det viktigt att Minecraft är så inkluderande som möjligt och vi tycker dessutom att det är fantastiskt när Minecraft kan användas i ett utbildande syfte.

–Att ha Minecraft översatt till älvdalska gör det ju både mer inkluderande och utbildande, vilket är jätteroligt att se, säger hon.

Knaiv Emil Eriksson är ordförande i föreningen Ulum Dalska (betyder Vi ska prata älvdalska) och arbetar för att främja språket.

–Statusen har höjts avsevärt de senaste åren och jag hoppas att de yngre nu ser att det här är riktigt häftigt.

–Ännu bättre är att barnen får chans och lära sig den regelbundna älvdalskan via spelet och inte bara den älvdalska som mer och mer blir likt svenskan.

–På så sätt ökar även våra chanser att kunna revitalisera språket så att det fortsätter att behålla den säregna status som fascinerat språkforskarna i över hundra år.

Ungdomarna i Älvdalen verkar uppskatta att spelet nu finns också på älvdalska.

Elin Bergman, 18 år, är en av dem som redan spelar Minecraft på älvdalska.

Elin Bergman tycker att det är spännande och roligt att spela Minecraft på sitt eget språk. Foto: Björn Rehnström

–Ja, det är väldigt roligt att spela på vårt eget språk. Jag själv är inte så van att just läsa älvdalska så det blir lite intressant att försöka hitta vissa saker i inställningarna. Men jag tycker att det har gjorts mycket bra med roliga översättningar som ”sombibyskaller” och mycket annat. På det viset så lär man sig nya ord om inte annat.

Emil Martinsson 13 år är en annan inbiten Minecraftspelare:

–Sedan Minecraft kom på älvdalska använder jag den versionen.

–Jag tycker att den älvdalska översättningen är bra. Det mesta är rätt.

–Det som är bra med att spelet nu också finns på älvdalska är att

barn och ungdomar kan lära sig älvdalska genom att spela. Själv lär jag mig flera nya ord nu genom spelet, säger han.

Emil Martinsson är en av de yngre som redan börjat spela Minecraft på älvdalska. Foto: Privat

Älvdalingen Joakim Andersson är en hängiven Minecraftspelare. Han berättar att dataspelet Minecraft 2019 hade omkring 112 miljoner spelare runt om i världen varje månad.

–Det är en mycket viktig sak att spelet nu finns också på älvdalska. Nu kan det exponeras för hela världen.

–Just nu finns det översatt till 91 olika språk. Jag hoppas att barn och ungdomar (och intresserade vuxna) nu uppmuntras att byta språket i Minecraft till älvdalska (Övdalsk heter språket där).

–Man kan också gå vidare nu genom att ordna träffar och bygga projekt i Minecraft, relaterade till orden och språket, säger han.

Tanken är att samhället Älvdalen med tiden ska byggas upp som en egen värld i Minecraft med hjälp av datakunniga ungdomar som tycker om att spela Minecraft.

Fakta om älvdalska

Älvdalska är ett språk som talas av cirka 3 000 människor i Älvdalen, norra Dalarna, Sverige.

De äldsta skriftliga beläggen för språket är från 1500-talet och den första svenska doktorsavhandlingen om språket skrevs i början av 1900-talet.

Älvsbyns kyrkstad, fotograferad mellan kyrkstaden och kyrkan en höstdag. Foto Thuresson [Källa: Creative Commons Attribution]

Från Wikipedia:

”Älvdalskan utmärker sig genom en rad arkaismer och novationer. Bland annat har älvdalskan bevarat ett äldre kasussystem, fornnordiskans stavelsekvantitetssystem med korta, långa och överlånga stavelser. Den har också bevarat ljud som [w] och [ð], och har även som ensam nordisk varietet bevarat fornnordiskans nasala vokaler. Älvdal-

skan har också genomgått stora ljudförändringar och förändringar i satsläran. Bland förändringarna har bland annat äldre långa vokaler diftongerats, och de primära nordiska diftongerna har monoftongerats eller utvecklats till andra diftonger.

Älvdalskan och de övriga ovan-siljanmålen är inte ömsesidigt begripliga med svenska, norska eller danska. Talare från andra platser i Dalarna, även närliggande platser som Mora och Ore socken, har också stora svårigheter när de försöker kommunicera med älvdalsktalande på sina respektive mål. Älvdalskspråkiga är dock tvåspråkiga mellan svenska och älvdalska och kodväxlar aktivt emellan dem.”

Biblioteket i Älvdalen. Tidigare tingshus och kommunkontor. Foto: Calle Eklund/V-wolf. [Källa: Creative Commons Attribution]

Sedan 1960-talet har det unika språket utsatts för ett hårt tryck från svenskan. Men när föreningen Ulum Dalska (betyder ”Vi ska prata älvdalska”) bildades 1984 har en ny stolthet och medvetenhet om det unika språket utveck-

lats i Älvdalen. Ett flertal böcker har skrivits, bland dem episka verk som Bengt Åkerbergs grammatik på 600 sidor och Lars Steenslands ordbok med 21 000 ord och kultboken Lille prinsen är en av de kända böcker som översatts till älvdalska.

I dag är det många föräldrar som vill lära sina barn att prata älvdalska. Älvdalens kommun har antagit en handlingsplan som stödjer kampen för språkets överlevnad. Och Allmänna Arvsfonden har beviljat sju miljoner kronor till det pågående projektet Wilum og Bellum (betyder ”Vi vill och vi kan”).

Det projektet arbetar med att lära barn och unga älvdalska genom skola och förskola. Man har också en uppgift att revitalisera språket och gör detta genom att bland annat ta fram ny litteratur, dataspel och appar och ge ut översatta böcker på älvdalska. Och nu också med dataspellet Minecraft på älvdalska.

Urna i **älvdalsporfyr**. Kungliga Vetenskapsakademien. Foto: Bengt Oberger. [Källa: Creative Commons Attribution]

Recension

Diana Johnstones memoarer

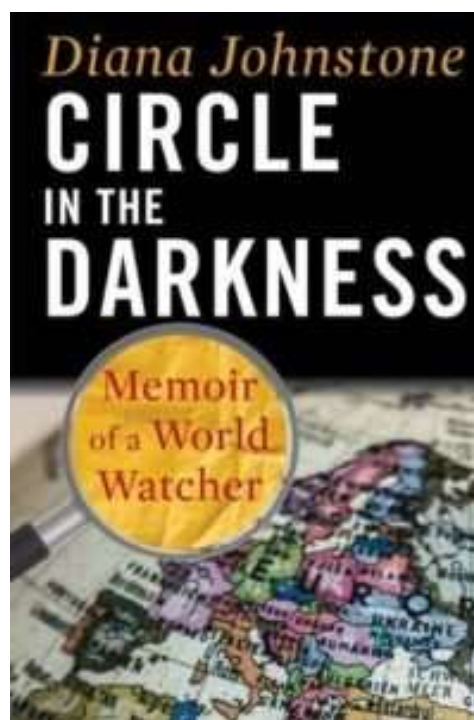
HENRIK LINDE

Henrik Linde är elektronik-ingenjör och företagare, ut-examinerad från KTH år 1960. Aktiv i Folket i Bild/Kulturfront sedan starten.

Diana Johnstone har valt *Circle in the Darkness* som titel på sin nya bok följt av *Memoir of a World Watcher*. Född år 1934 i Minnesota har hon levat under samma tid som jag själv (född två år senare) men haft en unik möjlighet att leva och verka i olika länder och följa deras politiska utveckling. Hennes bok bör givetvis komma ut i svensk översättning men jag kunde inte tåla mig till dess. Köpte den engelskspråkiga originalutgåvan och kunde snabbt konstatera att hon skriver en klar

och lättläst engelska så jag behövde sällan använda mig av ordboken. Hon har skrivit en fantastisk bok, en mycket kunnig världsbetraktares minnen.

Format:Häftad
Språk: Engelska
Utgivningsår: 2020
Antal sidor: 444
Förlag: Clarity Press
ISBN: 9781949762136

Diana Johnstones barndom var under Franklin D. Roosevelts tid som president. Han valdes första gången år 1932 och lanserade sitt program New Deal för att bekämpa depressionen efter den stora börskraschen. Han omvaldes tre gånger och ledde USA under andra världskriget. Hennes familj flyttade till Washington DC där båda föräldrarna fått arbete. Efter kriget var det dags för hennes första utlandsresa som år

1953 gick till Belgrad där hon skulle studera ryska vid universitetet.

Hon berättar:

”Vår grupp togs genast till amerikanska ambassaden där vi skulle lära oss hur vi skulle hantera umgänget med de infödda på universitetets studenthem. Första regeln: Håll era väskor låsta, annars försvinner saker. Regel nummer två: Undvik den jugoslaviska maten. Ni kan hämta konserver här på ambassaden. Tredje regeln: Ge små gåvor till de infödda. Ambassaden försåg oss, för detta ändamål, med kulspetspennor och förpackningar med tuggummi.” [min övers; HL]

Diana Johnstone

Diana bröt genast mot reglerna. Hon installerades i en sovsal med sju jugoslaviska flickor och lät sin resväska stå öppen. De första dagarna gick det trögt med kontakterna men sen upptäckte flickorna att hon hade ett resestrykjärn i sin väska. Det gick runt bland de andra flickorna och snart var de ett kamratgäng. Hon fick under sommarledigheten följa med en

av flickorna till hennes föräldrahem i Kosovo och reste vidare genom Makedonien, Monte Negro, Bosnien och längs Adriatiska havets kust. Året i Belgrad blev viktigt för hur hon sedan såg på vad som kom att hända i Jugoslavien.

För många svenskar är hon nog bara känd för vad man påstår att hon skrev om det kriget. Den 22 juni 2003 publicerades i *Ordfront Magasin* en artikel under rubriken ”En resa i Ljugoslavien” med en intervju redaktionschefen Björn Eklund gjort med Diana Johnstone i Paris efter att hon publicerat boken *Fools’ Crusade: Yugoslavia, Nato and Western Delusions*. Sedan hände inget anmärkningsvärt förrän Dagens Nyheter den 3 november publicerade en artikel av Maciej Zaremba under rubriken ”Ordfront förnekar folkmord på Balkan”.

Detta blev inledningen till Ordfrontfejden som splittrade föreningen och resulterade i att Björn Eklund avskedades. En bok om händelserna, *Pudelns kärna*, utgavs år 2006 av förlaget Nixon där Diana Johnstone fick möjlighet att svara på angreppen mot henne med repliken ”Från Torquemada till Zaremba. Hur jag uppfattade Ordfrontaffären”. En förödande kritik av okunskapen hos dem som angrep henne.

Det är fascinerande att läsa vad en god skribent kan skriva om ett innehållsrikt liv. På tyska finns

uttrycket *”Wenn jemand eine Reise tut, so kann er was erzählen...”* och Diana Johnstone har verkligen rest mycket och har mycket att berätta.

Hon hade lärt känna journalisten Herb Altschull, som år 1956 blev chef för *Associated Press* i Bonn. De gifte sig och bosatte sig i ett litet samhälle strax söder om staden. Hon följde honom på hans reportageuppdrag, som hans assistent, och fick träffa en rad mycket kända personer. Det gjorde henne väl insatt i tysk politik och då amerikaner i ledande ställning ofta tittade in på *Associated Press* kontor i Bonn blev hon också väl bekant med amerikansk utrikespolitik.

Men deras äktenskap tog slut och år 1960 återvände hon, efter ett drygt halvår hos goda vänner i Rom, till Minnesota med sin dotter för att avsluta sina universitetsstudier. Hon studerade fransk litteratur och reste för sin avslutande doktorsavhandling till Paris där hon på plats fick uppleva studentupproret år 1968. Tillbaka i USA fick hon en tjänst som lärare i litteratur vid universitetet i Minneapolis and Saint Paul och beskriver hur hon såg på undervisningen:

”Jag tyckte om att undervisa – och inte bara det. Jag trodde på det. Jag var övertygad om att undervisning i litteratur är ett utmärkt sätt att skärpa kritiskt

tänkande. ... Min utgångspunkt var att ställa två grundläggande frågor: Vad är det författaren försöker säga, och i vilken utsträckning lyckas han/hon med det?”

Mycket vid universiteten i USA kring denna tid handlade om annat än undervisning. Det var studentupprorens tid med protester mot USA:s krig i Vietnam. En dag såg hon en klunga studenter samlade utanför universitetets huvudbyggnad. Hon förstod att de planerade att ockupera rektorsexpeditionen och visste att polisen redan stod inne på universitetsområdet. Trängde sig genom skaran och upp på trappan där ledaren höll i en mikrofon. Tog den och höll ett anförande som fick dem att ge upp sina planer.

Efter en omröstning träffades de på kvällen för att organisera ett Community Contact Program. Det skulle så småningom resultera i att hon med en grupp på trettio vanliga medborgare från Minnesota, en blandning av olika åldrar och yrkesgrupper, reste till Paris för att träffa den förhandlingsgrupp från södra Vietnam som var där för att möta representanter från USA. De blev vänligt mottagna och man ordnade en välbesökt presskonferens. Men inte ett ord om detta i massmedia.

September 1971 bestämde hon sig för att flytta till Frankrike med sin

nu tolvåriga dotter. Genom en vän fick hon tillgång till en billig lägenhet och använde tiden till att skriva en bok om landet Vietnams långa historia. När manuset var klart utkom en bok om samma ämne av en annan författare. Nu gällde det att hitta ett annat sätt att försörja sig. Hon fick tips om *Agence France Presse* där hon kom att arbeta under sju år. Genom att byta till nattskift fick hon högre lön och mera fri tid.

Hon började skriva ett eget nyhetsbrev, *The Owl*, som på den tiden fick skrivas på skrivmaskin, kopieras och distribueras med brev. Hennes första prenumeranter blev professorerna Edward S. Herman och Noam Chomsky. En av hennes texter kom in i *Le Monde diplomatique* och hon fick förfrågan om att skriva för Chicagotidningen *In These Times*. Från november 1979 blev hon också deras europakorrespondent och uppmanades att skriva om Italien.

Hon hade vänner i Italien och kunde nu skriva initierat om italiensk politik som genomgick ett skede av stor dramatik. Aldo Moro hade kidnappats och den 9 maj 1978 hittades hans kropp i bagageutrymmet på en bil. Den 2 augusti 1980 exploderade en bomb i Bolognas centralstation och 85 personer dödades. När Diana Johnstone skriver skildrar hon inte bara en tid av vår nutidshistoria. Hon resonerar

också kring orsakerna till vad som händer och möjliga alternativ till förändringar av samhället.

Tysk politik kände hon väl från tiden med Herb Altschull. År 1990 blev hon anställd som pressekreterare för Die Grüne i Europaparlamentet och fick en god inblick i vad som hände i EU-arbetet. Att läsa vad hon skriver är en veritabel ögonöppnare för vad hela EU-kolossens parlamentsmedlemmar egentligen har för funktion:

”... Liksom de generösa lönerna gav det nödvändiga författandet av resolutioner parlamentsmedlemmarna ett uppmuntrande intryck av att de var betydelsefulla, trots deras maktlöshet. I själva verket är det så, att själva existensen av det Europeiska parlamentet, är för att ge ett intryck, främst för europeerna själva, att deras institutioner är demokratiska, med ett valt parlament ...”

Hon lämnade arbetet i EU 1996 och hade bestämt sig för att besöka det av kriget härjade Jugoslavien. Med sin lilla Opel Corsa gav hon sig i september 1996 iväg på en strapatsrik resa som kom att begränsa sig till Kroatien. I Split intervjuade hon professor Viscovic på universitetet som kunde berätta om president Tudjmans totalitära regim. Hon fortsatte sedan nedåt kusten och in i Bosnien till Mostar. Överallt ruiner efter kriget och tomma bostäder

efter serber som fördrivits. Hon återvände samma väg och nådde Zagreb där hon intervjuade Milorad Pupovac, en av tre serber i parlamentet. Det usla vädret tog nu ut sin rätt. En luftrörskatarr tvingade henne att avbryta sin resa.

Januari 1997 kunde hon åter besöka Jugoslavien. Denna gång Belgrad. Hon fick bo hos en god väns föräldrar i en stor lägenhet centralt i Belgrad och fick tillfälle att träffa och samtala med många människor. Bland annat med Ana Brujic som var en av rumskamraterna från studieåret i Belgrad år 1953. Detta var en av många resor till Serbien som alla bekräftade samma intryck:

”Vad som sades om Serbien i väst var ingenting annat än en Grov Lögn.”

Hennes bok *Fools Crusade* kom sedan ut år 2003.

Oktober 1981 kallades Diana Johnstone hem till USA. Fadern Paul H. Johnstone låg för döden. Han hade handskrivit sina memoarer som till största delen handlade om de tjugo år han hade arbetat i Pentagon. Han var angelägen om att de skulle publiceras, kanske kände han skuld för att han arbetat med planeringen av kärnvapenkrig. Diana lovade honom att hon skulle ordna det men lyckades först år 2016, trettiofem år senare, få dem utgivna som

From MAD to Madness av Clarity Press.

Hennes memoarer slutar med att hon initierat berättar om De gula västarna och diskuterar miljörelsen. Men som född amerikanska finns alltid erfarenheten av amerikansk politik i bakgrunden. Januari år 1983 skriver hon:

”Man får aldrig glömma att framgången för imperialistiska makter som USA är beroende av att det i varje klientstat finns en elit som vädjar om amerikanskt beskydd. Och att dessa eliter kan gå mycket långt för att överdriva, förvränga och även hitta på hot som förmodas göra intryck på de amerikanska ledarna.”

Kommer ni liksom jag att tänka på Peter Hultqvist? Sveriges försvarsminister!

Strängnäs den 8 augusti 2020

Recension

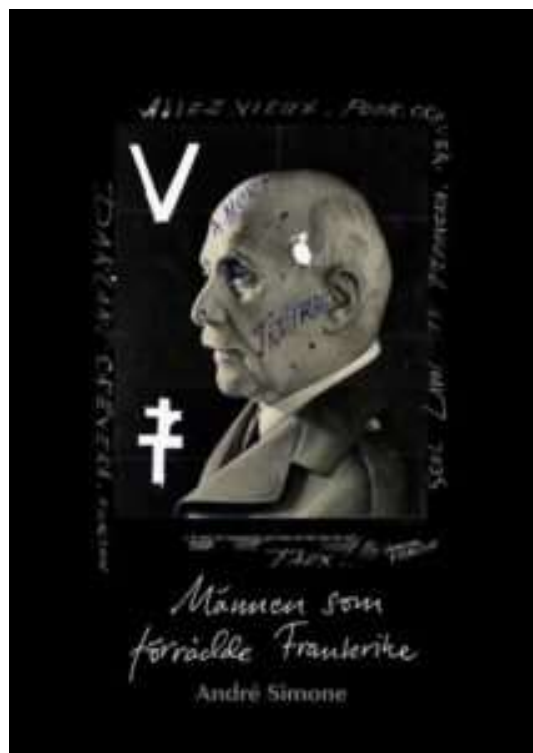
Två läsvärda böcker om 2:a världskriget

André Simone, *Männen som förrådde Frankrike* (övers. Erik Göthe, Gerundium 2020, 288 sid, ISBN 9789198596724)

A J P Taylor, *Andra världskrigets ursprung* (övers. Olle Moberg, Karneval 2020, 319 sid, ISBN 9789188729446)

**JAN-OLOF
ERLANDSSON**

Männen som förrådde Frankrike

Den 20 februari 1933 träder 24 män in i talmannens riksdagspalats i Berlin. Talmannen är Herrmann Göring som inleder med att tala om det förestående valet den 5 mars. Göring deklarerar att det är en avgörande valrörelse och att Tyskland måste göra sig av med den instabila regimen. Om nazistpartiet får majoriteten blir detta det sista valet på tio år, eller rentav på hundra år. Därpå gör rikskansler Adolf Hitler entré och hälsar personligen på samtliga besökare som har namn som Wilhelm von Opel, Gustav Krupp och representerar företag som Bayer, Agfa, Opel, IG Farben, Siemens, Allianz, Telefunken. Efter att kanslern talat i en halvtimme och lämnat salen reser sig Hjalmar Schacht, ordföranden för Tysklands riksbank, och utbrister: "Och nu mina herrar, fram med plånboken!" Gustav Krupp donerar en miljon, Georg von Schnitzler fyrahundra tusen.

Kanslern och talmannen kan vara nöjda. Storfinansen har satsat på nazisterna.

I Frankrike samma år var kapitalet i Frankrikes centralbank uppdelat på 31 000 aktieägare, men bara 200 av dessa hade rösträtt på bankens stämmor. Dessa kallades "Frankrikes 200 familjer" och representerades av 21 ledamöter från den yppersta eliten som var sammanlänkade genom äktenskap, affärsintressen

och sociala förbindelser. Deras söner, brorsöner, svärsöner innehade nyckelposter i utrikesministeriet, finansministeriet, statsapparaten och som diplomater. De finansierade och kontrollerade tidningar och partier och kunde därmed forma den allmänna opinionen.

I *Männen som förrådde Frankrike* redogör André Simone för de förbindelser som fanns mellan tysk och fransk storfinans och att båda såg med gillande på nazisternas angrepp på kommunister, socialister och fackföreningar. Trots att Hitler i Mein Kampf deklarerat att han avsåg att isolera och förrinta Frankrike försåg delar av den franska storfinanserna Tyskland med järn så sent som 1939 och hade även smugglat de senaste franska stridsvagnarna via Holland till Tyskland 1933.

Vi följer med Simone från 1933 när han på språng i trappor sida vid sida med ministrar som kommenterar möten de just lämnat. Ständigt i kontakt med beslutsfattare, tjänstemän, kollegor. Daladier, Chamberlain, Laval, Petain är nog alltför många välkända namn i samband med andra världskriget, men i den här boken framträder även andra vars betydelse för utvecklingen i Frankrike var stor och i vissa fall förödande.

Bonnet, minister i olika positioner, som genom valutatransaktio-

ner gör vinst på Hitlers framgång och som ljuger flagrant när han håller föredragningar vid regeringsammansamningarna. Överste de la Roque som med sin organisation *Croix de Feu* utgör en fascistisk gren i Frankrike vilken utövar våld mot meningsmotståndare. General Weygand, Chautemp, Flandin, Cailloux är andra namn. Simone beskriver hur de "200 familjerna" bekämpar landvinningar det arbetande folket uppnått och tvingar regeringen att ändra politik eller att avgå genom att låta valutan, francen, lämna landet. Tillsammans med den nästan totala kontrollen över pressen får de tjänstvilliga politiker att tjäna deras intressen.

Otto Katz, alias **André Simone** m.fl., 1946. Katz var en av 14 medlemmar i Tjeckoslovakiens Kommunistiska Parti som dömdes i den diskutabla **Slánský**-processen. Han avrättades genom hängning den 3 december 1952. Foto: Britské úřady [Källa: [1] & public domain]

Boken inleds där André Simone avslutar sin vistelse i Frankrike efter en bilfärd från Paris till Tours där han på ett kafé lyssnar på förre konseljpresidenten Pierre Laval: ”Jag var alltid för att komma överens med Hitler och Mussolini. Denna vanvettiga pro-brittiska politik och detta närmande till sovjeterna har förstört Frankrike.”

André Simone, pseudonym för Otto Katz (1895–1952), skriver sin fascinerande bok 1940 strax efter att han lämnat Frankrike och nu finns den för första gången på svenska.

Andra världskrigets ursprung

Taylor förklarar att det aldrig fanns en långsiktig plan bakom Hitlers maktövertagande. Han hade ingen aning om hur han skulle komma till makten bara att han skulle göra det. Han var en ”gambler” som när tillfälle gavs utnyttjade det.

”Han tillhandahöll ett kraftfullt dynamiskt element, men det var bränsle till en redan existerande motor. Han var delvis en skapelse av Versailles, delvis en produkt av idéer som var allmängods i dåtidens Europa. Men framför allt var han en produkt av tysk historia och tysk samtid. Han skulle inte ha betytt någonting utan det tyska folkets stöd och samarbete.”

Förlaget Karneval har gett ut *Andra världskrigets ursprung* av Oxfordhistorikern A J P Taylor. Den utgavs tidigare, 1968, av Rabén & Sjögren med titeln *Förspelet till andra världskriget*.

Taylor ställer problemet på sin spets och vänder på frågor. Vem var då denna historiker? Anders Björnsson skriver i sitt efterord.

”Alan John Percivale Taylor (1906–1990) var förmodligen Storbritanniens mest kände historiker under det föregående århundradet. Han skrev i tidningar, vilket inte var särskilt vanligt eller ansett bland brittiska akademiker när han gjorde sin karriär, och han gillade att stå i rampljuset, eller kanske rättare sagt: han stod i rampljuset därför att han gillade kontroverser. Genom sina debatter och manuskript föreläsningar i BBC och privata ITV omväxlande

– alltid exakt på angiven tid – blev han från tidigt femtiotal och framåt ett nästan familjärt ansikte för var och varannan engelsman: de buskiga ögonbrynen, den vip-pande flugan, det maliciösa leendet, glasögonen som ingav förtroende. Redan under andra världskriget hade han varit en auktoritativ radioröst. [...] Men överallt var han inte respekterad. Etablissemanget hade i honom ett horn i sidan och vice versa.” Taylor sa själv att: ”Det finns ingenting angenämare i livet än att sluta fred med etablissemanget – och ingenting mer korrump-erande.”

Jag finner att jag måste läsa även andra böcker av A J P Taylor.

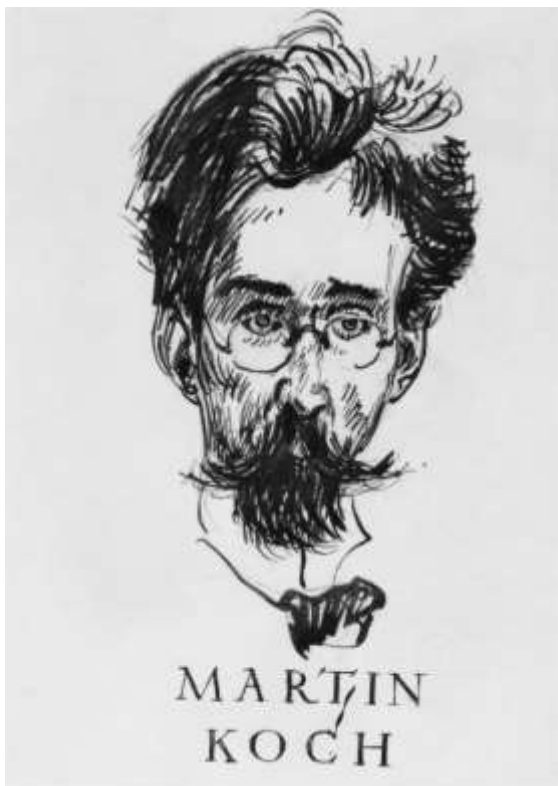
NOTER

[1] https://en.wikipedia.org/wiki/Otto_Katz

Proletärförfattarna

Några ord om Martin Koch

PER-OLOV KÄLL & ANNE
LIDÉN

Bertil Lybeck (1887-1945), "Porträtt av Martin Koch", teckning. Nationalmuseum Gripsholms porträttsamling NMGrh2427c (Foto Public domain).

I sin bok *Tröskeln. Memoarer från 30-talet* kallar Ivar Lo-Johansson de två författarna Gustav Hedevid-Eriksson och Martin Koch för den svenska arbetardiktningens "grindstolpar" [1]. Det är

en fin bild, även om den samtidigt återspeglar en värld där diktens rike främst befolkas av män. Maria Sandel, som Förr och Nu skrev om i nr 2 2020, är onekligen också en pionjär inom arbetardiktningen: *proletärförfattarna*, som vi föredrar att kalla dem, och förtjänar en plats bland dem som bröt ny mark genom att låta en icke-borgerlig, icke-aristokratisk, ofta fattig och lägre utbildad klass få sina liv och sina moraliska förhållningssätt skildrade. Särskilt i Sverige kom denna litteratur under 1900-talets första hälft att få ett starkt genomslag – ja, bli tongivande – på ett sätt som skedde i få andra länder. Det historiskt typiska är att författare kommer från skolade intellektuella ("borgerliga") miljöer. Så verkar situationen huvudsakligen vara i dagens Sverige, som alltså åter är ett i intellektuellt och kulturellt avseende "normalt" land.

Martin Koch föddes dagen före julafton 1882 i Hedvig Eleonoras församling i Stockholm i ett hantverkarhem. Fadern var gravör och xylograf men övergav sitt grafiska yrke för att ägna sig åt musik. Hans son skulle komma att beskriva honom som "en ohjälplig bohème och vagabond – utom i fråga om sprit". När Martin Koch var fem eller sex år gammal lämnade fadern hemmet för att slå sig ner i Kristiania, (som numera heter Oslo). I Svenskt Biografiskt Lexikon kan man läsa

sig till att modern ”var i allt en kontrast till fadern, en viljemänniska med stark ansvarskänsla för sina två pojkar, Oliwar och Martin. Omvittnat är hennes väl utvecklade ordningssinne och starka rättspatos. Hon förestod ett tidningskontor och en besökare har prisat hennes otvungna sätt att föra en initierad diskussion om dagens litterära och politiska händelser.” [2]

Martin Koch växte upp tillsammans med sin äldre bror i en liten tvårumslägenhet på Södermalm i Stockholm och den ordningssamma och konservativa modern tycks ha präglat hemmet med sin småborgerlighet. Att denna småborgerlighet kanske lika mycket var ett uttryck för hennes ängslan att hålla samman och föda sin familj när maken gett sig av ligger förmodligen i sakens natur. Sonen Martin visade emellertid tidigt sin begåvning genom att lära sig läsa vid fyra års ålder och att i skolan omedelbart flyttas upp i tredje klass. Det är lätt att tänka sig att en sådan intellektuellt livaktig pojke – vilken samtidigt någonstans i djupet inom sig är en född rebell – fann barndomsmiljön tryckande och rätt snart kom att intressera sig för den framväxande arbetarrörelsen.

I gymnasiet i Södra Latin hade han rykte om sig som ett av skolans främsta ljushuvuden, men läsläsningen sköttes dåligt och sjutton år gammal lämnade

han skolan utan att ha avlagt studentexamen. Att detta ledde till konflikt med hans skötsamma mamma behöver inte nämnas.

Det intryck man får av Martin Koch är att han i sin personlighet tycks ha förenat det konstnärligt-bohemiska draget hos fadern med moderns arbetsdisciplin, en kombination som nog kan ge en förklaring till att han med tiden lyckades bli en uppmärksammad författare. Till och med en vägröjare inom sin genre. Efter att under några somrar efter de oavslutade gymnasiestudierna ha prövat på livet som målarlärning bestämde han sig för att bli konstnär och studerade under flera år vid olika konstskolor, bland annat Althins målarskola på Grevgatan 26 på Östermalm i Stockholm [**Bild 1**].

Bild 1. Foto från C. Althins Målarskola, Grevgatan 26 på Östermalm i Stockholm. 3:e från vänster är Olga Raphael-Hallencreutz (1887–1967), 4:e från höger är Elin Wallin (1884–1969). Okänd fotograf. [Källa: Public domain].

Mellan åren 1904–07 gick han på Konstakademin, eller *Fria Konst-ers Akademi* som skolan då hette. Martin Kochsällskapet i Hedemora liksom Nationalmuseum förfogar över några av hans självporträtt [**Bild 2**].

Bild 2. Martin Koch (1882–1940), "Självporträtt", omkr. 1907?. Martin Kochsällskapet i Hedemora.

Till de författare som tidigt gjorde intryck på honom hörde HC Andersen, Charles Dickens och – förstås – August Strindberg. (Modern ska en gång ha tagit med sina söner på en föreställning med Mäster Olof.)

Så småningom ansluter han sig till den socialdemokratiska ungdomsrörelsen och han tycks ha haft personlig kontakt med ledande gestalter som bröderna Sig-

frid och Per Albin Hansson, Gustav Möller och Hjalmar Branting. Särskilt för den sistnämnde hyste han en stor beundran och har beskrivit honom som den "oför-glömlige Branting". Han är också aktiv i nykterhetsrörelsens Templarorden. Ett inte ovanligt ställningstagande för den som har erfarenhet av en alkoholiserad far. På Templarorden blir han bekant med lexikografen Ferdinand Schulthess som lär honom franska och ordnar arbete åt honom på föreningens bibliotek, hans första fasta tjänst.

1915 gifter sig Martin Koch med unglubbisten Ingeborg Gustavsson och de slår sig ner i Partille utanför Göteborg. De skiljs 1919 och Martin Koch reser nu söderut till Italien och Frankrike. Journalisten Ingeborg Lundström följer honom till Paris och kommer med tiden att ge ut en bok om deras samvaro under pseudonymen Inge Lund, "Martin Koch. Mina minnen av en stor diktare", 1947 (**Bild 3**).

I Paris blir han kvar ända till 1927 och försörjer sig så gott det går som tidningskorrespondent. I synnerhet skrev han för tidningen *Social-Demokraten*. Han rapporterade om de mest skilda ämnen, från idrott och mode till konst och nationalekonomi. När han återvänder till Sverige är han en man som åren redan hunnit tära på och det vita, yviga skägget är numera hans signum.

Bild 3. Journalisten **Inge**(borg) **Lund**(ström)s bok om Martin Koch, Saxon & Lindströms förlag, 1947.

Han gifter sig än en gång, nu med ungdomskärleken Signe Holmén. De flyttar till Lagmansgården i Hedemora, där de övertar en pensionatrörelse. Pensionatet blir något av ett litterärt centrum och till dem som besöker den vit-skäggige mästaren hör Ivar Lo-Johansson, Nils Ferlin, Vilhelm Moberg, Harry Martinsson, Alf Henriksson och Eyvind Johnson. [3] Åtminstone Ivar Lo och Eyvind Johnson hade ju själva haft sina vandringsår i Paris.

Lagmansgården brann 1985 men byggdes upp igen som flerbostadshus. Martin Kochsällskapet i Hedemora disponerar idag ett litet museum i huset, Martin Koch-rummet, där miljön från Lagmansgården finns rekonstruerad (**Bild 4, 5**). Martin Koch

avled 1940 fyrtiosju år gammal i magcancer.

Bild 4. Lagmansgården i Hedemora som den såg ut på Martin Kochs tid. Okänd fotograf.

Bild 5. Martin Koch-rummet i Lagmansgården, Hedemora. Foto: Calle Eklund, V-wolf. [Källa: Creative Commons Attribution.]

Den krets av kulturengagerade personer som brukade mötas här på 1930-talet kallades för **Hedemoraparnassen**. Kretsen bestod av bl.a. "...Nils Bolander, Kerstin Hed, Martin Koch och Paul Lundh. De träffades oftast på Lagmansgården som Kochs fru Signe ("Sian") drev. Kretsen besöktes ofta av andra författare, såsom Nils Ferlin, Ivar Lo-

Johansson och Harry Martinson.”
[5]

Gåtan Martin Koch

BIRGER SJUNGARGÅRD

Birger Sjungargård är ordförande i Martin Kochsällskapet i Hedemora. Hedemoraraparnassens vänner. Sällskapet bildades 1982 och ansvarar för Martin Kochrummet i den rekonstruerade Lagmansgården, som innan den brann ner på 1980-talet var Martin Kochs och hans hustru Signes hem i Hedemora. Han ger här sin egen syn på den originella författaren.

Trots tre doktorsavhandlingar är författaren Martin Koch och hans liv en gåta. Hur kom det sig, att en av en av de mest uppburna svenska författarna 1915 förvandlades från en sinnebild som illustrerar begreppet gentleman på ett vänporträtt, till att kunna stå för utslagen alkis drygt tio år senare. Det paradoxalt gåtfulla är att han själv verkar ha valt det. Det oförklarliga har kanske en förklaring, som jag vill försöka antyda i denna artikel. Jag tar min utgångspunkt i den dikt av Martin Koch som

hans kusin Karin Juel sjungit in i det svenska folket hjärtan, ”Lyckan”:

Lyckan kommer.

Lyckan går.

Den du älskar lyckan får.

Bild 1. Sigfrid Ullman (1886-1960), ”Porträtt av Martin Koch”. Olja på duk. Odaterad. Halmstad kulturhistoriska museum. (Foto Digitalt museum.)

De tre raderna är från en av vårt lands vackraste visor ”Lyckan” av Martin Koch. Ännu, mer än hundra år efter sin tillkomst, är det en av vårt land mest älskade visor och bland de mest önskade i radion. Det märkliga är dock hur de sammanfattar konstnärens eget liv.

LYCKAN KOMMER

Så skulle det 1915 kunna stå som titel på det paradporträtt vännen Sigfrid Ullman målade av honom.

[Bild 1, 2] Han skulle fylla trettio-två år. Vårt lands förnämsta bokförlag rankade honom bland Sveriges främsta författare. Under bara fem år 1912–1917 skrev han de tre mastodontverken *Arbetare. En historia om hat, Timmerdalen* och *Guds vackra värld*, och tio andra böcker, samt dessutom cirka tvåhundra tidningsartiklar och reportage. [Bild 3, 4]

Bild 2. Porträtt av Martin Koch. Olja på duk. Sigfrid Ullman 1915. Dep. i Lagmansgården Hedemora. (Foto Alex författarlexikon).

Den politiska dimensionen kom att mer och mer poängteras och Martin Koch är väl en av de få författare som fått se så omedelbara resultat av vad han skrivit. Arbetarna kunde ju resa sig ur hopplöshetens apati. Socialdemokratin, där Martin ingick i den

inre kretsens tankesmedja, kunde formera sig som en politisk kraft och genomföra kraven på åtta timmars arbetsdag och allmän och lika rösträtt före 1920.

Bild 3. Omslag till *Timmerdalen* av Martin Koch. Bonniers 1946. (Foto Public domain.)

Redan som gymnasist hade inte bara valt att visa sin solidaritet med arbetarklassen utan även att bli arbetare. Det var ett medvetet moraliskt val han gjorde. Det var då han fick erfara kamraternas hån. ”Detta var min första personliga erfarenhet av de bärgade klassernas hat mot arbetarklassen”, skrev han själv om detta. Nu hade han alltså kunnat fullgöra sin uppgift i klasskampen. Hans insats behövdes inte längre. Hans samtid hyllade med rätta hans arbetarskildringar. Men det var

inte hyllningar han ville ha. Han hade ett vidare syfte än att bara skildra proletariatets tragiska läge och stärka den fackliga och politiska medvetenheten till konkreta handlingar.

Bild 4. Omslag till *Arbetare*. En historia om hat av Martin Koch. Rabén & Sjögren 1975. (Foto Public domain).

-”Vi ha andra uppgifter, kamrater. Det är svårt att i korthet fixera dessa uppgifter”, skriver han i en polemik om beteckningen ”proletärförfattare”. Sedan försöker han konkretisera vad han menar genom en ”liknelse”:

”I den inestängda hemska lilla Vasaparken i Stockholm blom-

made en vår en hagtornsbuske – jag tror det var en hagtorn.

En tidig morgon stod framför denna buske en trasig och snorig proletärpojke. Han stod där länge och såg hätskt på över de den vackra blomsterslöjan över de små kvistarna. Slutligen tog han ett hårt grabbttag rätt in i busken, ruskade grenarna i vild avundsjuka och sade:

”Blommar du, jävel?”

Därefter försöker Martin förklara vad liknelsen betyder.

”Om någon kunde öppna det sovande borgarfolkets ögon för den djupa tragiken i denna lilla morgonidyll – han vore proletärdiktare.

Om någon kunde öppna pojken ögon för skönheten i den blommande busken, för de oändliga livsvärden, som ligger bakom denna skönhet – han vore proletärdiktare.

Om någon kunde göra klart för människorna, att proletärdiktningen, som trots allt blommar i vårt frostiga land inte får skövlas av lymlar och nidingar, och att detta är för hela vårt folks framtid av livsavgörande vikt – ja, om någon kunde göra klart för människorna det – han vore i sanning – proletärdiktare.”

Martin Koch hade en gång valt sida i klasskampen. Han hade valt att bli arbetare. Nu stod han inför valet att välja sida i livskampen. Han valde att försaka den personliga lyckan och framgången. Han valde de utstötts sida. Han valde att bli proletär.

Bild 5. Arbetare i Slotterbergets gruvor. (Foto Jernkontorets bildbank 1894.)

På det privata planet så hade han fått ett eget hem när han gifte sig. Även detta var ett medvetet moraliskt val! ”Det var min plikt, jag ansåg att förbindelsen med mig, om jag övergivit henne, kunde fört henne ut på det sluttande planet, och det ansvaret kunde jag inte bära.” Det svaret gav han Karin Juel, när hon några decennier senare frågade honom. Även i detta fall var det alltså fråga om en plikt som han fullgjort och en idyll som han ville fly ifrån. Han hade valt att bli solitär.

LYCKAN GÅR

Det är mot denna bakgrund vi ska se de följande åren i Frankrike

1920–1927. Det är de svåra åren då orden ”Lyckan går”, verkligen är berättigade. I den kristna idétraditionen, som Martin Koch intresserade sig för finns en tanke på att totalt utblotta sig och identifiera sig med de utsatta och lidande. Han hade själv skrivit om en sådan person Fader Damien, vilken vigtt sitt liv för att verka bland en grupp spetälska, och predika för dem. Avgörande för dem och honom var den dag han kunde börja sin predikan med orden: ”Vi spetälska...” Det var denna totala identifikation med de utstötta, proletärerna, som Martin Koch strävade efter och lyckades med.

Bild 6. Martin Koch, ”Självporträtt”. Olja på duk. 1915. Nationalmuseum Gripsholms porträttsamling 3978. (Foto public domain).

Troligen visade sig nu de första tecknen på den magcancer som

inom tjugo år skulle ända hans liv. Trots att han regelbundet sände sina alster till sina svenska tidningskontakter så blev intäkterna magra och han hamnade i ekonomisk misär. Då var det ändå fråga om texter som av den finländske författaren Elmer Diktonius betecknades som Sveriges främsta reportage, varav vi kommer att återge de bästa i den bok om Martin Koch som jag fått i uppdrag att skriva. Hans fysiska och psykiska hälsa undergrävdes med åren även av ett tilltagande alkoholbruk. Han kunde verkligen tala i vi-form om att leva på livets botten!

DEN DU ÄLSKAR LYCKAN FÅR

De orden skulle verkligen stå som rubrik över hans kommande år. 1927 räddades han hem av en ungdomskärlek Signe Holmén (Sian) som gifte sig med honom. Tillsammans fick uppleva mer än ett decennium ihop på Lagmansgården i Hedemora. Så här skrev Martin:

”Men livets högsta lycka -? Vad skulle det vara? Hur jag vrider och vänder på den frågan, kan jag bara svara som min hustru: den har jag ju redan! Men jag törs inte analysera den! Om jag finge fritt välja någon annan ställning – vilken skulle jag välja? – Ingen annan än den jag har! Och jag vill ingen annanstans bo än här i Lagmansgården i Hedemora – kanske skulle jag

dock ibland önska en liten trädgårdsport, som ledde direkt ut till Place des Vosges i Paris – men bara för korta promenader – och för en liten aperitif på ett boulevardkafé då och då!

Men tanken på blommorna i min trädgård, syréerna om pingsten, björklövet och kyrkklockorna på Midsommardagen och kräftor med dill och kulört brännvin vid Bellmanssång till lutan i augustimånsten – det där skulle snart dra mig hem igen till Lagmansgården.”

GÅTAN MARTIN KOCH

Många av de gåtor som hänger samman med Martin Koch får paradoxalt nog en förklaring mot bakgrunden av det som vi upplever som den svåra olyckliga nedgångsperioden i Paris. Utan den hade han inte varit mottaglig för den kärlek Sian gav honom. Ingeborg, hans första hustru, hade förvisso älskat honom med minst lika stor och uppoffrande kärlek och försökt skapa ett hem i Partille. Men det var något hos Martin som skulle brytas ned för att han skulle kunna ta emot Kärleken. Som ännu märkligare framstår viljan att ”gå ner sig”. Som sjukhuspräst har jag stött på den, och den har alltid varit lika skrämmande, oförklarligt gåtfull. Men nyligen föll några pusselbitar på plats.

Författarinnan och länge närmaste väninnan Inge Lund som skrev

hans biografi sjaskigt fick skarp kritik av Karin Juel. Men på en punkt fick hon beröm, nämligen för påpekandet att Martin Koch till hela sitt väsen var en aristokrat. På liknande sätt karaktäriserades den jämnårige konstnären Axel Fridell, som även han vistades i Paris, men med betydligt bättre ekonomiska förutsättningar. Han var en klädsnobb som förvånade sin omgivning med att stundom gå utstuderat snuskipt, sluskipt klädd och i övrigt bete sig sjaskigt. En person påpekade att detta är typiskt för en aristokrat, ty bara en verklig aristokrat kan acceptera det verkliga proletariats elände utan den rädsla och avsky som borgerligheten instinktivt känner. Den som påpekade detta var ett verkligt högdjur–Karen Blixen!

I det perspektivet så blir Martin Kochs agerande mer begripligt, som ett accepterande av den verkliga livstragedien. Det hemska i tillvaron, eller ”hämska” som Axel Fridell sa på sin breda faludialekt. Det är sådant som gör arbetet med ”Gåtan Martin Koch” så spännande. Det dyker ständigt upp nya överraskningar som manuskript som forskare medvetet gömt undan för varandra. Ett fann jag i en kartong på en vind i Stockholm. Det var ett stycke om Bellman, som vi kan publicera för första gången i den skrift som vi håller på med i vårt sällskap.

Bild 7. Martin Koch på äldre dagar i Hedemora. (Foto Arbetarrörelsens arkiv.)

NOTER

[1] Ivar Lo-Johansson *Tröskeln. Memoarer från 30-talet.* (1982) Bonniers. (s. 236). Lars Furuland, (2001). ”En grindstolpe i svensk proletärlitteratur”. *Temanummer om Martin Koch och Ivar Lo-Johansson. Parnass 2001:3.* (<http://dels.nu/parnass>).

[2] <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Prese ntation.aspx?id=11684>

[3] Informationsblad från Martin Kochsällskapet: <http://privat.bahnhof.se/wb725692//others/mk-presentation.pdf>

[4] **Projekt Runeberg:**
<http://runeberg.org/authors/kochmart.html>

Litteraturbanken:
<https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/KochM>

[5] <https://sv.wikipedia.org/wiki/Hedemoraparnassen>

LÄNKAR

Martin Koch Sällskapet. Hedemoraparnassens vänner:
<https://hedemorakultur.se/member/martin-koch-sallskapet-hedemoraparnassens-vanner/>.

Här följer ett utdrag ur det första kapitlet av romanen *Guds vackra värld: en historia om rätt och orätt*. Romanen utkom 1916 och anses som ett av Martin Kochs främsta verk (bild).

Romanen **Guds vackra värld** i Bonnierbibliotekets utgåva 1964.

Det hade dock föregåtts av en rad verk efter debuten med *Ellen – en liten historia* 1911 och bland annat *Timmerdalen: en historia om kultur* 1913, ett omfattande verk i fyra delar. Samma år gav han även ut *Vargungarna: ett skådespel i fyra akter*. Hans sista verk var novellsamlingen *Mauritz – självbiografisk journalistik* från 1939. Flertalet av hans litterära verk finns tillgängliga på nätet inom *Projekt Runeberg* respektive på *Litteraturbanken*. För länkar, se NOT [4] ovan.

Martin Kock **Guds vackra värld**

Där ligger Norrsjön, bred över det järngråa vattnet, stränderna resa sig med högburna, mörka skogar längst uppåt nordkanten. Åt andra sidan ligger Sörsjön, ljusare blå, högre rymd och lättare skyar har den över sig, stränderna öppna sig vidare och varmare av god, klar sol.

Mellan vattnen ligger ett backigt, smålummigt näs, och mitt på näset reser sig den vita kyrkan som en trygg borg mot det onda, om man ser den söderifrån – som ett hotande fängelse, om man står däruppe bland vildsnåren på nordstranden och ser ner över bygden.

Så är Hobo socken delad i mörkt, tungt och kallt på den ena sidan, där sorgebarnen bo och var och en är tjuv i sin näring och allt ont trevar sig fram till liv i den råa luften; där låta kyrkoklockorna illa om lördagskvällen, om söndagen hör man dem inte, ty då sover man ruset av sig; allt blir vänt i vrånghet och brott, präst och länsman ha samma faror att möta, när de söka sig stigarne fram genom skogen häruppe, ty de komma aldrig som vänner till de fågelfria, de komma med band för kropp och själ och med lagens hårda, straffande ord.

Ser man på stigen en karl, strax smiter han undan. Går man fram till någon av de små nertryckta stugorna, skymtar nog folk därinne, men ingen svarar när man knackar, och man bör inte stå där alltför länge och envisas, en hård röst kan komma farande ur något tillbommat skjul i närheten, en sten kan komma flygande, ett bösskott kan komma rykande ur något snår i skogskanten, där inga människor synas. Vem som helst häruppe kunde sättas in på cellerna när som helst, man behövde ändå inte vara rädd att begå någon orättfärdig gärning.

Men kring Sörsjön bo de gudfruktiga på stora gårdar i Herrans klara ljus under kyrkans vita hägn, och vid ålderdomliga psalmers och sjungande klockors ljud går deras liv sin raka väg från vaggan till graven.

Där kommer en kärra skakande på vägen söderifrån. Dammet stiger sakta upp under de höga hjulen och hästens hårda hovar. Vem åker på kyrkvägen om lördagskvällen – det är son på Söråker, Tomas Eliasson – granna don, kan man se, då ska han väl sta och fria!

Grå hästen, klädd i helgdagsseldon, trampar sävligt uppför backen över näset, uppåt kyrkan. Bondsonen sitter ensam i kärran, väl inknäppt i stolen, och bakom honom är fastsurrad en stor, grant målad och beslagen kista. Han har fina, svarta klädeskläder och ett ungt, ljust, rödhyllt ansikte, blåa, ärliga ögon och vitaktigt läppfjun och ögonhår. Hästen sköter han utan piska, bara med små dragningar i tömmen och en halv vissling mellan starka tänder – nu håller han in vid kyrkporten, stiger ur kärran, låter hästen ta sig en munfull färskt junigräs på vägkanten under stenvuren – så går han sakta in på kyrkogården.

Till fars grav med några blommor från ängsbäckarna därhemma och från rundeln på Söråkers gård, att hans goda minne må vara med på färden. Där ligger förut en evighetskrans av målat järnbleck och en annan, hopvriden av krusiga glaspärlor, så det är inte för behovets skull, men far tyckte om blommor, och där ska gärna stå en bukett i det gröna glaset under träkorset med Hemmansägaren Elias Erssons namn och årtal och det manande ordet: i dag mig, i morgon dig, ej skillnad görs till åren. Så ung som gammal bäras vi en dag dock bort på båren. Saliga äro de, som i Herranom dö. –

Fågeln sjunger i syrenhäcken utanför sakristians svarta järndörr, och det ligger ett löftets vackra solskimmer över den breda bygden kring Sörsjön, när Tomas går ut igen på vägen. Hästen vänder sitt kloka huvud emot honom, kärran prunkar fin och putsad, vinden leker i löven och sommarkdoften höjer sin ljumma fläkt.

Den unge mannen är uppkallad efter skriftens ord om Tomas, som ock kallades Didymus. Inte för tvivlets skull, men för kärlekens, som levde i den aposteln. Herre, vi veta icke vart du går, och huru kunna vi

veta vägen? sade han till Mästaren, och i sin ångest att förlora Honom ropade han till medlärjungarna: Låtom oss ock gå, att vi må dö med Honom! – Vägen gick till Judéen, där judarna ville stena vår Frälsare, vägen gick till Lasarus, den döde vännen, vägen gick genom dödsskuggans dal, och Tomas ville möta alla faror med sin Herre.

Så skulle ock Tomas Eliasson älska sin Mästare och vandra hans väg genom livet.

Över Norrsjöns mörka stränder stiger upp ett svart moln, men det ser han inte. Han ser neråt soltindret över gårdarna därhemma, det ligger närmast hans hjärta och fyller hans sinne med stilla, mäktig glädje. Där känner han varje liten fläck av marken, varje sten, varje strå och blomma, där vet han var trädet ligger som blåst omkull i hagen, var konvaljerna växa och förgät-mig-ejen står i sankmarkerna vid ån, där vet han var gårdsgården behöver lagas och var kreaturen bruka hålla sig i markerna varje stund på dagen, där vet han vad varje fläck av jorden behöver i gödsel och på vilket gärde rågen blir bäst, där känner han varje stock och planka i stugor, fähus och lador, hemma och ute kring värnarna, både var han själv har lagat och var far och farfar byggt och bättrat. Var han går ska han minnas doften av denna jord och se i sitt sinne ljusningen över de låga taken hemma under lindar och lönnar – och grönskimret på backen bland stackar, kärror och redskap, som äro gårdens och hans.

I stugan går mor och väntar nu – snart ska där väl gå en annan kvinna också, hans egen kvinna. Men ännu så länge tänker han sig henne mest som en främling, och han skyggar för tvånget att för alltid föra in till sig och de sina en ny människa, hon kan dock ingenting förstå av allt som varit, hon känner inte bord och bänkar, skåp och stolar, klockan i hörnet, tapeterna på väggarna, de gula fläckarna i limfärgsstrukna trätaken såsom han, och hur länge hon än går där, ska hon aldrig komma så djupt in i den

värld som är hans, att den blir mer än allt annat på jorden levande i hennes hjärta.

Det tror han inte! Men att han måste däran, det vet han och förstår det väl. Hon är utsocknes, flickan, flera mil måste han åka nu i kväll för att göra visst med henne. Sådant ska helst göras sent på kvällen efter ortens sed. Husfolket ska redan ha lagt sig, när friaren kör in på flickans gård med sina gåvor, men Tomas har hela tiden undrat, om detta också var sed i hennes hemort. Så litet kände de varandra. Här i Hobo var det äldsta tiders bruk, ingen kunde göra annorlunda utan att veta att han gjort orätt, och i sådana ting vill man hellre göra noga vad som är rätt av ålder.

Hela dagen har Tomas gått därhemma och velat ge sig tidigt i väg för att komma som vanligt främmandefolk till Bengtssons därborta på Velamsgården i Hasselbotten. Då skulle det kanske inte vara så svårt att få saken på tal, tänkte han sig. Men modern gick tyst och ställde envist och utan brådska med allt som skulle vara, och innan Bengt, drängen, den fräkniga, rödhåriga oäktingen de hade i tjänst på Söråker, fått kärran fin och kyrkbetslet åt hästen putsat, var tiden gången långt utför mot röda kvällningen. Och fast han stretat för att komma obrukligt tidigt i väg, kändes det i alla fall tryggt till slut att veta, att nu skulle han efter hembygdens uråldriga sed komma om natten till sin blivande kvinna och väcka hennes föräldrar med rika gåvor, allt skulle ske som han själv fått lära var rätt att göra till livs lycka, till husfrid och hems grundfasta ordning.

Men molnet stiger tungt och svart över Norrsjöns mörka skogar, vattnet blir mörkare, får skuggor av bly i det järngråa glänset. Nu ser han mot skogen och kisar efter vädret, medan han, åter inknäppt i kärrans breda åkstol, skakar utför backen längs vägen åt norr. Solen går ner klart ändå! En liten fjäderlätt molnstrimma driver ut över hela himlavalvet rakt i söder och norr, när ett sådant strimmel, Noaks ark, står i den riktningen, blir govädret stadigt. Ingen dimma stiger upp ur norrskogarna, den röken från trollens stekhällar brukar annars säkert synas emot

regn – den där molntappen går väl undan med vädret; ger han några droppar regn, så är det så mycket bättre, solen skiner och det regnar, då dansa alla heliga Guds änglar!

Nu går vägen bred och jämn under glänsande, vitstammiga björkar förbi prästgården, den stora, vita byggnaden mitt i en nästan igenvuxen trädgård, en vildmark av brusande gröna kronor – där bodde gamle kyrkoherden, doktor Mannergren, en kraftens karl som ingen annan, faderlig och myndig, barsk och sträng, men den hjärtegodas glimten under buskiga ögonbryn och leendet ibland över de stränga läpparna såg man nog och glömde inte snart. I många år fick han vara här, sen blev han kallad till biskop i en annan ända av landet, där man nog också kunde behöva en Herrans karlakt till hjälp. Men i Hobo levde hans minne bland alla, som bara fått ett enda litet ord av honom att bära i sitt hjärta.

Och där står korstallen. Tomas kör långsamt förbi. Skogen från Norrsjöns stränder sträcker fram en glesnande dunge ända hit, där vägen löper av näset mellan vattnen och går mot byarna norr i Hobo. Längst framme vid vägkanten, skild från alla andra trån, står en ensam, jättehög fura. Var en som blev död i socknen skulle köras till graven den här vägen förbi sjöarna, om det också gick närmare vägar till den vigda jorden. Och vid denna tall, där fädernas sista minne ännu levde, skulle alla stanna. För varje liktåg ristades in i skrovlig bark den dödes bokstäver och årtal.

Nu är den så fullristad med dessa dödens tecken, att knappast plats finnes för fler. Tomas vet precis fläcken där det äldsta namnet står, det bär året sextonhundratrettioett. Nerifrån marken och så högt man kan nå finns på furan en myllrande mängd av dessa knivristade ärr, däribland också faderns märke: E. E./1852. Det är fyra år sedan Tomas skar det med egen hand, medan den döde låg i kistan, väntande på vägen, och de svartklädda männen som tysta följde vittnade med bara huvuden och läste ett sista Herrens ord till avsked åt den gamle, som gått över den osynliga bron till guldvägen upp emot himmelens stad.

Kör sakta och minns – den aftonen döden kom. Det var mot hösten, solen var nere, skymningen föll, mörkret kom. De sutto hos den döende, hela hans hus var med honom i bön under kampens och ångestens timme. Då kom en ljusning över det gamla, vita ansiktet – en ljusning av sol, en strimma av gyllene solljus, det skenet kom från himlen, man såg det och reste sig i bävande vördnad. Det slocknade igen och allt var åter skymning och mörker. Och trampet av lätta fötter, som hördes så tydligt på golvet fast ingen syntes där, det tystnade vid dörren och försvann. Så dog den ärlige mannen sin ljusa, vackra död och gick som segervinnare, förd av ängeln med stora, vita vingar, hem till sin evige Fader.

Kör sakta och minns: i dag mig, i morgon dig, ej skillnad görs till åren; så ung som gammal bäras vi en dag dock bort på båren.

Vägen löper mot norr och dagen lutar mot solasätt. Det går en tung vind genom tallskogen till vänster om vägen, en kylig vindkåre far fram över gårderna till höger, höstsädens späda ax böjas i silvergrå böljor. Ett stycke fram skymtar en hop av byggningar, det är Stenby, en by där ingen bör stanna som inte vill höra dit. Varje gård är en hemlig krog och ett näste för lösfolk och onda gärningar.

Om en ko blivit borta i skogen, eller om man på annat sätt haft orena tjuvar över sig, och man stoppar en liten flaska brännvin i fickan och går till den kloke karlen borta i Ekorrtorpet vid Bjursjö prästbols skogstägt för att få nidingsmannen känd, då slår det inte gärna fel, att man får se Stenby låga gårdar i brännvinsglaset, som den kloke håller fullt i handen, medan han läser vad som ska läsas och gör kors med en knivsudd i det starka, hembrända drickat, saften av jord och eld. Är det inte Stenby, som visar sig i brännvinet, så är det nästa by norrpå, Källarhalsen – eller någon av smågårdarna vid sjöändan, det bor tjuvar i Håkanstorp också, och i Långskog samlas tjuvgods från många håll. Har man så fått veta var man ska söka det stulna, så är det bara att gå dit och hämta igen det. Om man förmår! Det kan bli strid

ända på kniv och yxa, när de gudfruktiga söderifrån gå skallgång bland vildfolket norr i socknen.

Straff på nidingar skulle gå på kött och ben! Men lagboken ändras, och mildare blir den för var gång, allt blötare blir domaren i näven, där han med rätta skulle drabba hårt som hammare på städ för att böja de vrånga viljorna rätt igen. I gamla tider gick rätten fram utan pardon mot smutsiga tjuvar och annat onaturligt och onyttigt folk, då visste man att skilja klart mellan de ärliga och de oärliga, tjuven var och förblev tjuv och fick galge och gren i lön. Slapp han med ett gott kåkstryk, som drog huden blodig av kroppen hans, så var det nåd nog, men kom han igen, så var all mildhet förverkad. Och det gjorde han! Ty tjuv är tjuv och förblir tjuv så länge han har liv, man ska vara märkt av satan i själen för att kunna mot Guds klara ord och alla tiders rätta för eget rov det som andra ärligen äga och bruka.

Men nu ska man vara snar att förlåta och rättleda med mildhet, och hästtjuven där borta på Håkans-torp blev inte rådbråkad och hängd, han släpptes ut igen till slut att driva sitt arga spel som förut! Stenbyfolket bryter rå och hägn och låter sina kreatur beta på andras marker, och vem det är som tjuvmjölkar Söråkers kor i hagen vet man nog. Backstrykarna här och i Källarhalsbyn hålla sig inte för goda att smyga fram till bygden och stjäla ägg i rede på öppen mark eller ta djur ur andras giller på skogen. Där det inte bedrives sådan djävulens uselhet, att hästarna bli skurna och stympade och komma hem blodiga, slagna och fördärvade! Eller mordeld tändes om natten! Ingen fasa är värre än att vakna vid det blodröda eldskenet från lagårn och höra kreaturens skrik, se brandröken komma vältrande mot stugan och ingenting kunna göra, kanske knappt hinna bärga livet. Och runt omkring är natten svart och tyst, ingen syns och ingen hörs som har gjort'et!

Nej, straff på kött och ben och liv! Det är ingen heder att vara flat mot tjuvar, som gömma sig undan i mörkret och dra sig bort från hederligt folks gemenskap. Den som inte vågar leva öppet bland sina medmänniskor och göra sin gärning synligt för alla och

under allas dom, den har inga rätta tankar för sig, och det arbete han gör, om han gitter göra något alls, tål inte ljuset.

Där nere i socknen, där folket lever närmare varandra och inte har skogars mörker mellan sig och grannen, där kan ju också i samlevnaden hända mycket som inte borde vara, men oärligheten håller man åtminstone borta. Allt brännvin som dricks är väl varken till stor heder eller nytta, när blodet blir hett är det inte så lätt att hålla fred mellan styva sinnen, men ett spänntag mellan karlar är dock ingen ohederlighet, om där också hellre borde vara sämja. Och när olyckan är framme, som den kan vara om det vill sig riktigt illa, så att våldet går på liv, då är nog den olyckan lika svår för den som slog och för hans familj, som för den som blev slagen. Och det sägs, att i gamla tider kunde man till och med lysa frid och förlåtelse över en dråpare, som genast självmant bekände sitt brott i Jesu namn. Det finns ingen ond vilja i en sådan människa, han gör det rätta så långt han kan, och för olyckan råder ingen! Och den karl som är ärlig, han är inte rädd för att ta sig ett rus, då visar han bäst, om hans innersta vilja är vänd till det goda eller inte. Men det ska vara i gott lag, bland fränder och vänner! Ty så usla människor finns det i världen, att inte ens en man, som sover ett gott rus, kan vara säker och fredad mot tjuvar! Dubbelt straff på sådana nidingar, som förgifta vilans och glädjens stund, sedan arbete och sömn varit fyllda av oro!

Men Tomas åker ut ur Källarhalsens by, bakom fönster och dörrar se hårda ögon efter honom, några skrikande och svärjande karlar ragla emot honom och ge knappt plats på vägen att komma fram. Det var Långskogs karlar, de veko av på lilla stigen upp till det gamla soldattorpet, där Stål bodde i världen, den värste tjuven som funnits i mannaminne i socknen.

När Tomas var barn, hade bönderna ofta skullgång efter Stål, men han var svår att komma på, att få honom fälld var ännu värre. Han hade gömt stulet

silver i Norrsjön, det visste man, och så lockade man en kamrat och gobror till honom i Stenby, kallades Tomtepojken, att bli med och få honom fast. Jo, Tomtepojken skulle bli med, och så smorde han i Stål, att en kringresande uppköpare kommit till bygden, så att tjuvgodset kunde säljas. Silverknytet skulle fiskas upp, och på stranden skulle man äntligen lägga hand på Stål. Trodde man.

Men hur det var, så hade Stål sina vänner i bygden också, och så fick han veta något. Men det teg han med! Till Tomtepojken talte han bara om annat tjuvgods han hade på ett annat ställe också, mycket mera, och det skulle man ta först. På det viset lurade han Tomtepojken med sig upp på berget, en spak tog han också, för att lyfta en stenhäll, mente han på. Långt från vägar och folk bad han Tomtepojken lägga sig ner på marken och passa på medan han lyfte på sten, då skulle godset tas fram – men när Tomtepojken lagt sig till rätta, flög spaken i nacken på honom, så att han låg som död. Och Stål gick ner till sjön, det blev tid som överenskommet var, där ute rodde han i mörkret med ett ljusterbloss i båten, så att folket på stranden trodde att allting var färdigt och klart. Men när Stål fått sitt silver i båten, stack han blosset i sjön och försvann i mörkret, och de som väntade att få honom fast måste gå hem igen med tomma händer.

Tomtepojken var inte död. Efter ett par dar kom han krypande ner till Källarhalsen, men ingen vågade härbärgera honom. Han flyttades i hemlighet hem till Stenby, och aldrig vågade han mer sätta sin fot emot Stål.

En annan gång försökte man få tjuven fast, medan han låg sjuk hemma i soldattorpet. Gamle prosten, som var här, hade rest bort, annars hade det nog gått bättre, men komministern följde med och många kända bönder av sockenfolket. Innan kronobetjäningen gick in, skulle prästen försöka ensam vad ett samvetsord kunde hjälpa. Då ville Stål så gärna bjuda prästen på något att dricka, men käringen var ute, lät han, och ingenting annat än vatten hade han, men det måste prästen hålla till godo med – och så trugade

han komminister Petander att gå bort till vatten-
ämbaret, som stod vid dörren. I detsamma Petander
böjde sig ner för att ta upp skopan, slängde Stål
sin yxa efter honom, den for förbi komministerns
huvud och satt fast i dörrposten.

Och Petander fick bråttom ut.

En kväll satt länsman hemma och skrev vid
bordet, som stod intill fönstret i kammaren. När han
händelsevis reste sig ett tag, smäll ett skott därut-
ifrån, fönstret flög sönder och ljuset slocknade av
kulan.

Men då blev Stål fast! Det var någon, som
kommit på avstånd på vägen och hört skottet och känt
igen Ståls ansikte, när fångkrutet i bössan slog eld.
Och när han en söndagsmorgon stod i full uniform
på kyrkparad med all sin otäcka elakhet gömd
under skrymtans mask, blev han gripen och häktad
och sedan dömd till många års fästning.

När han kom hem igen efter straffet, sade han
bara till hustrun: hä varst långan kerseväg för mäg
de här, du käring!

Han skulle försöka sig på gammalprosten också
en gång, men då blev han bet, för doktor Manner-
gren var inte av den sorten, som vek undan för
djävulen. Han hade både bokvett och folkvett, ett guds-
troget sinne, en styv nacke och hårda nävar, så som
det anstår en karl med märg och kärna i. Vad han
gjorde i socknen ska aldrig glömmas; dit varken läns-
man eller fjärdingsman vågade gå, dit gick Manner-
gren, trygg och barsk och kärv i målet, när han
talade sanningens och den rätta kärlekens hälsosamma
ord till tjuvar och lönnkrögare.

Några pojkar från Källarhalsen gingo fram till
prostgården en kväll för att ge doktorn stryk. De
knackade på och frågade, om de kunde få tala vid
prosten. Jo för allan del, en i sänder! sa Manner-
gren, drog in en av pojkarna vid kragen, stängde dörren
och gav syndaren så mycket stryk han kunde bärga,
kräket. Sen släpade han ut den och slängde'n utför
trappan och frågte, om det var nån mer, som ville
tala med prosten? Men det var ingen som ville.

Då sattes det upp lömska försåt i stället. På vägen, som prosten skulle fram en gång, var en bra nog lång bro. Först spändes ett rep snett över bron på en halv alns höjd, hästen skulle skrämmas i sken med ett bösskott var meningen, och följa repet, och när han då stötte emot broräcket, skulle hela ekipaget gå rätt ner i strömmen, för räcket var genomsågat och löst uppgillrat.

Mannergren kom farande i mörkret. Men bösskottet gick av för tidigt, så att hästen bara stannade och stod alldeles stilla. Prosten gick av, såg alltsammans, både repet och det genomsågade broräcket och Herrens skyddande hand. Han røjde undan och fortsatte lugnt sin resa.

Det blev bröllop i Stenby strax därefter hos en av de värsta familjerna.

Mannergren gick ensam dit, och vid middagsbordet, där han var den ende vittnesgille av alla närvarande, talade man öppet om allt som förehades nere i socknen. Och då var det en, som vände sig till Mannergren och flen: va tänkte väl dom på, som ställde till di där konsterna vid bron åt prosten? – Du kan ju fråga honom själv, för där sitter han! svarade Mannergren och pekade på soldaten Stål, som satt vid bordet och fick brått att svälja.

När prosten gick, var det ingen som vågade kasta så mycket som det minsta oläte efter honom, utan mössor och hattar strökos av som hade han varit en riktig konungsman.

Han byggde skolor ock, den gamle doktorn. För egna pengar, när inte sockenfolket ville betala. När det första var färdigt och invigdes och folket kom ut om aftonen på skoltrappan, då syntes eldslågor sticka upp över skogen bortåt Källarhalsen. Det var mordbrand, förstod man, och prosten sade: jag får väl bygga ett skolhus där också, det tör behövas, kan märkas! – Och byggt blev det. Tretton skolhus byggdes i Hobo på hans tid!

Han styrde och ställde precis som han ville, ordförande på sockenstämman var han också. Beslut, som skulle fattas, brukade han på förhand skriva själv

i protokollet, sen gick han till stämman och läste opp'et, och folket hade bara att svara ja! Och han väntade inte på justering och klagotid, utan gick genast sta och verkställde beslutet. Det var ingen som överklagade under hans tid.

Men ett försök gjordes att få en annan ordförande. Det var folket norr i socknen, som styrde med det, och en av de värst kända karlarna i Stenby blev nämnd. Mannergren tittade stint på den där karlen en stund, sen sa han ifrån rejält så att det hördes: nog är det väl ont om hederligt folk i Hobo, men finns det verkligen ingen hederligare karl än den där för det uppdraget? –

Ingen kunde säga emot, och Mannergren blev vald igen.

Han satt på prostgården som en liten kung och styrde folket efter sin faderliga vilja, belönade och hjälpte där så behövdes, bannade och straffade på andra håll. Ty den som agalös lever och lagalös, han hederlös dör. Och det är alltid bättre för brottslingen att dö med försonade synder än att ryckas bort mitt i sitt omänskliga liv och falla djävulen till.

Den vägen gick Stål, tjuven på Soldattorpet. Han blev slut på ett passeligt sätt.

Det flottades timmer ännu på den tiden genom Kungskogaån till en liten såg, som låg åt Bjursjöhället, halvannan mil öster om Hobo. Där var Stål med. Det blev ett timmerfäste i strömmen, ingen av flottningskarlarna vågade sig ut, men Stål gjorde försöket. Slog en lina om livet, lät karlarna på land hålla i sladden, gav sig ut med spaken och slog loss. Men själv kom han inte loss. Då kastade han spaken långt ifrån sig, och man hörde hur han ropade neråt vattnet: gapa nu, Satan, så får du mat! – Sen sjönk han, och timret vältrade fram över honom i strömmen. Och tänk, att det var blankt omöjligt för folket att få opp'en. Där stod en hel klunga karlar på land och höll i sladden, som var bunden om livet på Stål. Men det var ingen, som orkade att dra! Karlen var alldeles på tok för tung. Den onde höll fast'en hårt tills livet var ur'en. Då rådde man dra opp, och död var han!

Förbi Skräddars, det lilla torpet i skogskanten på vänster hand, for Tomas, och snart hade han halva milen bakom sig. Mellan gröna skogsdjupet på den ena sidan och steniga kullar, snårig småskog och öppna gårderna på den andra ringlade vägen dammvit mot öster; därborta mörknade himlen mot natten, som reste sig skylös och djup över åsarna vid Bjursjö.

Kärran skramlade på hårda fjädrar mellan skaklarna, grå hästen trampade villigt undan, stretade knarrigt uppför och utför backar, men klampade i munt-rare lunk på slätmarken; manen guppade, svansen slängde och tömmarna hängde slaka i handen på Tomas. Hans ögon stirrade ljusa rätt ut i öderymden, svartmolnet bakom honom hade försvunnit, dunklet som smög sig fram överallt omkring honom var juninattens ljusa skymning, fylld av vidöppen undran och hednisk vivangsdoft från alla nylövade björkar. Och spelet av knarrens sittra gick friskt ur daggvätt gräs så vida och vidare vitt över alla gröna ängar.

Här gick rågång mellan Hobo och Bjursjö socknar. Ett stycke längre fram syntes redan Lindesby och Bösberga gårdar på ömse sidor vägen.

Här kom man ut ur hemmets yttersta omkrets och mötte något främmande, som var utanför den dagliga gemenskapen. Dock nära nog att vara känt åtminstone till namnet, en halvt ovillig kännedom, som inte ville och inte heller kunde tillägna sig någon djupare samhörighet med dem på andra sidan röset, med dem som plöjde på andra tider och bundo sin säd på annat sätt och möttes på sockenstämma till andra och dummare gräl.

De nötta och blötta bekymmer, som höra till vardagskända världen därhemma, de vika nu undan, sinnet blir lättare, ansiktet slätare, ögonen öppnas mer undersamt, mot det nya som ska komma dem till mötes.

Kände man inte så noga utsocknes avskilda liv, så visste man dock att berätta historier om det främmande folket, gärna illvilliga och smädefulla. Där-

hemma kunde nog vara vrängt på många sätt, men aldrig så galet ändå som hos Bjursjö tokfolk. Kättare och jutar kunde man gott kalla dem, stort annat än sådana tjuvar och horkarlar och falska rackare var inte att träffa där. Ett ord om finnar kunde man också låta falla, helst om man ville ha slagsmålet i gång en lördagskväll. Det var ett svårt ord att smälta för Bjursjöborna, som faktiskt hade haft en massa finnar ibland sig för många hundra år sen, det glömdes inte så lätt.

Hobofolket fick i gengäld heta tattare och tjuvar, rentut strykare, och det var besvärliga ord, man kunde inte neka till att de hade sin sanning. Men att kalla Hobos för finnar – det gick inte! För att stryka av sig den nesan, måste Bjursjös antingen slåss eller gå upp till nästa socken i norr, det var Kungskoga landsförsamling, dit hade man på sin tid kört undan de finska nybyggarna över skogarna. Där kunde man stå om lördagskvällarna och skrika det försmädliga ordet finnar över till Kungskogingarna, tills slagsmålet tog fart så präktigt som helst. Och Kungskogingarna måste gå en mil längre norrut för att på samma sätt med större rätt få kalla Hasselbottens pojkar för finnar. Ty dit hade nybyggarna drivits vidare för många hundra år sen. Gömt är inte glömt!

Solelden glimmar i fönstren på Lindesby och Rösberga, när Tomas far därigenom, och några pojkar och flickor vid grindarna hälsa buttert. Över lagårdstaken skära svalor på vinande vingar sina sista kretsar för dagen. En doft av präktig, nygödslad mylla kommer från några stora träden till höger, och så svänger avtagsvägen åt vänster, rätt in i gamla Finnskogen.

Backen upp här – och så nästa lilla krök på vägen – där ser man Börjelstorpet rätt fram, inbäddat i vilda häckar. Bakom torpet ligger den milsvida Ovissmossen med svart och sumpig mark under glesa martallar. Mellan mossen till höger och Finnskogen, bergig och vild, till vänster, löper vägen fram i slingrande krokor mot norr. Och dit ska Tomas, långt, långt ännu att åka till Velamshytte gård, till Erika.

Man kör gärna så raskt man kan för att komma ut ur det här dystra finnhålet. Ingen sol når hit in, det är som att åka nere på sjöbotten genom ett grönskimrande dunkelt vatten med tätare mörker på båda sidorna. Farvägen är mörkare också, med fläckar av barrströ, som ligger halt och mjukt och gör hästens hovslag dovare, medan kärran vaggar och hoppar mellan djupa, leriga spår. Men stora landsvägen runt omkring mossen är över milen längre.

Just på den här fläcken känns det alltid kallare, en kylning stiger upp ur jorden, där ligger en sten i skogsbacken, jordfast, kal och svart, liksom fuktig jämt. Den kallas Kiselsten, där har en dräng blivit kittlad ihjäl av två flickor. Det är en hemlighetsfull historia, man talar inte gärna om den. Flickorna voro inte riktigt som människor. Det vilar en rolös hemlighet, en kall och fuktig ångest över Kiselstenen därinne i mörka Finnskogen.

Här finns heller ingen människa att se. Och det var här som drängen från Rösberga mötte något.

Tomas ler ett manhaftigt löje under vita läppfjun. Tveksamt dock!

Han är ensam i Finnskogen om kvällen. Handen rycker i tömmen – grå hästen lunkar med tunga hovar över vägens mjuka barr, och kärran vaggar fram på höga hjul mellan groparna.

Det såg ut som ett litet barn, berättade Rösberga-drängen, och han kom till Kungskoga stad sedan och blev baptist och dränkte sig året därpå en mil längre ner i Kungskogaån. Det såg ut som ett litet sexårs barn, men var en fullvuxen människa i alla fall på sitt vis och sprang på smala ben inåt mossen. Det hade långt, vitt hår, inte grått, men så ljust att det var som blekaste lin. Det hade ett allvarligt ansikte, inte värst gammalt, och kläderna voro gråa som torr lera.

Kunde drängen hitta på allt det där själv? Han var känd för att vara så enfaldig och trögtänkt, att han sannerligen inte hade kunnat vara med när vår Herre förråddes.

Och mor själv hemma på Söråker har ju sett det.

I sin ungdom låg hon på Sjubergena med kreaturen. En kväll hon lagt sig i bon, hälsade det. Och hon var alldeles ensam, ingenting såg hon och ingenting hörde hon, det var något annat som gjordes i mörkret så att det hälsade på henne. Hon svarade inte, förstås. Det hälsade igen, och hon teg. Då kom någonting, som damp i golvet, det lät som en katt. Men där fanns ingen katt. Mor gick upp och lyste, och då blev hon rädd. Jesus! sade hon högt – hon såg ingenting alls, och det var därför hon blev så rädd. Men det försvann med detsamma.

I gamla hyttan, som ligger uppe vid Sjubergs-sjön, har det i alla tider funnits en stor, svart katt. Om det nu kunde vara den, som hade gått upp till mor. Då var det bra, att hon var så kvick med ordet. Det var en, som arbetade vid hyttan en gång, och så mötte han katten. Karlen hade bråttom, så han föste undan kräket med handen så där som man brukar, men hur det var, så tåldes inte det. Karlen fick en sådan värk i den handen, att han till slut måste låta doktorn ta av den.

Gamla gumman borta på Börjelstorp hade finnblod i sig och visste mycket. Hon låg vid fåbodarna en gång uppe vid Järven, en liten blank sjö högt bland Sjubergena över Finnskogen. Det var vid den tiden på sommaren att en ko skulle bära, så gumman hade händerna fulla, ensam var hon också. På kvällen, när hon skulle gå in till sitt, mötte hon en padda, klossa di kallar, som var onaturligt tjock och stinn. Gumman lutade sig ner över henne och pjollrade lite vänligt: du behöver allt barnmorska du me i rippet!

Så gick hon in, styrde med sitt och gick i säng.

Fram på natten kom en man in till henne och bad henne följa med. Gumman hade legat ensam på skogen förr, så hon var inte rädd. Hon frågade bara om det var långt?

Nej, strax bredvid, svarade mannen. Han såg riktigt beskedlig och rejäl ut.

Gumman steg upp, klädde på sig och stoppade lite bröd i fickan, hon visste vad som behövdes. Och så följdes de åt.

Det var bara utanför husgaveln, mannen gick ner under stallet, strax bredvid dörren. Gumman efter. Det liknade mest sängkammaren borta på Björkby bruksherrgård, men alltsammans var av guld och silver här nere i jorden. Där låg en grann kvinna, hon var i barnsnöd, det kunde hon inte komma ifrån hur hon skapade sig. Gumman var behjälplig med det som skulle vara, kvinnan blev förlöst, och barnet blev tvättat och smort med en smörja som mannen kom fram med. Men gumman råkade ta sig med smörjiga fingren vid vänstra ögat, sen såg hon mera med det ögat. Så att hon skulle aldrig ha kommit upp ur jorden, om hon inte hade haft det välsignade brödet i fickan, den kraften rår inte rådan på.

Flera år efteråt var Börjelstorpogumman på stadsmarknad i Kungskoga. Som hon gick där bland folket, fick hon se bredvid sig den granna kvinnan och hennes man, svansen stack fram under fruntimrets klänning, men inte trampade gumman på det släpet! Hon bara neg och hälsade så vänligt: si, grannasmor ä här – å grannasfar!

– Ja vet att du sir mej! sa rådan, och i detsamma rev hon ögat ur gumman.

Det var många människor, som kunde se alltsammans, men råden och rådan kunde ingen få fast. Gumman på Börjelstorp var enögd tills hon dog och såg varken smick eller smack sen hon blivit klöst till rätta av rådan.

När bonn på Övergårn i Bjursjö var trolovad med Lindesby dotter, höll det också på att gå förlorat. Men han hade en hund, som var så god som en kristen, det fanns många människor i Bjursjö, som var mer vettlösa än Övergårns Rapp.

Om haren gömde sig undan för jägarna så väl, att folk och hundar bara rände ihop och väsnades och skällde tills de ramlade omkull på varandra, då kunde Rapp ta upp spåret bara med ett litet nosande. Och när herrskapet från Björkby hade varit ut med

sina granna stövare, som löpte sig trötta på några timmar, så att de slokade med svansarna och hängde med tungorna och flåsade, då löpte Rapp lika frisk och färdig från morgon till kväll. Dagen i ända kunde han ligga efter en räv, och han tog'en till slut, om han så skulle in i lyan först och bli söndersliten så att skinntrasorna slängde. Om det bara fanns en enda fågel i skogen, så gick Rapp dit och reste svansen käpprak och väntade tills husbonn gjort färdigt. En sån hund skulle de aldrig ha kunnat lära upp i Bjursjö, om det inte funnits finnar i närheten.

Så låg fästmon, Lindesbydottern, på fåbon en sommar, och Övergårdskarlen själv satt i kyrkan om söndagsförmiddagen. Då kom Rapp inrusande och nappade honom i rockärmen. Han ut, fick hästen klar och for i väg upp till fåbon. För han begrep genast, att det var pingel och kockel i skogen, så mycket naturförnuft måste människan ha, att man begriper meningen, när det händer något.

När han kom upp till fåbon, så var där full stuga och spel och dans. Yxan låg på backen, den tog han och högg den fast i dörrträet, sen gick han in. Där stod flickan, klädd till brud, han kastade kniven över henne, trollen yrde ut genom fönster och skorsten med ett tjut: ta brua me dej! –

Det gjorde han. Rätt ner till prästgården reste han med flickan, klädd som hon var i guld och silver och de grannaste kläder. Där måste prästen läsa över henne först både länge och väl, innan de kunde få trolltyget av henne, och sen gjorde de kyrksilver av det som var kvar. Det finns ännu i dag i Bjursjö kyrka, och därför luktar det troll därinne, hur väl det än är kristnat!

Här ligger ett litet torp till höger inne i gröna mossen, Finnerödja kallas stället, fast nu är det Bjursjöbor, som rår om'et. Men det går lika illa. Barnen bli bortbytta.

Först blev en nyfödd borta, och ett annat barn kom i stället, det syntes genast att det var orätt sort. Modern tog det och låtsade kasta in det i spisen, då stod

rådan bredvid henne och hade med sig rätta barnet: du sveder och bränner, jag klappar å smeker! sa rådan, och det lät så tungsint, tyckte Finnerödjahustrun, att hon började gråta. Men sin pojke fick hon igen, fast han blev vilsen i huvudet allt sedan dess.

Allting försökte de för att han skulle få hälsan igen, men ingenting hjälpte. Tre torsdagskvällar i rad kastade modern ut eld genom dörren och läste: lek med här, men lek inte med en kristen människa! – Det var för sent! Pojken var inte kristnad, när han först fick se trollen. Gumman på Packatorp är gammal och van, men lika onyttig var hon. Fast hon skar två långa skårar jämsides i mossan, lyfte upp torvan till ett slags valv och drog barnet därigenom. Och hon gned händerna med eldkol och gick sedan moltyst utan att någon såg henne upp till älvkvarnen i Finnberget, ser ut som en liten håla i sten bara, och den smorde hon med ister och offrade en tulting och gick hem igen och smorde barnet med precis samma ister. Det hjälpte inte! Prästen fick höra't sen, han gick dit och hämtade dän tultingen, det var en docka av tyg, som var smord med ister, och inne i dockan låg en hel hop saker, nio av vart slag, havrekorn, saltkorn, knappnålar, garnändar av olika färg och en papperslapp. Och prästen blev alldeles galen, så arg var han, för på papperslappen var skrivet ett fruntimmersnamn. Harriet stod det, och ingen mer än prästfrun i hela socknen hette Harriet! Packatorpsgumman ville skicka ältan på henne! Käringen skyllde på, att hon trodde prästfrun skulle vara hård, men det var hon väl inte, eftersom prästen tog så vid sig. Så att där såg man, att lärdomsskrytet inte höll, när det skulle prövas. Prästen blev aldrig tåld sen i Bjursjö, fastän ingen ville säga något åt honom.

Pojken blev aldrig frisk, och vilsen är han ännu i dag. Ändå värre gick det med Finnerödjarns andra barn. Det kom aldrig till rätta, de som bytte det till sig skulle väl ha det till sina ställningar, och odöpt gick det i mossen! I stället kommo föräldrarna till prästen med ett vedträ på armen, inlindat i fruntimmerskläder, för rådan hade vänt deras syn, så att de trodde det var rätta barnet.

Andra bortbytingar bli odugliga på andra vis, somliga bli tjuvar och mördare och horkarlar. Därför är det så enfaldigt att med mildhet försöka rättleda en sådan – som om trollungen nånsin skulle kunna bli en riktig människa.

Man känner igen dem på deras svarta hår och på ett märke, liksom bränt i huden, i form av en rätta eller något annat djur. Men det kan också finnas bortbytta människor, som äro ljusa och alldeles väl-skapta på alla vis som andra människor, så när som på något aldrig så knappt lyte. De äro gärna de värsta. Det hjälper ingen dom och inga samvetsord mot sådana. Bengt, drängen hemma på Söråker, är skälld för att vara en bortbyting av det slaget, han är rödhårig och fräknig och stammar en smula när han blir ivrig, och märkvärdigt kalla händer har han, men en rejäl och bra karl är det, fast han är ju oäkting, förstås.

Det är det varma människoblodet som rådan vill åt, för själv är hon kall i kroppen som en padda. Och så är det kristningen! De försöka med alla medel få sina egna barn kristnade, för att vinna åt avfödan delaktighet av Guds nåd i Försoningen, förr kunna de inte komma upp ur sin fördömelse i underjorden. Och det är ju ingenting att säga om det, varje mor håller på sina ungar, och frälsningen genom Kristus är en härlig gåva att sträva efter, hela skapelsen suckar ju efter försoning. Men olycklig den människa, som förlorar åt trollen sin förstfödslorett!

Man kan höra dem skrika ibland där inne i mossen, det är hjärtskärande rop om hjälp i natten. Man kan se eldslågor lysa och fladdra och liksom stiga uppåt, sedan slockna igen och bli borta.

Det mörknar över vägen, och Tomas åker med fart genom det gröna dunklet, tungt brusa de svarta kronorna över honom, och bara en strimma av himmelens blå kan han se, där skimrar ännu det svagaste rosensken av solfallet.

Här inne på skogen är inte gott för kreaturen att vara. De bli skygga, när trollen hoa till varandra över trädtopparna, och när de flytta från det ena berget till

det andra om nätterna med sina egna stinna, brunfläckiga kor, då får man svårt att sedan hitta sina egna.

Här i torpet, Pepinitti heter det, under tallarna i mosskanten, bodde en gubbe, som tog en stor, grannko från trollena. Det ropades långt mellan bergen efter Soldriva, men han hade kastat stål över ryggen på henne och orkade hålla henne fast. Så fick han behålla henne. Hon blev så tam till slut, att han tordes låta henne gå lös på Finnskogen, hon kom alltid hem igen av sig själv.

Men trollen äro löpska, alldeles som djuren, och när det kommer på dem, så klä de sig i djurhamn. Då är deras leverne så onaturligt och syndigt, att den värsta människa kan inte föra ett sämre liv. En dag kom nu ett sådant troll, som hade förvandlat sig till tjur, en stor en hejare, hög över bogen som en älg, och ögonen lyste röda av bara blodet. Han bröt sig igenom gärsgård vid Pepinitti och besteg trollkon. Det höll på att gå alldeles galet, men kon fick vitlök att äta, så hon tog inte kalv och otäckstyget vek av henne. Hon blev skaplig nog igen, men obegripligt hårdmjölkad efter den dagen och liksom öm i hela kroppen för jämnan.

Pepinittigubben visste mycket. Om spåren efter tjuvar ledde till norrbyarna i Hobo, så fick man gärna i brännvinsglaset se bilden av den här gubben, när det gällde att få tag i den som hade sänt sjukdom på kreaturen. Mot sådana trollskott skulle man läsa:

Mammon gick på ett berg och spände sin båga.
Då kom Gud Fader och frågade: vad ska du skjuta?
– Folk och fä och vad som för mig faller!
Då sade Gud Fader:
Ditt skott skall ej gå fram,
men genom stock och sten
och ut genom Röda havet!

Det skulle vara hårda skott, som inte gick bort för det ordet.

Man skulle också vara försiktig, när kreaturen om våren släpptes ut ur fähuset. En kniv skulle sitta i

väggen, och en grön kvist skulle ligga invid tröskeln, som kreaturen klevo över. Då kunde de aldrig gå bort sig längre än att man fann dem igen.

Packatorpsgumman fick gå länge och leta efter sina en gång. Först trodde hon, att det var kommet från Pepinitti, men det var andra som hade varit framme, förstod hon sen. För bäst hon gick där och ropa, kom hon upp på ett berg, och där låg en lång rad av silverslantar så långt hon kunde se. Hon tyckte det var konstigt, så hon lyfte på två av skillingstyckena och såg på dem. Men hon lade ner dem igen.

På kvällen talte hon om'et för sin man, och han följde med henne dit. Alla slantarna voro borta, utom just de två som hon hade tagit i. Hon blev förargad, att hon inte hade lyft på dem allesammans, för då hade hon blivit den rikaste människa i världen. Men när hon kom hem igen, hade slantarna förvandlats till bara vissna löv.

Så kan man gå i fattigdom och plötsligt mitt i gråa mossan se silvret blänka fram och försvinna igen. Liksom ett tecken, att den rikedom man drömmer om är ingenting värd. Man har viktigare ting att sköta om här i livet.

Det var en som gick stigen fram härinne, och som han gick, hängde en stor guldkedja på den gamla gärs-gårn bredvid honom. Han tog den med sig hem och bar den till kyrkan, och den användes sedan som brud-kedja.

Oppåt Finnskogshyttan står en sådan där förställd gran, det ska inte finnas mer än så där en tjugo, trettio såna trån i hela världen, sägs det. Den ser ut på avstånd som en stor höstsvamp, för den växer inte rakt upp med toppen i vädret utan breder ut sina grenar som ett lövträd och därunder är det alldeles som ett stort, runt valv. Det är Bergfruas gran, och Skogs-frublomma växer bredvid, så att man ska se vem som bor där. En vallflicka gick förbi en gång, då hade frua tvättat sina granna kärl och skedar och skålar av silver och guld, alltsammans hängde i granen för att torka. Flickan gick bara förbi och rörde ingenting,

och dagen efter fick hon en silversked i knäet, bara för att hon ingenting hade rört av rikedomarna.

Hon fick glädje av sitt, men drängen som såg att det brann blåeld i en gammal stubbe, fick fan för sitt!

Han kastade sin kniv mitt i drakelden, det slocknade och två silverbägare lågo där. I sin enfald behöll han det han tagit med våld, lät inte prästen kristna det en gång. Ett år därefter hängde han sig.

Karlarna, som ligga vid milorna härinne, bli snart bekanta med skogsfrun. Vill det sig väl, kan hon hjälpa på många sätt. Hon vaktar milan när han sover, blir det ofärd med heten, knackar hon tre slag i tallen så att han vaknar i tid. Och när han vill henne något, knackar han likadant tre gånger i tallen, då kommer hon!

Men det ska vara lagom vänskap med de okristna! En ung kolare hade kärlekshandel med henne därinne, och hon blev alldeles vild på honom, det löpska trollet! När han kom ner till bygden, förstod man hur det var fatt, för han hade en sådan oro i kroppen och gick bort från människor så ofta han kunde. Då blev han bunden med tre sorter, han kunde inte komma loss. Hon ropade på honom ur skogen, och han stretade så att svetten gick av honom, men fast satt han! Då skrek han ut till henne: vivang, tibast och vendelsrot har bundit mig fast från huvud till fot! – Och hon därute till att skrika och klaga som en katta. Många kvällar satt hon på en sten och grät utanför stugan där han bodde.

En annan kolare hade gått sta i okunnighet och tänt sin mila på en torsdag. Han fick veta, att det inte tåldes! Det skrek och gnydde på kojtaget och bäst han sov, så kastade det av kojdörren. Karlen tog sin bössa och sköt ett skott. Och då skrek det i skogen.

När han skulle riva milan, så kom en fram och fråga, om han ville ha hjälp. Och det ville'n! Ut-rivarn mente, att ett stycke kol var allt vad hjälparen behövde få i lön. Det var billigt och bra, tyckte kolarn. Och fler kom det för att hjälpa, det kom så många till slut, så att när alla hade fått var sitt stycke kol, så var milan tom.

Så fick han lära sig vad hjälp kostar!

En annan karl levde härinne för jämnan och kom sällan fram till bygden. Han bodde i skogen alldeles som i en tunna och stack bara nätt och jämnt huvet fram ur sprundet, när han behövde något. Skygg var han och skydd blev han av alla. Man förstod grant, att det var med de okristna han ville hålla ihop. Han var en sådan jägare, som kunde få haren att stanna mitt i språnget, och från solen gick upp tills hon gick ner kunde han skjuta kula i kula på hur långa håll som helst. För honom tröt det aldrig! Han hade den till hjälp, som bara behövde locka: kom pullorna mina – så kom det så mycket fågel flygande som han orkade skjuta.

Men det blev visst för mycket en gång, för en kväll det var fullmåne kom han springande ner till Isakstorp ett stycke från stora landsvägen, och då hade han hela skogen efter sig. Runt omkring torpet satt det så mycket fågel och skrek, att backen var alldeles svart i tungelljuset. Och karlen låg och grät därinne i köket och var alldeles borta. De måste bära ut honom i skogen, för att ingen ofärd skulle komma över torpet. Han grät och skrek och bad att få stanna inne över natten, men det kunde ju inte gå, och nästa morgon låg han död på källartaket, så långt hade han hunnit krypa tillbaka innan det blev slut.

Snutt emot Isakstorp och på andra sidan vägen ligger Getbacken, det är väl ungefärligen en kvarts gång emellan. Ställena ägdes förr av två bröder, som rådde om var sitt, och bägge hade finnblod av gammalt i kroppen, så att de kunde lite av varje. Hätskhet rådde fördenskull mellan dem, så att det fräste när de möttes. Den ene ville alltid vara värre än den andre. Till slut tog Isakstorp och rådde över en björn, som han ställde på brodern i Getbacken. Där låg den och sov, men vaknade på natten, när björn var på taket och höll på att riva sig in. Det var i knappaste laget, Getbackarn fick nätt och jämnt tid att i sjungande fart läsa rätta ordet för att ställa björn tillbaka på Isakstorp i stället. Men gick gjorde det!

– Gla mesommar! skrek Getbackarn dan därpå försmädligt över till brodern, för det var vid den tiden på året. Men brodern bara blängde och blang.

Och hur det var, så skickade Isakstorparn björn tillbaka igen på Getbackarn! Men då var den färdig att ta emot, så att björn fick gå onyttig fram och tillbaka mellan bröderna, grisögonen lyste som ellanste kol i skallen på'n, så arg va'n, men trolldomen var för stark. Och en vecka därefter hade bröderna hunnit bli så varma, att de hoppade jämfota på köksgolvena sina av ilska, men ingen rådde. Och Isakstorparn kom sättande som ett skott till Getbackarns, rök upp dörren, stack in huvet och rev ur sig ett vrål:

– Gla mesommar – djävel där!

Och hem igen till sitt för att passa björn! Men det var värst för det stackars oskyldiga djuret, för björn fick trampa fram och tillbaka tills han slitit ut sina fötter, då blev han liggande på halva vägen mellan bröderna.

Nu ljusnade skogen, förbi de sista gamla finntorpen, där björn blivit slut, stack vägen backen utför neråt stora landsvägen igen, till vänster höll Tomas, till Björkby bruk och Kungskoga stad.

Då var kvällen stilla och ljus igen, och Tomas log inom sig själv, när han åter slakade med tömmarna. Det är inte gott för människan att leva i mörkret. Men ljuset är ljuvligt att se! Och doften av daggvåta gräset, av blanka vivangslövet kring de vita stammarna vid vägkanten är skönare än alla österns kryddor.

Skylösa himlens klarhet och drömdunkla skuggors jord, allt svepes in i ett sidenskimrande, gyllene töcken, där markens och skogarnas gröna knappt synes fastare och mer verkligt än det gulnade skenet, som stiger ännu ur solfallet; det smyger med sitt ljus genom

hela himmelens rymd och uppfyller världen med ett bleknande återsken av Paradisets glans.

Så levde de gamle, att de aldrig ett ögonblick tvivlade på det liv, som leves vid sidan av jordens liv i mull och kött. De visste väl, hur liten verklighet som finns i sinnenas liv, och att det som leves i anden, innerst inne i människans eget hjärta, det är oändligt mycket viktigare, mycket mer betydelsefullt. Där bestämmes hur vårt förgängliga kött ska bete sig den lilla tid som är oss förelagd, där bestämmes ock valet, det tunga, svidande valet mellan orätt och rätt.

Skarp och klar går gränsen mellan det ondas värld och det godas, eviga båda som ljuset och mörkret, och med Frälsarens blodiga försoningsoffer som en gåva till människornas hjälp. Det är den gåvan det gäller att förtjäna och behålla. Ett myller av underjordens utstötta, osaliga väsen, helvetets andar, vill smyga sig in genom människornas värld till saligheten. Därav komma onda tankar, orena begär, all köttets lust, all enfaldig strävan att för egen, dålig lusta behålla de skatter, som bara äro villsamta sken, vissna löv och mossa och mull.

Där är den stora visshet, som gjorde de gamles liv så starkt: köttet är förgängligt, men anden är oförgänglig, thy låter oss söka det bättre, att vi må vinna vår hela arvedel i evighetens liv!

Hur tom och död skulle inte världen vara för människorna, om inte jorden vore full av osynliga väsen och himmelen uppfylld av leende änglar!

De visste inte bättre, de gamle, än att allt vad de sågo hade ett värde, gott eller ont, ett bättre eller sämre. Och därefter valde de, så gott de förstodo. Vad vore vi, om fäderna valt annorlunda?

